

FRØÐI

1/2001

7 árg.

kr. 48,00

*Spurningur hjá
skordýrafrøðingum:*

Verða vespurnar verandi?

Vatnið í Føroyum

Skriðulop og veðurlag

Bókmentasøguskriving

Offur ella snultari? - Føroyar í kalda krígunum

RITSTJÓRNARGREIN

Nýggir búsetingar og alheimsgerð

Við ótta og andstygd hava vit staðið sum áskoðarar og sæð eitt nýtt slag av búsetingum seta seg niður her. Tann nýggi føroyingurin, vespan, sum Jens-Kjeld Jensen og Dorete Bloch greiða frá, hevur fyríbils valt at gerast havnarfólk, hóast enn helst er ov tíðliga at spáa, um henni í longdini verður lív lagað um okkara leiðir. Vit áttu helst at verið fegin um, at vespan soleiðis bætir um heldur karga lívfrøðiliga margfeldið á illfýsnu klettunum, og ið hvussu so er gerst lítið annað enn tolin roynd at lata sær lynda nýkomna og óbodna grannan.

Vespan er bert ein av mongum tátum, sum í alsamt vaksandi nøgd floyma oman yvir okkum og støðugt tykjast at órógva húsfriðin. Kanska vespan við skjóta, smidliga og heldur vandamikla kropseyðkenni sínum hevur uppiborið at gerast eitt slag av hugmyndaligum sjómerki, sum skal minna okkum á, at tað er ein heimur uttan fyri okkara, sum vit mugu fylgja væl við í, luttaka í og tá ið høvið býðst ikki smæðast at vera uppi, har nýggjar rásir verða traðkaðar. Vespan kann gerast ímyndin av teim spurningum, sum illa lýdda hugtakið "globalisering" - ella "alheimsgerð", sum føroyska heitið á hesum fyrbrigdi er, setur samfelagnum og hvørjum einstøkum av okkum. Búskaparlíga og politiska gongdin í heiminum er rikin út á harðan streymasjógv, so fleiri og fleiri síggja seg verða afturúrsgld, og höttanin frá alheimsgerðini ímóti mentanarlíga margfeldinum serliga í smáum samfeløgum við egnum máli hevur ongantíð verið so álvarsom sum í dag. Sámal Tróndur Finnsson Johansen greiðir í grein síni frá pørtum av gongdini, tá ið Føroyar av álvara komu upp í alheims politiska meldurin kring kalda

kríggjð og gjørdust partur av einum hernaðarlígam putlispæli hjá NATO. Líta vit aftur um bak, so vekir tað áhuga, at føroyski parturin í hesum leiki ikki var púra óvirkin.

Turið Sigurðardóttir lýsir eina av hjartatátunum í føroysku mentanini, bókmentasøgu-skrivingina. Fyri meir enn 200 árum síðan metti Jens Christian Svabo, at føroyskum máli fór ikki at vera lív lagað, og fyri 100 árum síðan var enn ikki ein einasta føroysk skaldsøga á prenti. Serfrøðingar, sum okkum vanligu dámar væl at lurta eftir, noktaðu avgjördir fyri, at tað var gjørligt at føroyska Halgubók. Hóast hesi døpru útlit hava vit nú eitt livandi føroyskt mál, heil bókasøvn við alskyns føroyskum bókum - bæði upprunaskaldsøgu- og týddum bókum í snøgt sagt øllum bókmentagreinum. Alheimsgerðin er veruleiki, men bókmentasøgan vísir, at tað ber til at standa ímóti á útvaldum støðum heldur enn at reka við rákinum sum deyður fiskur.

Og sum um nógvu føroysku skaldsøgunar ikki er nóg mikið, so fáa vit eisini støðugt fleiri yrkisbókmentir, enntá á einum støði, sum grannalond okkara hava alla orsök til at øvunda okkum. Bókin *Havið* eftir havfrøðingin Boga Hansen er skrivað av einum av granskarum okkara, sum hevur havt hegni og dirvi at luttaka á odda millum altjóða granskarar, sum við rannsóknnum sínum eru farnir um mark og eru komnir við týðandi nýggjari vitan um hav og havstreyrar. Í hesi bók verður slóðbrótandi granskning lýst á vanligum málið, sum vit onnur hava móguleika at skilja. Ólavur á Heygum, Heðin Hammer og Poul Magnussen hava ummælt bókina.

Danskir jarðfrøðingar við Birgeri Larsen á odda greiða frá einum øðrum slag av havrannsóknnum, nevnlíga um skriðulop á land-

grunshellingini, sum er eitt fyrbrigdi, vit sjáldan hava høvið at geva okkum far um. Í brekkum á havbotninum kann leyst legugrýti losna, so at stórar partur av landgrunstromini riður oman og kann elva til flóðaldur og gera stóran skaða. Risastóru benini eftir tílkar hendingar kunnu standa eftir í fleiri túsund ár.

Heilt øðrvísi ágangandi eru smáu skriðulopini á landi, sum Lis Mortensen (undirritaða) greiðir frá. Aftan á skerping alt seinasta summer elvdi eitt sjáldsamt grimdarregn um heystið til, at hundradtals skriður lupu í norðara parti av Føroyum. Aftan á henda skelk er neyðugt at reisa spurningin, um nakað kann gerast fyri at seta fyrirbyggingar tiltøk í verk.

Tað er hesa kós um framfúsa burðardyggja menning, sum greinin hjá Barbaru Samuelson setur út í kortið. Agenda 21, sum er ein partur av umhvørvisligu gongdini viðv. alheimsgerðini, slóðar fyri, at vit nýta tillutaða skil okkara at venda óndum ringrásnum og heldur virka fyri burðardyggari nýtslu av umhvørvinum.

Júst á hesum øki liggur nógva á láni í Føroyum. Vit hava ov lítið fyrilit við, hvat vit blaka burtur og hvar. Hóast tvær stórar og framkomnar brennistøðir hokna undir ruskinum, liggur nógva og rekt, har tað ikki hoyrir heima. Tað er helst okkara bjarging, at havið kring okkum er so stórt, og tað er í øllum førum ikki okkum fyri at takka, at tað sigst at vera reint! Við greinini um vatnið í Føroyum eftir Rikku Berg Larsen fáa vit meir at vita um, hvat finst í drekkivatni okkara, og vónandi kann henda greinin og aðrar fylgjandi lata eygu okkara upp fyri týðninginum av burðardyggari viðferð av umhvørvinum.

Góðan lestrarhug!

Lis Mortensen

FØROYA FRÓÐSKAPAR- FELAG GEVUR FRØÐI ÚT

© Føroya Fróðskaparfelag og hævundarnir.

Frøði er alment visindablað, sum kemur út tvær ferðir árlíga. Haldragjaldið er kr. 84.- árlíga.

Upplag: 1200

ISSN 1395-0045

Loyvt er at endurgeva úr Frøði, um víst verður til kelduna. Verða heilar greinir endurgivnar, má avtala gerast.

RITSTJÓRN

Marjun Arge Simonsen
(ábyrgd)
Lis Mortensen
Annika Sølvará

RITUMBODSRÁÐ

Símun Arge, *fornfrøðingur*
Gunnar Bjarnason, *búnaðarfrøðingur*
Anna Maria Fosaa, *plantufrøðingur*
Bogi Hansen, *havfrøðingur*
Óluva Niclasen, *matvøruverkfrøðingur*
Lena Nolsøe, *søgufrøðingur*
Martin Næs, *bókvørður*

GRAFISK FRAMLEIÐSLA OG PRENT

Dimmalætting

PERMA: Kallvespa. Mynd: Jens-Kjeld Jensen

AVGREIÐSLA

Jarðfrøðisavnið
Brekutún 1
Postmoga 3169
FO-110 Tórshavn
Tlf. 357000
teldupostur:
frod@slieipnir.fo

RITSTUÐLAR

Fiskirannsóknarstovan
Fróðskaparsetur Føroya
Føroya Fornminnissavn
Føroya Landsbókasavn
Føroya Landsskjalasavn
Føroya Náttúrugripasavn
Heilsufrøðiliga Starvsstovan
Jarðfrøðisavnið

NÝGGIR HALDARAR

kunnu tekna seg hjá avgreiðsluni.

ELDRI ÚTGÁVUR AV FRØÐI

fáast við at venda sær til avgreiðsluna.

GREINIR TIL BLAÐIÐ

Almennar, visindaligar greinir kunnu sendast ritstjórnini. Skrivlig hævundsléiðbeining fæst frá avgreiðsluni.

LÝSINGAR TIL FRØÐI

Er áhugi fyri at lýsa í blaðnum, setið tykkum tá í samband við ritstjórnina, telefon 315302 fjarsemil 322074 teldupostur: frodi@slieipnir.fo

LÝSINGAPRÍÐIR:

Heil síða: Kr. 5.000,-
Hálv síða: Kr. 3.000,-
Triðingssíða: kr. 2.000,-
(íroknað MVG)

Vespur

4

Heystið 1999 og summarið 2000 hava nógvar vespur verið at síggja í Tórshavn, og summer hava enntá havt vetursetu her. Enn ber ikki til at siga, hvussu vespurnar fara at klára seg her. Bert framtíðin kann vísa, um tær móguliga fara at hava árin á tann villa djóraheimin her. Jens-Kjeld Jensen, Dorete Bloch, Føroya Náttúrugripasavn

Offur ella snultari? — Føroyar í kalda krígunum

8

Síðan Svartabók kom út, hevur almenna kjakið um leiklut Føroya í kalda krígunum verið heldur eintáttað. Serstakliga hevur verið ført fram, at donsku myndugleikarnir nýttu Føroyar sum ein trumf, eisini kallaðan 'føroyakortið', í samráðingum við NATO og/ella USA fyri at sleppa bíligari á hernaðarøkinum. Sámal Tróndur Finnsson Johansen, Føroya Landsskjalasavn

Vatnið í Føroyum

15

Hvat er í vatninum, sum vit drekka? Fiskivinnuroyndir hava fíggað eina verkætlan, sum hevur givið okkum størri kunnleika um, hvat ið er í einum glasi við vatni. Rikke Berg Larsen, Heilsufrøðiliga starvsstovan

Skríðulop og veðurlag

18

"Áarførið minti um verðsins enda", skrivaði eitt av bløðunum um støduna í Oyndarfirði eftir grimdarregnið tann 18. september 2000, tá ið hundrættals skriður lupu í Norðuroyggjum, Eysturoynni og Streymoyinni. Hví vóru skriðulopini so mong og stór? Lis Mortensen, Jarðfrøðisavnið

Agenda 21: Hugsíð alheimsliga - virkið heimliga

24

Í 1992 hittust 180 ST-lond í Rio de Janeiro fyri at kjakast um, hvussu vit best loysa alheimstrupulleikarnar, sum nú leika á. Tað, sum spurdist burtur úr menningar- og umhvørvisráðstevnunum í Rio, var tann sonevndi Agenda 21-sáttmálin — ein dagsskrá fyri, hvussu vit í 21. øld fáa eina burðardyggja menning. Barbara Samuelsen, Heilsufrøðiliga starvsstovan

Um skriðulop á landgrunshellingini

30

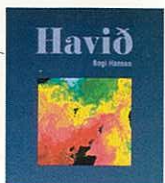
Tey merkisverdastu havbotnssniðini í djúphavinum koma í, tá ið legugrýtið á landgrunninum og hellingini av ymsum orsökum losnar úr legu og fer á glið oman eftir hellingini. Hetta kann geva óstøðugleika á landgrunshellingunum. Áhugin fyri slíkum skriðum er stórir bæði hjá vísindum og ídnaði. Birger Larsen, Tove Nielsen og Antoon Kuipers, Danmarks og Grønlands Geologiske Undersøgelse (GEUS)

Bókmentasøgukriving

35

Bókmentasøga kannar menningina hjá bókmentum gjøgnum longri og styttri tíðarskeið. Í hesi grein verður sagt frá fyrbrigdinum bókmentasøga og frá føroyskari bókmentasøguskriving og fortreytum hennara. Turið Sigurðardóttir, Føroyamálsdeildin

Havið. Bókarummæli

46

Í fjør kom bókin Havið eftir Boga Hansen út. Bókin er sera væl hóskeilig at brúka í frálærni á flest øllum skúlum í fiskivinnulæru, og á sjómansskúlunum kann hon somuleiðis verða brúkt í frálæru, um veður- og havlæru. Eyðsæð er, at bókin er ein fongur. Ólavur á Heygum, Heðin Hammer og Poul Magnussen ummæla

Vespur

Heystið 1999
og summarið
2000 hava
nógvar vespur
verið at síggja í
Tórshavn, og
summar hava
enntá havt vetursetu
her. Enn ber ikki
til at siga, hvussu
vespunar fara at
klára seg her.
Bert framtíðin
kann vísa, um tær
møguliga fara at hava
árin á tann villa
djóraheimin her.

Vanlig vespa (*P. vulgaris*). Kallvespa á veg út úr
einum kliva. (Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

JENS-KJELD JENSEN

DORETE BLOCH
FØROYA
NÁTTÚRUGRIPASAVN

ALMENT UM VESPUR

Vespur, meyrur og býflugur hoyra allar til hópin *Hymenoptera*; í hesum hópi eru fleiri enn 100.000 sløg um heimin allan. Eyðkennið fyri *Hymenoptera* er, at hesi skordýr hava fýra glærar veingir mótsett eitt nú flugum og grindalokkum, sum hava tvær.

FELAGSLIGAR VESPUR

Tær vespur, ið her skulu umrøðast, eru felagsligu vespunar (*Vespidae*), ein ætt, sum telur 7 sløg í grannalondum okkara. Eyðkenni teirra er, at tær halda til í 1-árs sambýlum, sum ein víggjufør kvennespa (drotning) setur á stovn hvørt vár. Drotningin fer undir at byggja eitt vespubýli av gráum pappírsevni, sum hon ger við at tyggja træ. Tíðliga um várið fer drotningin at víggja, og tað heldur hon á við alt summarið. Víggið verður til ormverur, sum allar liggja hvør í sínum lítla sekshyrnta kliva. Tá ið ormveran fyllir allan klivan, verða tær til reivverur og klekjast til arbeiðsvespur. Tær eru allar kvennespur, og tær eru minni enn drotningin. Arbeiðsvespunar eru neyðarskapningar, sum eru smáir og stervnir, tí ov trøngt er í ormveruklivanum. Allar hesar arbeiðsvespunar hjálpa til við at røkja hinar

ormverurnar, leita eftir føði og vaksa um vespubýlið.

Týsk vespa (arbeiðsvespa).
Paravespula germanica
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

Seint út á summarið gera arbeiðsvespunar nakrar serliga stórar klivar, og verða kallvespunar og næsta árs drotningar uppføddar her, og tær fáa allar ríviligt at eta og hava gott pláss. Drotningin kann sjálf gera av, um víggið undan henni er troðið ella ei. Troðið víggj verður til kvennespur, t.e. arbeiðsvespur ella drotningar. Ótroðið víggj verður harafturímóti

Høvdið á eini vanligari arbeiðsvespu
(*P. vulgaris*).
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

Høvdið á eini týskari arbeiðsvespu
(*Paravespula germanica*).
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

Vanlig vespuormvera.
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

Lítill partur av vespubýli (*P. vulgaris*) við klivum og ein kallvespa í Havn heystið 2000. (Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

til kallvespur, sum tískil bert hava helvtina so nógv kromosom í kyknunum sum kvennisvespunar. Kallvespunar makast við tær nýggju drotningarnar og doyggja síðan, og tær víggjuføru drotningarnar finna sær eitt gott skjól fyri veturin. Várið eftir er drotningin búgvín at fara undir eitt nýtt býli. Kallvespunar hava ongan brodd, men bæði arbeiðsvespur og kvennisvespur kunnu stinga.

Sostatt: Ein víggjufør drotning hevur vetursetu. Í juni/julimánaði fer hon undir at byggja eitt vespubýli, og allar tær fyrstu arbeiðsvespunar hava úr at gera við at finna føði til ormverurnar. Seinast í julimánaði og fyrst í august eru allar ormverurnar vorðnar til reivverur, eisini tær nýggju drotningarnar, sum skulu taka við árið eftir. Tískil hava arbeiðsvespunar nú einki

at taka sær fyri, og tær fara nú at leita sær inn í húsini eitt nú eftir onkrum søtum, og fyrstani tá fáa fólk ampa av teimum.

VESPUR Í TÓRSHAVN

Leingi hevur verið rættiliga vanligt at finna einstakar vespur, men heil vespubýli hevur eingin rakt við fyrr enn í 1999. Áður kunnu tær vera komnar higar í eskjum við frukt og søtmeti, og tær vórðu júst funnar í handlum, sum høvdu fingið vørur úr útlandum.

Heystið 1999 vórðu rættliga nógvar vespur funnar í Havn og serstakliga uppi við Tórsvøll og Norðurlandahúsið. Vespunar vóru bæði tann týska vespan *Paravespula germanica* og tann vanliga vespan *Paravespula vulgaris* (vespa), men einki vespubýli varð funnið í 1999. Heystið 2000 vórðu funnin 4 vespubýli í miðbýnum – og allar vóru tann vanliga vespan, og hugsandi er, at har hava verið 8-10 vespubýli til samans.

Vespubýli kunnu vera sera ymisk í stødd og skapi, alt eftir hvar ið tey eru bygd. Í heitari londum, har ið býlið ikki doyrt út um veturin, hava tey rakt við vespubýli við fleiri drotningum og upp í 25.000 arbeiðsvespum. Men hjá okkum verður helst ein drotning í hvørjum býli, og um heystið úr nøkrum fáum hundrad upp í 2.-3.000 arbeiðsvespur. Tey kunnu so bera ímillum 0-500 drotningar og 0-500 kallvespur til samans. Helst verða tað ikki nógvar drotningar, sum liva veturin, og væntandi er, at bert 0-5 % kunnu hóra undan!

Mynd til vinstru: Vespubýli undir takskeggi á húsum í Havn heystið 2000. (Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

Mynd til høgru: Vespubýli aftan fyri blómurnar í einum grótgardi í Havn heystið 2000. (Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

VANSAR OG FYRIMUNIR VIÐ VESPU

Vespur kunnu stinga, og tær kunnu bera sjúkur. Tað kann ganga soleiðis fyri seg, at tær eitt nú fyrst seta seg á hundaskarn fyri at taka skordýr og síðan flúgva inn í handlar, har ið tær eta av vørunum. Vespur kunnu eta bæði køkur, rátt kjøt og fisk! Vespur kunnu eisini ampa tann villa djóraheimin við at eta ormverur og vaksin gagnskordýr av øðrum slag, sum t.d. blómuflugur og ormverur teirra.

Tær vaksnu vespunar liva mest av blómuhunangi, nektari, og tær hjálpa soleiðis til við at dusta planturnar. Hjá okkum kunnu vespur fáa týdning við at dusta innfluttar urtagarðsplantur og -runnar, tí at vespunar eru størri og sterkari enn tær føroysku blómuflugurnar. Vespuormverur liva harafurímóti av djóraføði, sum t.d. blaðlúsum og flugum. Tað kann henda seg, at vespur kunnu flyta upp ímóti 5000 flugur um dagin til eitt vespubýli í vanligari stødd. Vespur kunnu soleiðis gera stórt gagn við at taka burtur eitt nú blaðlús úr urtagørðum og av urtapottum.

VESPUR Í ÍSLANDI, HETLANDI OG ORKNOYGGJUM

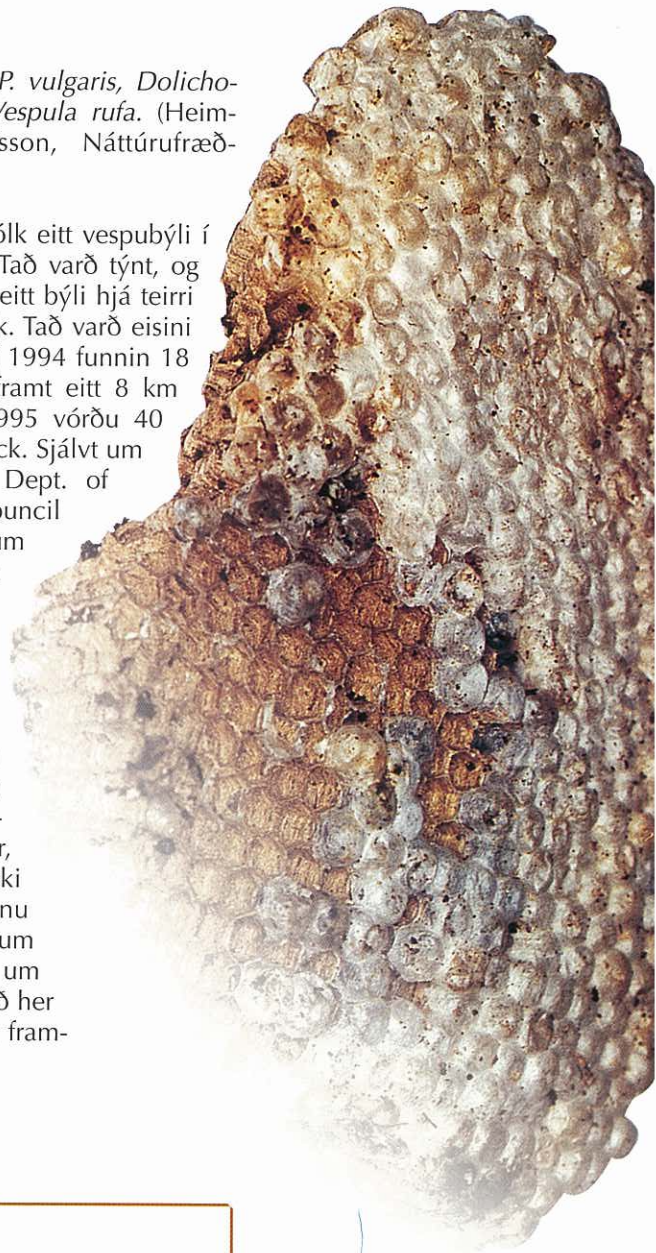
Ísland: Í 1973 vórðu í Reykjavík á fysta sinni funnin býli helst hjá týsku vespuni, og í 1978 varð fyrsta býlið hjá vanligu vespuni funnið. Nú hevur vanligu vespan breitt seg um alt Ísland, og í Reykjavík áttu í ár 2000 fyra ymisk sløg av felagsligum vespum, nevniliga sløgin

Paravespula germanica, *P. vulgaris*, *Dolichovespula norvegica* og *Vespula rufa*. (Heimildarm.: Erlingur Ólafsson, Náttúrufræðistofnun, Reykjavík).

Hetland: Í 1989 funnu fólk eitt vespubýli í útjaðaranum á Lerwick. Tað varð týnt, og nústani í 1993 sást aftur eitt býli hjá teirri vanligu vespuni í Lerwick. Tað varð eisini týnt, men kortini vórðu í 1994 funnin 18 vespubýli í Lerwick umframt eitt 8 km haðani í Scalloway. Í 1995 vórðu 40 vespubýli funnin í Lerwick. Sjálvt um Environmental Services Dept. of the Shetland Islands Council týndi øll vespubýlini, sum boð vórðu givin um, eru enn vespur í Hetlandi.

Orknoyggjar: Í 1986 settu vespur búgv har.

Líkt er til at okkara vespur stava frá nøkrum drotningum, sum onkursvegna eru fluttar higar, men tað er kortini ikki óhugsandi, at tær kunnu vera komnar av sær sjálvum higar úr Hetlandi, men um tær finna so góðan trivnað her sum í Íslandi, kann bert fram tíðin vísa.

Innan í vespubýli
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

DORETE BLOCH

tók náttúruvísindaligt embætisprógv í djóraføði við serligum atlit at vistfrøði antarfuglanna í 1970 við Aarhus Universitet. Hon gjørdist fyrstøðari á Djóradeildini á Náttúrugripasavninum í 1980 og stjóri á Náttúrugripasavninum í 1997. Í 1994 fekk hon doktaraheitið fil.dr. í djóravistfrøði við grindahvalum sum evni við Lunds Universitet. Dorete hevur harumframt síðan 1974 verið lektari í lívfrøði á Fróðskaparsetri Føroya. Teldupostur: doreteb@ngs.fo

JENS-KJELD JENSEN

er útlærdur fuglaústappari. Hann er sjávlærdur fugla- og flogkyktafrøðingur (ornitologur og entomologur). Hann hevur partvís starvað á Føroya Náttúrugripasavni síðan 1994. Teldupostur: jkjensen@post.olivant.fo

Offur ella snultari?

– Føroyar í kalda krígunum

Síðan Svartabók kom út, hefur almenna kjakið um leiklut Føroya í kalda krígunum verið heldur eintáttað. Serstakliga hefur verið ført fram, at donsku myndugleikarnir nýttu Føroyar sum ein trumf, eisini kallaðan 'føroyakortið', í samráðingum við NATO og/ella USA fyri at sleppa bíligari á hernaðarøkinum. Hetta var kortini ikki so einfalt, tí føroysku myndugleikarnir nýttu eisini føroyakortið til egnan fyrimun.

SÁMAL TRÓNDUR FINNSSON
JOHANSEN
FØROYA LANDSSKJALASAVN

Amerikanski skemtarin Groucho Marx hefur einaferð sagt, at: "Uttan fyri hundin er bókin besti vinur menniskjans. Innan í hundinum er ov myrkt at lesa". – Í 1998 nýtti granskarin John Lewis Gaddis, ið er serfróður um kalda kríggið, hesi orð sum eina mynd av muninum millum gransking av kalda krígunum fyrr og nú. Gaddis helt, at hóast nógv var skrivað um kalda kríggið, áðrenn tað endaði fyri góðum 10 árum síðan, so var støðisligi vansin tá, at eingin visti, hvussu tað fór at enda. Tað vita vit í dag, helt Gaddis á, og tí kunnu vit gera søguligar tulkningar, sum eru øðrvísi og vónandi betri enn tær, sum søgufrøðingar gjørdur í sjálvum kalda krígunum. Tá vórðu tær gjørdar innan í hundinum, t.e. í myrkrinum, men nú verða tær gjørdar uttan fyri hundin, t.e. í ljósinum. – Beinleiðis í samsvari við hesa fatan skuldi ein sostatt trúð, at vanliga føroyska fatanin av leikluti Føroya, nú ið kalda kríggið er av, var merkt av hesum. Men so er ikki. Vanliga fatanin er enn merkt av frumsagnum, har alt verður sett upp so einfalt sum gjørligt, har alt er annaðhvørt svart ella hvítt.

Tað eru tríggjar ætlanir við hesi grein. Í fyrsta lagi er ætlanin at spyrja, hvat almenna kjakið eftir frágreiðingina *Føroyar í kalda krígunum*, vanliga nevnd *Svartabók*, hefur snúð seg um. Í øðrum lagi er ætlanin at seta spurnartekn við

vanligastu fatanina av leikluti Føroya í kalda krígunum. Í triðja lagi er ætlanin at seta spurnartekn við myndina hjá Groucho Marx og John Lewis Gaddis, um at tulkningarnar í dag skulu vera betri, enn tær vóru fyrr. Sjálvt um tað í fyrstu atløgu kundi tykst, at hesar tríggjar ætlanir einki samband hava hvør við aðra, so er tað beint øvut, nevnliga at tær eru tætt knýttar hvør at aðrari. – Hóast hetta er ein sokallað søgulig grein, so verður dentur lagdur á at greina sundur og tulka av nýggjum heldur enn at draga fram nýtt skjalatilfar.

ALMENNA KJAKIÐ Í DAG

Føroyska hernaðarkanningin var úrslit av lögtingssamtykt. Samstundis var - og er - evnið sera viðkvæmt politiskt. Hóast hetta er at kalla ongantið íkomið nakað hugmyndafrøðiligt kjak um evnið, eftir at *Svartabók* varð almannakunngjørd. Spurningurin er, hvussu hetta ber til.

Tað fyrsta, ein geður gætur, er, at tað eru útlekkingarnar hjá sokallaða 'fullveldislandsstýrinum' við Fólka-, Tjóðveldis- og Sjálvsstýrisflokkinum, sum hava stýrt almenna kjakinum, meðan andstøðuflokkarnir, serstakliga Javnaðar- og Sambandsflokkurin, næstan ikki hava luttikið. Hetta hefur havt við sær eina úrveljandi útlekking av Svørtubók, soleiðis at

Ein av radome-kúpunum uppi á Sornfelli

(Mynd: Georg S. Pedersen)

størsti dentur hevur verið lagdur á evni, sum hóska best til hugmyndafrøðiligu fatanina hjá sitandi samgongu. Serstakliga hevur verið ført fram, at donsku myndugleikarnir hildu hernaðarmál loyniliguttan at ráðføra seg við føroysku myndugleikarnar og at donsku myndugleikarnir fingu fíggarligar fyrimunir av hesum; snøgt sagt, at danir høvdu allan fyrimunin, meðan føroyingar vórðu við sviðusøð. Undrunarvert er, at hvørki Javnaðar- ella Sambandsflokkurin hava sett spurnartekn við hesa útlægging av Svørtubók, men í staðin hava valt annaðhvørt at tuga ella at sáa iva um trúvirðið í Svørtubók.

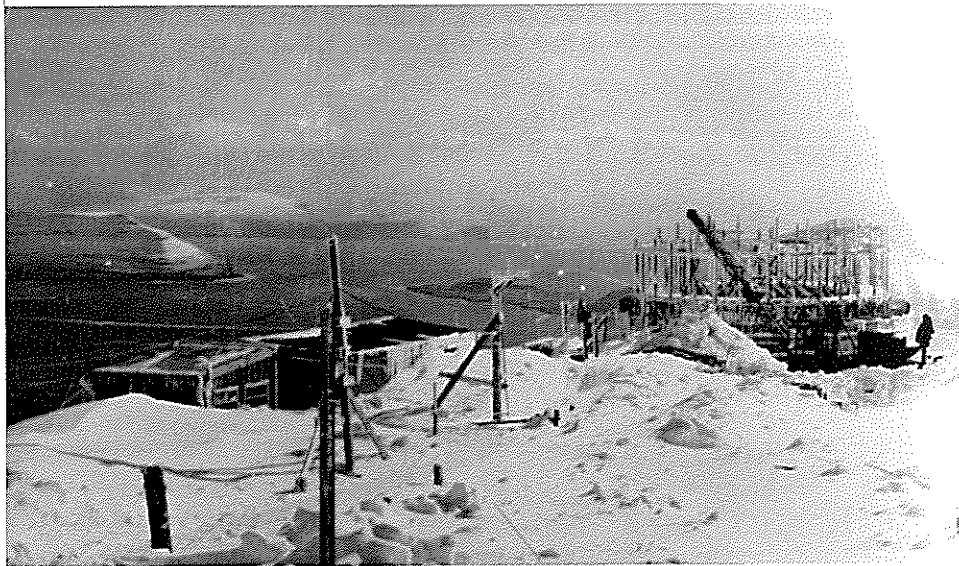
Kanska besta dømi um, hvussu lætt fullveldislandsstýrið er sloppið, er, tá tað við einum roknistykki í aðrari hond og Svørtubók í hinari segði seg kunna prógva, hvussu stóran fíggarligan fyrimun donsku myndugleikarnir høvdu havt í NATO-høpi av Føroyum (og Grønlandi). Hetta var gjørtuttan at frøðilig próvgrund varð lögð fram, sum kundi knýta sambandið millum hernaðarkanningina og roknistykkið. Andstøðan segði, at hetta ikki var rætt, men eingin fór í Svørtubók - ella annað viðkomandi stað - at kanna frøðiliga grundarlagið fyri landstýrisins niðurstøðum. Ikki tí at alt, sum sitandi fullveldislandsstýri hevur sagt, beinleiðis er í andsøgn við Svørtubók; - men um onkur við

aðrari hugmyndafrøðiligari sannføring var eins úrveljandi, kundi væl borið til at fingið aðra útlægging.

Spurningurin er, hví Javnaðar- og Sambandsflokkurin ongantíð, við grundarlagi í eini úrveljandi útlægging av Svørtubók, hava roynt at seta gongd í eitt kjak um búskaparligar og trygdarpolitiskar fyrimunir við ríkisfelagsskapinum. Orsakirnar kunnu vera fleiri, men hyggja vit nærri at tí parti av Svørtubók, sum fullveldislandsstýrið hevur valt ikki at leggja fram, stríðir hetta ikki bert móti fatan fullveldisflokkanna, men eisini teirri vanligastu fatanini í Føroyum sum heild, og sostatt eisini teirri fatan, Javnaðar- og Sambandsflokkurin hava.

VANLIGASTA FATANIN

Vanligasta føroyska fatanin av egnum leikluti í kalda krígunum er, at føroyingar hóast mótmæli vórðu drignir inn í stríðið millum eystur og vestur. Hetta merkir ikki, at allir føroyingar vóru í andstøðu til hesa gongd, men hetta merkir, at føroyingar sum heild ikki rokna seg sum virknan part av henni. Hyggja vit at tveimum lögtingssamtyktum í ávikavist 1940 og 1970 og seta hesar samtyktir í mun til hernaðarútbyggingina í Føroyum hetta 30 ára skeiðið, so styðjar hetta upp undir ta vanligastu fatanina.

(Ovara mynd)
Radome-kúpan við
hæddarfinnaranum
verður bygd (1960).
(Ogn: Georg S. Pedersen)

(Niðara mynd)
Vegurin niðan til bumbu-
skýlið í Sornfelli varð
bygdur veturin 1960.
Umframt danir og feroys-
ingar vóru norðmenn,
sviár, írar, onglendingar,
fransar og italiumenn
uppi í arbeiðinum.
(Ogn: Georg S. Pedersen)

Fyrsta samtyktin, sum lögtingið gjørdi í sambandi við hernað og millumlandaósemju, varð gjørd 13. apríl 1940, tá ið lögtingið í skrivi til bretska hervaldið vísti á, at bretar høvdu her sett Føroyar uttan áheitan úr Føroyum, og at tað var støða tingsins at halda Føroyar uttan fyri bardagan og ósemjuna landanna millum.

Beinleiðis í samsvari við henda politikkk samtykti lögtingið 30 ár seinni, í august 1970, hetta uppskot: "Føroya lögting biður landsstýrið siga ríkisstjórnini frá, at tað sambært lögtingsviðtøku frá 13. apríl 1940 er lögtingsins støða, at Føroyar verða hildnar uttan fyri ósemjur landanna millum og hermálsligar samgongur, og at lögtingið sambært lögtingsmál nr. 14/1960 mótmælir, at hermenn verða knýttir at Sornfellis- ella Eiðisstøðini og noktar fyri, at krígsútgerð verður goymd á feroyskum land- og sjóki." Eisini varð heitt á landsstýrið um at kannað "(...) líkindini nú at seta hesar

lögtingsviðtøkur í verk." (Lögtingstíðindi 1970).

Hóast samtyktina í 1940 gjørdist Føroyar eftir seinna heimsbardaga partur av NATO, tá ið Danmark í 1949 gjørdist limur í hesum felagskapi. Seinni aftur vórðu hernaðarstøðir bygdar í Føroyum hóast mótmæli frá lögtingi og landstýri. Og hóast lögtingssamtyktina frá 1970 eru Føroyar enn í dag partur av NATO.

Tað at lögtingssamtyktin frá 1970 beinleiðis vísir til aðra samtykt 30 ár frammanundan, kundi bent á, at feroysku myndugleikarnir høvdu ein samhangandi trygdarpolitikkk. Samtyktirnar báðar geva eisini eina fatan av, at trygdarpolitikkurin var sera hernaðaratfinnandi og hevði til endamáls at halda Føroyar uttan fyri millumlandastríð og at forða fyri hernaðarútbygging her á landi. Mótmælini og áheitanin til landsstýrið í 1970-samtyktini um at fáa dansku myndugleikarnir at seta lögtingsviðtøknar í verk kundu enntá bent á, at trygdarpolitiska linjan var harnað hesi árin, og at móttstøðan, sum tíðin leið, vaks.

At hernaðurin varð útbygður í Føroyum hóast hesar samtyktir, kundi bent á, at lögtingsins støðutakan onga ávirkan hevði á hernaðarligu og trygdarpolitisku avgerðirnar, hvørki tær dansku ella tær hjá NATO-myndugleikunum. Alt hetta hóskar seia væl saman við vanligu fatanini av, at feroysku myndugleikarnir vórðu hildnar uttan fyri bæði innlit og ávirkan á hernaðarútbyggingina í Føroyum, og at teir tí vóru eitt hjálparsleyst offur í einum stórpolitiskum leiki um trygdarpolitisk og búskaparlig áhugamál. - Tað er ein royndur lutur, at feroysku myndugleikarnir í tíðarskeiðinum 1940-70 fleiri ferðir mótmæltu hernaðarútbyggingini, men sum tað skilst av tí, sum stendur niðanfyri, so ber til at tulka mótmælini ymisliga. Hetta gerst greitt, um hesi mótmæli verða tulkað í mun til búskaparligu gongdina í Føroyum, herstjórnarligu broytingarnar í Norðuratlantshavi og vaksandi tilvitanina um hernað.

TVÍFALT POLITISKT TRÝST

Tey fyrstu árin eftir seinna heimsbardaga vóru Føroyar ikki so væl innlimaðar í tær vesturlendsku herstjórnarligu ætlanirnar. Amerikanskir myndugleikar og NATO vóru fyrst og fremst áhugaðir í at tryggja, at Føroyar vórðu verandi á vesturlenskum hondum og at tryggja sær atgongd til Føroya í sambandi við framtíðar herstjórnarligar ætlanir. Orsakað av broytingum í eystur-vestur stríðnum fingur Føroyar frá einiferð mitt í 1950-árunum størri herstjórnarligan týðning, bæði sum partur av verjugarðinum hjá Norðuramerika móttvegis álopum eystanífrá, og sum partur av mógulig-

Forward Scatterskíggjarnir vórðu settir í fyrru helvt av sekstiárunum og stóðu uppi til mitt í nítiárunum. (Mynd: Georg S. Pedersen)

um álopsætlanum vestanífrá mótvegis serliga Sovjetsamveldinum. Ein av avleiðingunum var, at USA og NATO kravdu av dansku stjórnini at fáa loyvi at byggja herstöðir í Føroyum, - krøv sum danska stjórnin í vissan mun beindi víðari til føroyskar myndugleikar.

Um sama mundið sum herstjórnarlaga týðningurin øktist, vóru Føroyar í djúpari búskaparligari kreppu. Stórir partur av fiskiskipaflotanum var farin á húsagang, og peningastovnararnir vóru illa fyri. Í kjalarvørrinum á búskaparkreppuni kom arbeiðsloysið, og samfelagsligar og økisligar ósemjur stungu seg javnan

upp øll hesi árin. Stórir partur av 1950-árunum var tí merktur av einum breiðum fólkaligum kravi um búskaparligan vøkstur og vælferð. Hesi krøv vóru føroysku myndugleikarnir eisini noyddir at taka støðu til.

Orsakað av herstjórnarligu og búskaparligu gongdini vóru føroysku myndugleikarnir frá seinnu helvt av 1950-árunum undir einum vaksandi tvíføldum trýsti, øðrum uttanífrá og hinum innanífrá. Uttanífrá trokaði danska stjórnin - saman við USA og NATO - á við kravi um at fáa landsstýrið at góðtaka hernaðarútbýggingina og fyri at fáa føroyingar at sam-

Hvat er m.a. skrivað um Føroyar í kalda krígunum:

Í fyrru helvt av 1980-árunum varð í danska hernaðaratfinnandi blaðnum *Forsvar* (Christensen, 1981, Claesson, 1983 og 1984, Claesson og Wilkes, 1984) og í bókini *Grønland – Middelhavets Perle* (Claesson et al, 1983) víst á, at loyniligar herstöðir vóru í Føroyum og hvønn herstjórnarligan leiklut Føroyar høvdu í Norðuratlants-havi.

Mitt í 1990-árunum vístu danskar vísindaligar verkætlanir eisini, hvønn møguligan leiklut Føroyar høvdu í donskum trygdarpolitikki (sí *Allieret med forbehold* eftir Villaume, 1995).

Seinni aftur - í kjalarvørrinum á kanning um leiklut Grønlands í kalda krígunum (sí *Grønland under den kolde krig*, DUPI, 1997), avgjórði løgtingið at seta í verk eina kanning av leikluti Føroya í kalda krígunum. Henda kanning, sum var grundað á skjalakanningar í USA og í Danmark, staðfesti eitt nú, at nógv av tí, sum hevði verið frammi seinastu 20 árin um herstjórnarligu støðu Føroya og herstöðirnar her í stóran mun var rætt. Harafturat lýsti kanningin nýggjar síður av politiska leikinum millum amerikonsku, donsku og føroysku myndugleikarnar, nakað sum kanska

hevur verið hildið eins loyniligt sum hernaðarligu ætlanirnar við Føroyum (Johansen, 1999 og Thorsteinsson, 1999).

– Í høvuðsheitinum hava allar hesar kanningar meira ella minnið verið í andsøgn við tær útlekkingar, ið donsku myndugleikarnir gjøgnum tíðina hava gjørt um leiklut Føroya í kalda krígunum, og sum fyrst og fremst hava havt til endamáls at lítisvirða herstjórnarlaga týðning Føroya (sí t.d. *Dansk sikkerhedspolitik gennem tyve år* (Udenrigsministeriets Gråbog), 1969 og *Flådestrategier og nordisk sikkerhedspolitik*, SNU 1987)

starva. Sum tíðin leið, og herstjórnarligi týðningur Føroya øktist, øktist eisini hetta trýst. Innanfrá trokaðu føroyingar á við kravi um at fáa landsstýrið at skapa karmar fyri búskaparligum vøkstri og vælferð. Eisini hetta trýstið vaks, sum tíðin leið.

Tvífalda trýstið var tó ikki nakað, sum beinleiðis setti landsstýrið í eina tvístøðu, tí krøvini vóru ikki beinleiðis ósambærilig. Í royndum kann hugsast, at kravið innanfrá um búskaparligan vøkstur og vælferð lættari kundi lúkast við figgjarligum stuðli úr Danmark, um kravið uttanfrá um hernaðarútbygging varð góðtikið av landsstýrinum. Stutt sagt, at móguleiki var fyri at nýta føroyakortið. Men í 1959, tá ið tað kom fram, at tvær hernaðarstøðir skuldu byggjast í Føroyum, gjørdist støðan hjá føroysku myndugleikunum fløktari, tí nú varð lagt eitt triðja trýst á teir.

TRIÐJA POLITISKA TRÝSTIÐ

Í januar/februar 1959 og síðan aftur í mars sama árið var samráðingarnevndin hjá nýggja landsstýrinum í Keypmannahavn og samráðdist við dansku stjórnina. Samráðingarnar snúði seg fyrst og fremst um figgjarligan stuðul til Føroya, men spurningurin um herstjórnarliga týðning Føroya varð eisini umrøddur, eitt nú tá ið lögmaður vitjaði amerikonsku sendistovuna í Keypmannahavn. Frammanundan hesum hevði landsstýrið í tíðarskeiðinum 1956-59 havt fleiri loyniligar fundir - innanhýsis og við danskar myndugleikar - um NATO Early Warning-støðina á Sornfelli, og hevði í hesum sambandi fingið at vita, at tað var ein herstöð. Føroysku myndugleikarnir høvdu eisini verið við at gera ætlanir fyri Loran-C støðina á Eiði, men í hvønn mun, føroyingar vistu um hernaðarliga endamálið við hesi støð, er enn óvist.

Tá ið samráðingarnevndin var farin til Danmarkar í mars 1959, vóru ætlanirnar um NATO-EW støðina á Sornfelli enn loyniligar, og spurningar um herstjórnarliga týðning Føroya vóru sum heild lítið og einki umrøddir í Føroyum. Hetta hevði eitt nú við sær, at hernaðarmótstöðan ikki var serliga stór. Føroyingar vóru hernaðaratfínnandi, sum samtyktin frá 1940 vísti, men nógv meira hevði ikki verið

gjørt burturúr. Gitingar høvdu verið frammi í bløðunum, men tá ið útvarpið - stutta tíð áðrenn samráðingarnevndin vendi aftur úr Keypmannahavn - segði frá, at ein herstöð skuldi byggjast í Mjørkadali, og at hon skuldi húsa einum 100-150 hermonnum, broyttist hendan støða.

Tá ið Tjaldrið við samráðingarnevndini umborð legði at bryggju í Havn 22. mars 1959, var stór mannfjöld komin saman fyri at mótmæla hernaðarútbyggingini. Dagin eftir, 23. mars 1959, varð uppskot lagt fyri lögtingið um at steðga hernaðarútbyggingini. Føroysku myndugleikarnir vórðu tí lagdir undir eitt triðja trýst - við kravi um at mótmæla og steðga hernaðarútbyggingini, áðrenn hon fór í gongd. Hetta triðja kravið var beinleiðis í andsøgn við í minsta lagi annað av hinum krøvunum. Politiska avgerðin í júst hesum málinum gjørdist tí sera fløkt. Nú kundu føroysku myndugleikarnir ikki uttan orð ella boð lata føroyska økið til útlensk hernaðarendamál aftur fyri figgjarligan stuðul, t.e. nýta føroyakortið, uttan at missa andlit.

IVASAMA MÓTMÆLIÐ

Eftir fyrstu viðgerð í lögtinginum 1. apríl 1959 varð hernaðarmálið beint í serliga sjeymannanevnd, sum góðar 3 vikur seinni, tann 23. apríl, legði fram úrslitið av umfatandi kanning við skjølum og frágeiðingum, eitt nú um radar og loran. Løgtingsins sjeymannanevnd var samd um, at talan var um eina hernaðarútbygging, men kundi ikki semjast um uppskot til samtyktar. Nevndin býtti seg í tríggar bólkur, tveir minnilutar og ein meiriluta, við hvør sínum uppskoti til samtyktar. Bæði minnilutauppskotini vóru hernaðaratfínnandi og kravdu at útbyggingin varð steðgað. Hóast eingin atkvøddi móti minnilutauppskotunum, fullu bæði tvey.

Meirilutauppskotið var heilt øðrvísi enn minnilutauppskotini, bæði í orðing og í innihaldi. Meirilutauppskotið ljóðaði soleiðis: "Málið má haldast at vera avgjørt og verður tikið til eftirtektar. Løgtingið undirstrikar sína andstöðu móti militerari útbygging í Føroyum í vanligari merking, um talan verður um slíka." (Løgtingstíðindi 1958). – Í fyrsta lagi var meirilutauppskotið nógv minni hernaðaratfínnandi enn hini bæði uppskotini, í øðrum lagi var uppskotið bæði ein góðkenning av og eitt mótmæli móti hernaðarútbyggingini. Meirilutauppskotið varð samtykt við 17 atkvøðum fyri og 11 atkvøðum ímóti. Spurningurin er, hvørjir fyrimunir vóru við hesi samtykt.

TVEIR FYRIMUNIR

Fyri uttanveltað kann henda samtykt tykjast

Early Warning (EW)

Early Warning (EW) er ein ávaringarskipan, sum í hesum førinum varð sett upp fyri at ávara móti russiskum flogálopum, serstakliga móttvegis amerikanska meginlandinum. Tann amerikanska EW-skipanin kallaðist Distant Early Warning Line (DEW Line). Ytsta (eystasta) støðin í hesi skipan var í Íslandi, men NATO gjørdi av at leingja hesa skipan til Evropa um Føroyar. NATO-EW-støðin á Sornfelli var partur av hesi NATO-skipan.

óskilvís og ósambærilig, tí hon samstundis bæði góðkendi og mótmælti hernaðarútbýggingini. Men fyri lögtingslimir, vóru bæði orðing og innihald sera kærkomin. Eitt beinleiðis mótmæli hevði havt við sær, at trýstið frá donsku stjórnini og kanska eisini NATO varð vorðið enn størri. Ein beinleiðis góðkenning kundi hinvegin ført við sær, at trýstið frá mótstøðufólkum í Føroyum óktist, og at hetta ókta trýst, saman við almennu føroysku hernaðaratfinnandi áskoðanini, fór at venda føroyingum móti myndugleikunum.

Løgtingssamtyktin kundi linka um bæði trýstini júst tí, hon kundi tulkast bæði fyri og móti hernaðarútbýggingini. Við at vísa til, at málið var "... avgjørt og tikið til eftirtektar ...", vístu føroysku myndugleikarnir donsku myndugleikunum, at føroyingar ikki ætlaðu at steðga hernaðarætlanunum. Á henda hátt vóru donsku/NATO-ætlanirnar ikki í vanda fyri at verða antin steðgaðar ella seinkaðar, og føroysku myndugleikarnir fingtu linkað um trýstið frá teimum donsku myndugleikunum. Hinvegin, við at vísa á, at "Løgtingið undirstrikar sína andstøðu móti militærari útbýgging ...", bar til at vísa á, at lögtingið veruliga hevði mótmælt - ella um ikki annað roynt at mótmælt. Á tann hátt fekk lögtingsmeirilutin víst, at hann var hernaðaratfinnandi og royndi at halda fast um uttanveltaðu støðu Føroya. Hetta var kanska ikki nóg víðgangandi fyri tey argastu mótstøðufólkini, men fyri flestar føroyingar var hetta nóg mikið. Harvið mistu mótstøðufólkini fólkaliga stuðulin í hesum máli, og tí linkaði trýstið á myndugleikarnar frá hesum bólk.

TRIÐI FYRIMUNURIN

Men tvíþýtta samtyktin kundi eisini hava eina triðju tulkning, sum, serstakliga í longdini,

kundi vera til fyrimunar fyri føroysku myndugleikarnar. Samtyktin staðfesti, at føroysku myndugleikarnir ikki ætlaðu at steðga útbýggingini. Ískoytið um lögtingsins andstøðu kundi tulkast sum ein áminning til donsku - ella amerikonsku - myndugleikarnar um, at føroysk góðkenning av hernaðarútbýggingini ikki var treytaleys. Um so er, var hetta eitt týðiligt dømi um, at føroyingar sjálvir nýttu sokallaða 'føroyakortið'. Hetta kundi t.d. nýtast til at styrkja føroysku krøvini mótvegis donsku myndugleikunum um fíggarligan stuðul. Um hetta eydnaðist, kundu føroysku myndugleikarnir lúka kravið um búskaparframgongd og vælferð í Føroyum. Harvið kundi linkast um trýstið frá føroysku veljarunum sum heild.

Føroyski 'trygdarpolitikkurin' var tí ikki einans hernaðaratfinnandi, sum samtyktin frá 1970 kundi givið fatan av. Tí tað var ikki bert almenna kravið um uttanveltaða støðu, sum stýrði honum. Politikkurin varð eisini stýrdur av øðrum áhugamálum og ætlanum, sum togaðu í ymsar ættir. Ein av týðningarmestu ætlanunum var at halda fast við móguleikan at nýta føroyakortið, serstakliga mótvegis donsku myndugleikunum. Triði fyrimunur við lögtingsamtyktini frá 1959 var tí, at føroysku myndugleikarnir kundu nýta føroyakortið fyri opnum durum uttan at missa andlit.

AT ENDA

Almenna kjakið um leiklut Føroya í kalda krígunum hevur verið heldur eintáttað. Ein høvuðsorsøk er, at eitt so vorðið kjak kann máa støðið undan vanligastu fatanini av Føroyum sum óvirkið offur i einum stórpolitiskum spæli. Hendir hetta, má okkurt koma í staðin. Men hvat kann koma í staðin? – Vit vita, at í politikki og almennum kjaki verður veruleikin ofta gjørdur einfaldari, enn hann er; sjálvt um veru-

leikin er gráur, so snýr almenna kjakið seg ofta um svart ella hvítt. Vandin við einari so einfaldari mynd er, at einasta alternativ við til myndina av einum óvirknum ofri, er myndin av einum virknum snultara. Og hendan myndin hóska líka illa í hugaheim sambandsflokkanna, sum hon ger í hugaheim fullveldisflokkanna. Sjálvt andstøðan vil, at føroyingar heldur skulu vera offur enn snultarar. Tí hava andstøðuflokkarnir valt at tiga, og tí hevur landsstýrið fingið loyvi til sína úrveljandi, hugmyndafrøðiligu útleggung av Svørtubók.

Føroyakortið

Tað er, at myndugleikarnir vitandi geva NATO/USA/Danmark lendi í Føroyum at ráða yvir til hernaðarligt endamál við tí fyri eyga at fáa trygdarpolitiskar ella fíggarligir fyrimunir. Føroyakortið kundi nýtast bæði av føroysku og av donsku myndugleikunum.

Men ein nærlestur av Svørtubók og øðrum almennum skjølum vísir, at leikluturin hjá føroysku myndugleikunum ikki kann lýsast so einfalt. Loyniligu samráðingarnar um eitt nú NATO-støðina á Sornfelli vísa, at

føroysku myndugleikarnir høvdu ein virknan part í hernaðarútbýggingini í Føroyum. Samtyktin, sum lögtingið gjørdi í 1959, vísir, at føroysku myndugleikarnir royndu allar snildir fyri at sleppa sær undan at velja antin at mótmæla ella at góðtaka hernaðarútbýggingina. Tí valdu teir bæði at mótmæla og at góðtaka samstundis. Sostatt nýttu føroysku myndugleikarnir føroyakortið.

At føroysku myndugleikarnir royndu at nýta leiklut sín til egnan fyrimun, merkir ikki, at donsku myndugleikarnir vórðu við sviðusøð. Sokallaða stórpolitiska spælið er ikki at bera

saman við eitt einfalt spæl, har fyrimunir fyri annan partin eru vansir fyri hin. Stórpolitiska spælið er eitt samansett spæl, har partarnir í mótspæli og viðspæli royna at fremja egin áhugamál á besta hátt. Hvør, ið er vinnari, og hvør, ið er tapari, valdast hvørju eygu, ið skoða.

Hetta førir okkum so aftur til spurningin um 'nýggjar' og 'gamlar' áskoðanir á kalda kríggjð og til viðmerkingarnar hjá G. Marx um bókina ávíkavíst innan í og uttan fyri hundin. Eru føroyingar veruliga komnir út úr hundinum, og hava teir sæð ljósið? Finnast tað veruliga 'gamlar' og 'nýggjar' ella 'skeivar' og 'rættar' útleggungingar? Eitt er vist; spurningurin er torgreiddari, enn hann sýnist frá byrjan.

Útleggungin í hesi grein er ein øðrvísi útleggung enn tann vanligasta. Harvið er ikki sagt, at hon er tann rætta, tann einasta ella tann endaliga. Tí at søga (t.e. søgufrásøgnin) er ikki tað sama sum fortíðin. Fortíðin er eithvørt, sum hendi fyrr, men søga hendir, meðan hon verður skrivað, ávirkað av samtíðarinnar tulking og fortíðarinnar keldum. Skulu vit endiliga nýta eina myndbering um okkara áskoðan á kalda kríggjð og søgu sum heild, so er ein kinversk eskja ein betri mynd enn hundurin hjá G. Marx. Tí sjálvt um vit nú eru komin úr eini eskju, so hava vit bert flutt okkum yvir í eina aðra. Henda grein er sostatt ikki sannleikin um leiklut Føroya í kalda kríggnum, men ein alternativ áskoðan, sum m.a. hevur til endamáls at bjóða vanligastu fatanini av og skapa eitt sindur av javnvág í kjakinum. Av somu orsök er hendan grein eisini meira svørt-hvítt, enn hon er grá.

SÁMAL TRÓNDUR FINNSSON JOHANSEN

er útbúgvinn cand.scient.soc. við sergrein í bæði søgu og landafrøði á Roskilde Universitetscenter (RUC) í 1996. Hann arbeiddi fyrst sum granskingshjálpari á Institut for Geografi og Internationale Udviklingsstudier, RUC. Seinni varð hann settur sum søgufrøðingur at granska skjøl í amerikonskum skjalagoymslum í sambandi við hernaðarkanningina hjá Løgmannsskrivstovuni. Í hesum sambandi skrivaði hann annan partin av fráðgreiðingini *Føroyar í kalda kríggnum*, eisini kallað *Svartabók*.

Síðan september 1999 hevur Sámál Tróndur starvast sum savnsvørður á Føroya Landsskjalasavni, har hann enn granskar í kalda kríggnum og øðrum trygdarpolitiskum spurningum.

Teldupostur: samalt@lss.fo

HEIMILDIR

Dimmalætting, 1959

Gaddis, John Lewis: *The New Cold War History*, Foreign Policy Research Institute, Philadelphia. Pennsylvania 1998

Johansen, Sámál Tróndur Finnsón:

Færøerne under den kolde krig – de militære installationer; í: *Føroyar í kalda kríggnum*. Løgmannsskrivstovan 1999

Lögtingstíðindi

Thorsteinsson, Jákup: *Hernaðarmál og politikkur – ávegisfrágreiðing um støðu Føroya í kalda kríggnum*; í: *Føroyar í kalda kríggnum*. Løgmannsskrivstovan 1999

Vatnið í Føroyum

*Hvat er í vatninum, sum vit drekka?
Fiskivinnuroyndir hava fíggað eina verkætlan,
sum hevur givið okkum størri kunnleika um,
hvat ið er í einum glasi við vatni*

RIKKE BERG LARSEN
HEILSUFRØÐILIGA
STARVSSTOVAN

Vit drekka vatn, vit vaska okkum í vatni, og vit nýta vatn til matgerð. Vit koma øll í samband við vatn fleiri ferðir um dagin. Vatn er ein neyðsynjarvøra, og vit vænta, at vatnið er av slíkum slag, at tað ikki veldur sjúku ella eitran. Flakavirkini mugu hava reint vatn. Fiskurin, sum seinni verður havdur til matna, kemur beinleiðis í samband við vatn. ES (Evropasamveldið) setur krøv til tað vatn, sum fiskiídnaðurin nýtir. Um ES skal flyta inn føroyskt flak, skal vatnið halda markvirðini, sum eru samtykt í ES. Tað er ikki bert ES, sum setur krøv til vatnið, men tað gera næstan øll lond, sum vit flyta út til.

HVØRJI KRØV ERU TIL VATNIÐ, SUM RENNUR ÚR KRANANUM VIÐ HÚS?

Í Føroyum er eingin reglugerð um, hvørja góðsku vatnið skal hava, áðrenn tað kann nýtast av brúkaranum. Summar kommunur taka ábyrgdina í álvara og kanna javnan vatnið, sum tær lata borgarunum. Kannað verður, um bakteriar eru í vatninum. Eisini verður kannað, um vatnið er litað, og um tað er gruggut.

VERKÆTLANIN ER FÍGGJAD AV FISKIVINNUROYNDUM

ES setur krøv til uml. 60 parametrum (blýggj-, kopar-, kloridinnihald o.s.fr.). Føroyski fiskiídnaðurin hevur dagliga eftirlit við 6 av hesum parametrum. Í 1998 til 1999 fíggaðu Fiskivinnuroyndir eina verkætlan, sum skuldi seta nøkur tøl á tey parametrum, ið eftir vóru. Frágreiðingin frá hesi verkætlan eitur *Vandkvalitetten i den færøske fiskeindustri*, og er útkomin í januar 2001. Sýnini eru tikin í Villingadali (Tórshavn), í Runavík, í Vestmanna, á Tvøroyri, á Eiði og í Klaksvík. Sýni vórðu tikin av rávatni og drekkingarvatni.

HVAT ER RÁVATN OG DREKKINGARVATN?

Við rávatn er at skilja vatn, ið ikki er reinsað. Tað er eitt nú vatn úr eini á. Drekingarvatn er ásett til at vera tað vatnið, sum rennur úr krananum hjá brúkaranum. Tað kann vera reinsað ella koma beinleiðis úr t.d. eini á. Øll flakavirki nýta bert vatn, sum antin kommunurnar ella virkið sjálvt hevur reinsað. Reinsingin verður vanlig gjørd við einum sandfiltri, sum skilir bitlarnar frá og eini UV-skipan, sum drepur bakteriurnar við útbláum geislum.

Summar kommunur reinsa eisini vatnið til borgararnar. Tíverri eru eingi hagtøl til taks, sum siga, hvussu nógv húski í Føroyum fáa reinsað vatn, men øll flakavirki nýta reinsað vatn. Í verkætlanini er alt, ið verður nevnt drekkingarvatn, at skilja sum reinsað vatn.

HVAT INNIHELDUR RÁVATN OG DREKKINGARVATN?

Verkætlanin hevur givið fiskiðnaðinum størri kunneleika um vatnið, sum hann dagliga nýtir í stórum nøgdum, men verkætlanin kann eisini geva tí vanliga brúkaranum meiri vitan um tað vatn, sum vit øll hava fyri neyðini.

Sjálvt um vit hava greinað bæði rávatn og drekkingarvatn í hvørjum staði triggjar ferðir eftir einum ári, kunnu vit ikki siga, at nú kenna vit vatngóðskuna. Vatn kemur úr áum, vøtnum, keldum og vatnbrunnum, ið øll eru meiri ella minni vard fyri veðri, vindi og djór-um, og tað ber í sær, at góðskan skiftir stað úr stað og gjøgnum árið. Í Danmørk til dømis verður grundvatn nýtt til drekkingarvatn. Tað er betur vart enn omanávatn. Verkætlanin hevur givið fatan av, hvussu stór styrkin av teimum ymsu parametrunum er í vatninum. Hvørjum skulu vit hava eyguni eftir í framtíðini, og hvat vit ikki hava fyri neyðini at nýta so nógv orku til.

Vit skulu gáa eftir, at **litvirðið** og **turbiditeturin** í vatninum eru so lág sum møguligt. Um vatnið hevur lit ella inniheldur grugg, verður tað truplari ella kanska ómøguligt at drepa

bakteriurnar, sum kunnu vera í rávatni, við UV-geislum. Harafturat vilja vit helst ikki drekka vatn, sum er gruggat á at líta.

- Eitt av 17 sýnum av drekkingarvatni fór upp um markvirðið fyri litvirði.

- Tvey av 17 sýnum av drekkingarvatni fóru upp um markvirðið fyri turbiditet

Vit skulu gáa eftir, at tað ikki eru **bakteriur** í vatninum. Bakteriur kunnu elva til sjúku.

- Í rávatni eru hesar bakteriur funnar: Koli-formar bakteriur (16 av 19 sýnum), entero-kokkar (13 av 19 sýnum), campylobakter (7 av 15 sýnum), listeria (1 av 15 sýnum) og sulfitskiftandi klostridiur (11 av 19 sýnum).

- Eftir reinsing vórðu hesar bakteriur funnar Koliformar bakteriur (2 av 17 sýnum), entero-kokkar (1 av 17 sýnum) og sulfitskiftandi klost-ridiur (1 av 17 sýnum). Campylobakter og listeria vórðu ikki funnar í tí reinsaða vatninum, sjálvt um hesar bakteriur vóru í rávatninum.

- Salmonella varð funnin hvørki í rávatni ell drekkingarvatni.

Vit skulu gáa eftir, at vatnið ikki inniheldur **korrosiónsúrdráttir**. Um pH, alkalinitetur o hardleiki er lágur, er sannlíkt, at vatnið kan tæra leiðingarkervið og útbúnað (kranar, rø innleggingar o.s.fr.). Við tæring kunnu hækka virði av sinki, jarni, kopari, mangani, blýggi o kadmiumi koma fyri. Av hesum kunn tey bæði síðstnevndu vera eitrandi størri nøgdum.

- Alkaliniteturin og hardleikin vór lágir í øllum 17 sýnum av drekk- ingarvatni

- Í einum sýni av drekkingarvatni v innihaldið av jarni langt oman fy loyvda virðið

Vit skulu gáa eftir, at vatnið ik inniheldur eitrandi evni. Vatnið sk ikki innihalda eitrandi metal sum t. kyksilvur. Vatnið skal heldur ikki in- halda eitrandi lívrúnnin evni sum pes- sid (skordýraeitur, illgresisevni, sopp eitur), PCB (nýtt í hitaskiftlum o ravmagnstættarum), MTBE (íbland blýfrítt bensin), PAH (oljusambindin- ar) og onnur lívrúnnin evni, sum kun vera heilsuskaðilig.

- Ongum sýni var eitrandi evni í

LITUR er eitt mát fyri reinleikan á filtraðum vatni. Litvirðið verður borið saman við litin á einari sammetingarloysing. Tað er munur á tí litinum, sum sæst, og tí sanna litinum. Tann sanni liturin inniheldur bert evni, sum eru uppløyst í vatninum - sanni liturin verður kannaður fyri filtrað vatn. Tað er hesin litur, sum verður kannaður á kanningarstovuni. Høgt litvirði sæst ofta, tá ið áarføri hevur verið og er orsakað av nógvum humusi (niðurbroti frá lívrúnnin evnum) og gruggi. Vatn við litvirði hægri enn 15 er gulbrúnt, og virði hægri enn 25 kann gera klæði ódamað (í vaski) og tippa rø. Tá ið áarføri er, kann litvirði verða høgt, eisini væl hægri enn 25.

TURBIDITETUR er eitt mát fyri, hvussu óklárt vatnið er, serliga fyri mongdina av gruggi.

PH er eitt mát fyri, hvussu súrt vatn er. Vatn við pH 7 er hvørkisligt (neutralt), minni enn 7 er sýrukent, og meira enn 7 er lútkent. Umstøður í vatnleiðingum kunnu ávirka pH í vatninum. Niðurbrot av lívrúnnin evnum í vatnleiðingum kann lækka pH-virðið í vatni. Er pH ov lágt, kunnu metalrør tærast og loysa ymisk metal, sum koma út í vatnið. Tá ið kálk í sementrúrum loysist, kann tað hækka pH-virðið heilt upp í 11. Vatnið í Føroyum er hvørkisligt. Best er, um vatnið er eitt sindur lútkent, frá pH 7,5 til pH 8,5, tí tað verjir fyri tæring av vatnleiðingum.

ER VATNIÐ Í GLASINUM GOTT?

Vatn fæst úr áum, vøtnum, keldum og savningarbrunnum. Øll uttan keldur eru óvard fyri seyði, fugli, veður og vindi. Úrslitini av verkætlanini sýna, at tað besta rávatnið í Føroyum er kelduvatn. Drekkur tú óreinsað vatn úr eini á, einum vatni ella einum savningarbrunni, so er trúligt, at bakteriar eru í vatninum. Drekkur tú reinsað vatn, sýna úrslitini, at bakteriar framvegis kunnu vera í vatninum. Tó er møguleikin nógv minni fyri tí.

Verkætlanin hevur givið okkum kunnleika um innihaldið av eini langari røð av parametrum í vatni. Hetta kann fiskiídnaðurin nýta sum skjalfesting, og tað er vanlig hent vitan hjá øðrum. Úrslitini vísa, at vatnið, sum vit drekka, kann innihalda bakteriar og korrosiósúrdráttir, og harumframt hava høgt litvirði og høgan turbiditet. Úrslitini vísa eisini, at vatnið ikki inniheldur eitrandi lívrúnnin evni, og tað er sera gott. Í Danmørk, har ið drekkingsvatnið stavar frá grundvatni, eru funnar nógvar boringar við ov høgum innihaldi av pestisidum (týningarevnum). Tað hevur havt við sær, at fleiri boringar í Danmørk eru frágingnar.

Okkum tørvar reglugerðir fyri, hvat ið kann vera í einum glasi av vatni, áðrenn vit drekka tað. Krøv eru til vatnið í fiskiídnaðinum, men ikki til vatnið, sum tann vanligi brúkarin fær. Hvør, ið hevur ábyrgdina av, at vit fáa vatn, og harumframt at tað er reint, er heldur ikki ásett. Er tað kommunan, landsstýrið ella borgarin sjálvur? Kunnleikin til vatn okkara kann eisini gerast betri. Fleiri kommunur áttu at kannað, hvat vatnið til borgararnar inniheldur. Tað er vanlig fatan, at vatnið í Føroyum er gott. Ofta verður gloymt, at vatn eisini kann vera smittuberandi. Tað kann eisini vera frá djórum til fólk. Í Føroyum kunnu fuglur og seyður møguliga bera smittu og gera okkum sjúk gjøgnum vatnveitingina. Í Noregi kemur meginparturin av drekkingsvatninum frá omanávatni. Tað sigst, at drekkingsvatn hevur við sær umleið 200.000 sjúkudagar um árið í Noregi. Tað svarar til umleið 2000 sjúkudagar um árið í Føroyum eftir fólkatalinum.

Frágreiðingin Vandkvaliteten i den færøske fiskeindustri eftir Rikke Berg Larsen greiðir í stuttum frá uml. 60 ymiskum parametrum, og aftast í frágreiðingini eru úrslitini av sýnum, sum eru tikin í Tórshavn, í Runavík, í Vestmanna, á Tvøroyri, á Eidi og í Klaksvík. Sýni eru tikin triggjar ferðir av rávatni og drekkingsvatni. Frágreiðingin er til sølu í bókabúðunum.

Vit kunnu eisini sjálv gera okkara til, at drekkingsvatnið gerst betri. Vit kunnu verja tað vatntilfeingið, sum vit hava, og vit kunnu nýta tað á skilabestan hátt. Tvey tey seinastu sumrini hevur verið vatnneyð í fleiri bygdum. Fólk gerast á slíkan hátt varug við, hvussu nógv vit hava vatn fyri neyðini. Tað fara vit eisini at hava um 50 ár, og tá skulu vit helst kunna fáa eitt glas av vatni, sum bæði er reint og smakkar væl.

RIKKE BERG LARSEN

er útbúgvin akademiverkfrøðingur í evnafrøði. Hon hevur síðan okt. 1996 starvast á Heilsufrøðiligu starvsstovuni. Hon hevur verið knýtt at verkætlanini Arctic Monitoring and Assessment Programme. Seinastu árin hevur hon starvast á evnafrøðideildini, har ið hon fæst við góðskueftirlit og menning av greiningum. Hon hevur síðan 1998 havt ábyrgdina av trimum verkætlanum, ið snúgva seg um vatn. Teldupostur: rikkeb@hfs.fo

1. mynd:
Ein stór skriða leyp í Klaksvík
oman á hús og veg og kom
fólki á staðnum í lífsvanda.

Skriðulop og veðurlag

"Áarfərið minti um verðsins enda", skrivaði eitt av bløðunum um støðuna í Oyndarfirði eftir grimdarregnið tann 18. september 2000, tá ið hundraðtals skriður lupu í Norðuroyggjum, Eysturoynni og Streymoynni. Hví vóru skriðulopini so mong og stór? Hevði tað nakað at gera við turra summarið? Ber yvirhøvdur til at hugsa sær, at fyrirbygjandi tiltøk kunnu setast í verk?

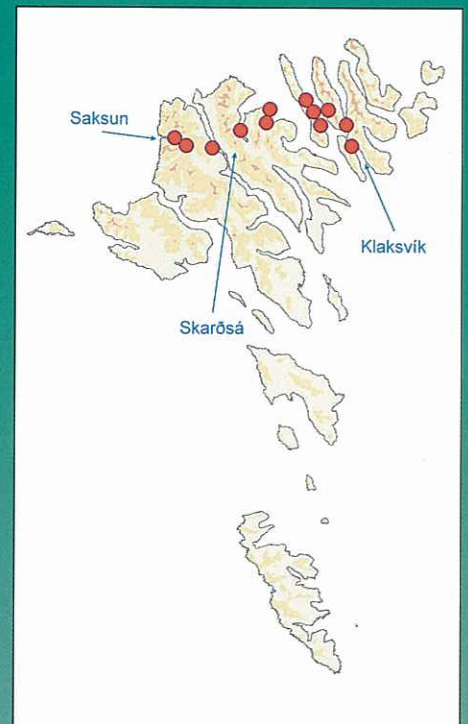
LIS MORTENSEN
JARÐFRØÐSAVNIÐ

Danska veðurstovan boðaði fleiri dagar frammanundan frá nógvum regni tann 18. september 2000, men hví hendu so stórar oyðileggingar fyri einstøk hús, veg og dyrkað lendi? Átti turra summarið ein part av skuldini? - Tað hevði kanska verið væl skiljandi, um jørðin var turr og leys aftan á óvanliga langa skerpingin í summer. Um so er, liggur nær við at spyrja, um vit her síggja ræðandi avleiðingar av mannaelvdum veðurlagsbroytingum.

Tað er ikki gjørligt at svara hesum spurningum, men veðrið tann 18. september var ikki heilt vanligt. Eitt óvanliga stórt og vítt hátrýst lá yvir

Skandinavia og tyktist at forða lágtrýstinum a ferðast í landnyrðing. Hetta hevði við sær, a lágtrýstið við regnmiklu brúgvaløgnum steðg aði á eitt bil, meðan miðdepilin lá yvir Føroyum. Við middagsleitið tann 18. september boðaði danska veðurstovan frá nógvum regni seinnapartin og út á kvøldið.

Sum leið út á seinnapartin, frættist frá skriðulopum nógvastaðni norðanfyrri. Í Saksunardal vóru mestsum allar áir lopnar, og oman fyr bygðina vestanfyrri ruddu minst tvær stóra skriður oman yvir alla fjallasíðuna, bø og veg. Áirnar fram við vegnum millum Funnings og

Funningsfjarðar lupu nógvastaðni, og eisini í Oyndarfirði vóru nógv áarlop bæði fram við vegnum og í høgnum kring bygdina. Størsti skaðin av skriðulopum henda dagin var helst í Klaksvík og í Kalsoynni. Í Klaksvík regnaði so illa, at vatnið rann í stríðum streymum oman eftir fjallasíðunum og oman ígjøgnum býin. Størsti skelkurin var, tá ið ein stór skriða leyp í eini líð oman á hús og veg, og kom fólki á staðnum í lívsvanda. Í Kalsoynni fingur skriðulopini eisini kostnaðarmiklar avleiðingar. Nógv leyp millum Syðradals og tunnilin norðan fyri Húsar, og einastaðni var skriðan so stór, at ein partur av landsvegnum varð burturskræddur og endaði á sjónum. Mikladalur og Trøllanes lógu leingi við ongum vegasambandi.

AVBERA NÓGV REGN KOM NIÐUR EFTIR FÁUM TÍMUM

Um øll hesi skriðulop skulu takast sum ein ábending um, hvar tað regnaði ringast henda dagin, regnaði á ongan hátt javnt um eitt størri øki. 3. mynd vísir, á hvørjum økjum serliga nógv áarlop og skriðulop vóru, og tað sæst, at tey øki, ið vóru ringast fyri, lógu næstan eftir eini linju millum Saksunar og Klaksvíkar. Úr Saksun vórðu máldir góðir 100 mm í tíðarskeiðinum frá á morgni 18. september til á morgni 19. september. Hetta er langt frá tí mest málda í Føroyum. Í mai 1990 vórðu t.d. máldir 180 mm í eitt 24 tíma skeið í Klaksvík. Tá ið glopraregnið 18. september kom niður eftir bert fáum tímum, og hagtølini fyri avfalsmátingar hjá donsku veðurstovuni galda

fyri 24 tímar, er ilt at fáa eina mynd av veruliga regnalvinum (en. rain intensity) henda dagin.

Við Skarðsá í Eysturoynni ger Landsverkfrøðingurin sjálvvirkandi mátingar av regni og frárenning í Skarðsá 5. hvønn minutt. Skarðsá liggur nær við økið, har ið áarfarið var av tí mesta, so hesi tøl kunnu kanska nýtast til at fáa eina hilling á, hvussu leingi tað regnaði, og hvat regnalvið var hesar tímarnar.

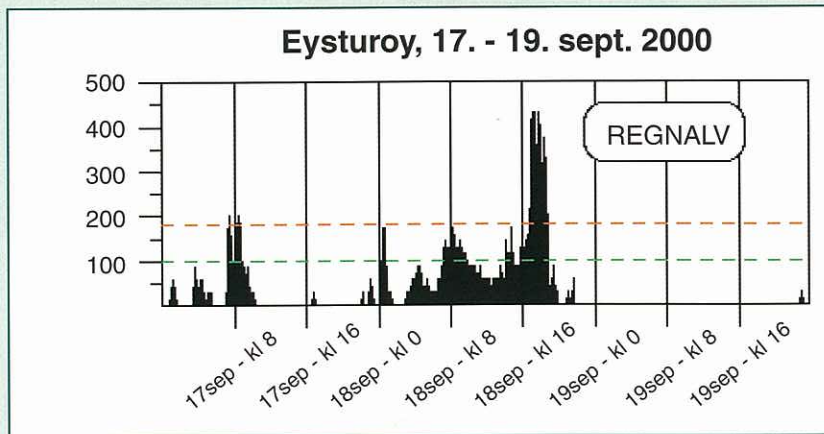
4. mynd vísir regnalv í eindini "mm um samdøgrið". Talið er komið fram við at taka málda avfallið í 5 minuttir og umrokna tað til mm í eitt samdøgur fyri at bera úrslitið saman við, hvat í royndum er mált í Føroyum eitt 24 tíma tíðarskeið. Myndin vísir, at tað mesta av regninum kom eftir 3 tímum millum kl. 16 og 19 við Skarðsá, og tað hóskar væl við frásagnirnar aðrastaðni. Mált eftir einum 24 tíma tíðarskeiði var hetta ikki ein óvanlig hending; tað óvanliga var, at regnalvið var so stórt eftir stuttari tíð. Um regnið, meðan tað var upp á tað ringasta, hevði hildið fram í 24 tímar, hevði nøgdin við Skarðsá verið komin upp í 430 mm, - umleið 240% hægri enn tað hægst málda síðan 1961, sum var 180 mm. Um neyv tøl fyri avfall vóru tøk úr Klaksvík og Saksun, høvdu tey helst verið hægri enn við Skarðsá eftir nøgdini av skriðulopum at døma.

VEÐUR, VEÐURLAG OG VEÐURLAGSBROYTINGAR

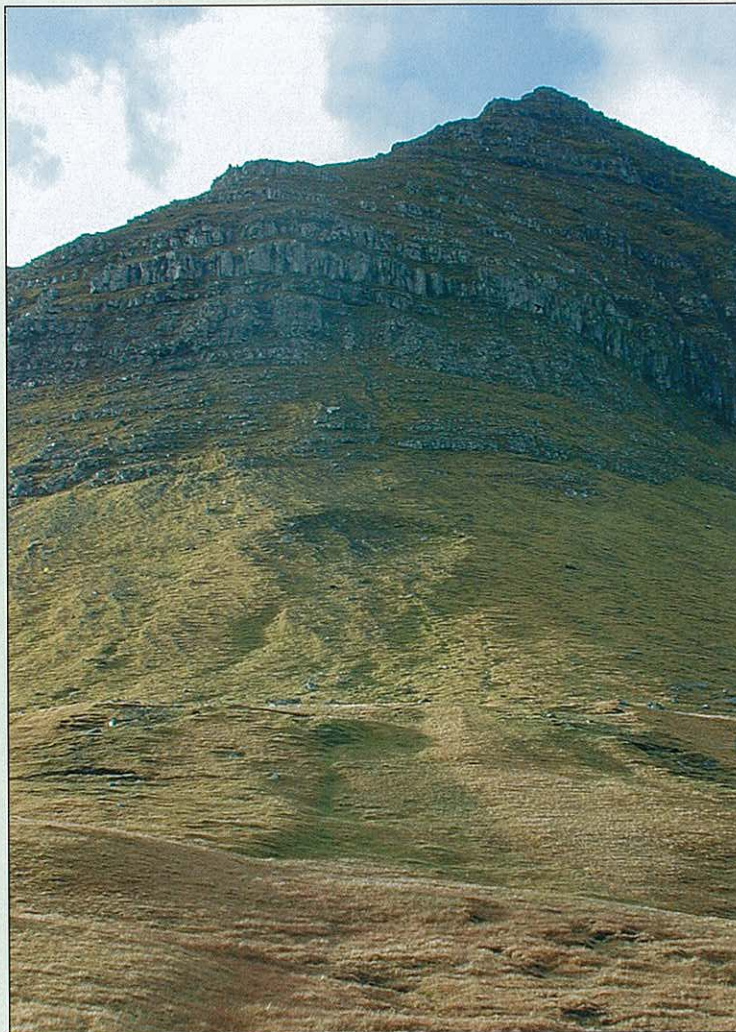
Veður er veðrið her og nú, og her henda stórar miðalbroytingar frá ári til ár. Eitt ár er kalt, og

2. mynd (til vinstru) Ein partur av landsvegnum í Kalsoynni fór so illa, at hann mátti gerast aftur av nýggjum.

3. mynd (til høgru) Reyðu deplarnir vísa, hvar skriðulop vórðu frábodað eftir glopraregnið 18. september 2000

4. mynd:
Regnalv í Skarðsá, Eysturoy, 17. - 19. sept. 2000

5. mynd:
Lægdin mitt í myndini vísir eina gamla afturgróna skriðu í Ljósadali í Eysturoyinni.

tað næsta er turt, og tað kann vera ørkymlandi hjá okkum at laga okkum eftir teimum altíð skiftandi umstøðunum.

Veðurlag er miðalveðrið um eitt longri tíðarskeið, - 10 ár, 30 ár, 200 ár, 10.000 ár. Veðurlagið tey seinastu 15 árin er vorðið kaldari í Føroyum, men tað er vorðið lýggjari, um vit hyggja at teimum seinastu 100 árunum. Verður farið 1000 ár aftur í tíðina, tykist tað, at vit liva í einum helst stuttum lýggjum skáa, meðan veðurlagið alsamt kølnar. Henda mynd gerst týðiligari, um vit fara 5000 ár aftur í tíðina. Alt eftir hvussu longum tíðarskeiði vit hyggja at, broytist myndin munandi, og tað er umráðandi at hava í huga, tá ið talað verður um veðurlagsbroytingar.

Tá ið veðrið er í so støðugum broytingum, er neyðugt at kenna til broytingarnar langt aftur í tíðina, um tað skal bera til at skilja ein part av teim sera samansettu viðurskiftum á jørðini, sum elva til umhvørvisbroytingar.

Skipaðar veðurmátningar hava verið gjørdar í Føroyum síðan umleið 1870. Aftur at hesum ber til at savna inn enn eldri veðrupplýsingar við at skriva upp minni um serstøk veðurfyrbrigdi í gomlum bygðarsögum við frásøgn um eitt nú tiltikin ódnarveður, kaldar vetrar og heit summur. Vilja vit hava enn eldri veðurlagstíðindini, ber millum annað til at kanna skriðulop.

SKRIÐULOP ERU SAVN FYRI ELDRI VEÐURLAGSUPPLÝSINGAR

Skriðulop eru ræðandi fyrbrigdi, serliga tá ið tey koma fyri nær við, har ið fólk býr. Men tey eru eisini við til at varðveita upplýsingar um veðurlagið og umhvørvið á staðnum, tá ið tað leyp. eru vit kunnug um, hvat serligt árin á landslagið, ymist slag av veðri hevur, ber til at venda spurninginum við og royna at lesa veðurfyrbrigdi av í landslagnum og jørðildinum.

Í lötuni verða jørðildini í fleiri omanlopum í Føroyum kannað vísindaliga fyri at fáa fleiri upplýsingar um veðurlagið eini 8.000 til 10.000 ár aftur í tíðina, - til endan á seinastu ístíð.

UM HVUSSU EITT SKRIÐULOP BYRJAR

Nógv viðurskifti hava ávirkan á, at skriða loypur, hóast tað aftaná ofta ber til at vísa á, hvat ið veldur omanlopið. Tey viðurskifti, sum kunnu elva til omanlop, kunnu antin økja skúvtrýstið (en. shear stress) ella minka um skúvmegina (en. shear strength). Skúvtrýstið

kann vera høgt orsakað av eitt nú brattlendi, turki, nógvum regni og frosti. Skúvmegin kann lækka, um jørðildið í støðum er t.d. finkornað og leyst, um plantuvækstururin minkar, og um umstøður eru til at byggja upp høgt trýst í jarðarpoknum.

Eygleiðingar av skriðulopi, í tí tað loypur, hava víst, at eitt skriðulop kann byrja við eini rivu, sum gongur undir jørðildinum frá niðasta enda til ovast í komandi skriðuni. Rivan kemur av, at skúvmegin á staðnum ikki megnar at standa ímóti økta skúvtrýstinum. Vatn fer nú í størri mun at ferðast oman í fótin á komandi skriðuni, og byggir upp poknavatnstrýstið. Jørðildið við komandi skriðufótin bólgnar upp eftir stuttari løtu. Nú kemur ein opin riva í erva og loysir ovasta partin av skriðuni frá aftara vegginum. Vatnið ferðast við øktari ferð niður í opnu rivuna og undir øllum jørðildinum og savnast við fótin. Harvið økist bráðliga poknavatnstrýstið, til tað gerst so stórt, at bólgnaði vøllurin við skriðufótin skrædnar, og evja spríkir út saman við allari skriðuni, sum nú loypur við fullari ferð. Alt hetta kann henda eftir bert 15 minuttum.

NÓGV ORÐ FYRI OMANLOP Á FØROYSKUM

Í landslagnum sæst, at skriðulop eftir ógvísligt áarføri hava altíð verið vanlig í Føroyum.

Tað er tí kanska ikki lægt, at stórt orðaríkidømi er í føroyskum máli um omanlop. Í nýggju samheitaorðabókini finnast eitt nú hesi orð fyri omanlopum: *omanlop, berglop, eyrskriða, gróttlop, leirskriða, lop, omankast, omanskrið, rap, rov, skriða, skriðubakki, skriðulop, skriðunám, steinkast, vatnlop, áarlop, øgul, skridnabrekka, svað, hellusvað*.

Minni um omanlop liva í staðarnøvnum allastaðni í Føroyum. Leita vit fram til dømis øll staðarnøvn á teim nýggju staðfrøðiligu kortunum, sum hava *skriða* ella *lop* sum orðapart, finnast fleiri enn hundrad staðarnøvn um allar oyggjarnar. Tó at ein tílíkur listi á ongan hátt troytir øll stød merkt av omanlopi, gevur yvirlitið eina ábending um, at skriður og omanlop hava verið vanlig fyrbrigdi, tá ið støðini fingur navn.

ORSØK TIL AT VÍSA STØRRI ANSNI FYRI OMANLOPUM

Nógv talar fyri, at vit eiga at taka skriðulopini tann 18. september í fjør sum eitt gott høvi at umhugsa, um nakað kann gerast fyri at minka um vandan fyri skriðulopum sum heild.

Vit nýta lendi og haga til bygging, vegagerð, seyðahald og annað, - uttan nóg nógv fyrilit fyri, hvussu jarðarslit kann minkast og jarðspell fyribyrgjast. Ov nóg bit í haganum kann gera svørðin veikari. Vantandi haga-skurður kann hava við sær vánaliga vatnavveiting, vátan undirhaga og størri vanda fyri skriðulopum. Er hol fyrst komið á svørðin, tykist hann nógvastaðni hava ilt við at styrkna aftur, ikki minst av frosti um veturin.

Samstundis sum fólkatalið seinastu hundrad árin er fleirfaldað, er breyð okkara ikki longur treytað av jørðini og burðardyggari røkt av lendinum eins og í undanfarnum øldum. Henda vælferð tykist hava við sær, at vit gerast blind fyri teknum í landslagnum um broyttan plantuvækstur og økt jarðspell.

Aftur at tí, at vit í summum førum seigpína lendið, búgva vit og ferðast eisini í tí við dirvi. Hús verða bygd langt niðan í brekkurnar og vegir lagdir í ørandi brattlendi.

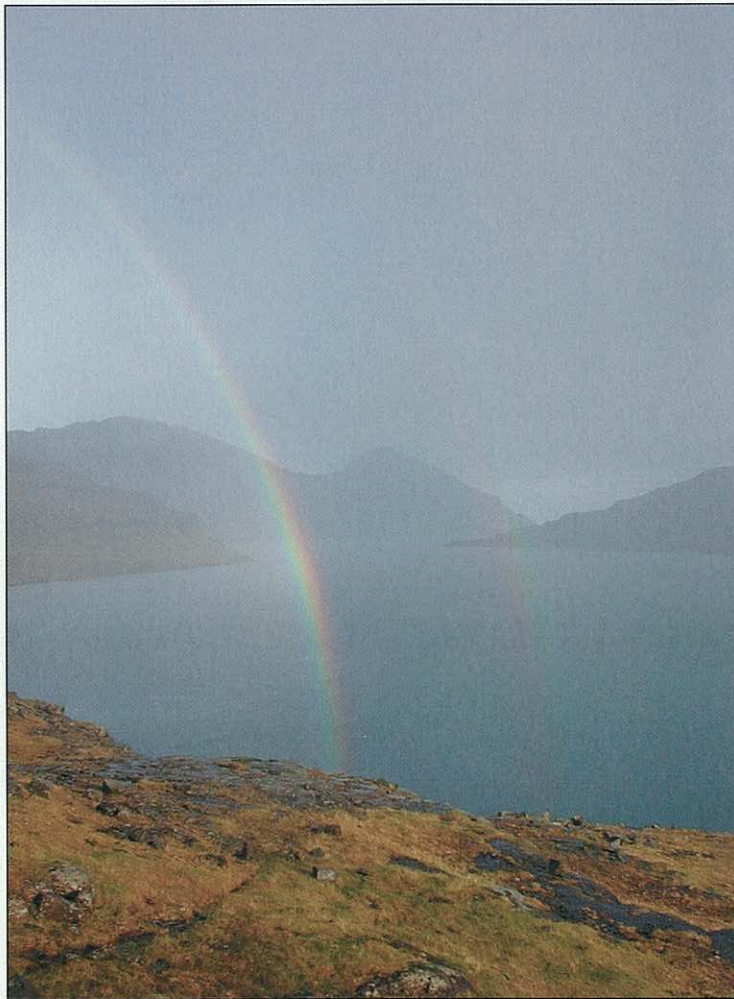
Meðan vit á henda hátt vága at nærkast støðum við nógvum omanlopum, tola vit lítið av. Samfelagsmynstur okkara krevur eitt tætt samskiftiskervi á nógvum økjum, og ein og hvør darvi, eitt nú á ferðslusambandi, telefon-sambandi, ravmagnssambandi ella øðrum, er okkum í stundini til ampa.

Um vit skulu gera eftirmeting eftir tilburðirnar í september kundi tað verið, at vit heldur enn at óttast eiga at brynja okkum til, at tílíkt altíð kann henda í einum fjallalandi sum okkara. Tilbúgvingarætlanir kunnu verða gjørdar, so at

6. mynd:
Henda skriða í Kalsoynni var so smátt farin á glið, men steðgaði aftur, tá ið rivan omanfyri var íkomin.

7. mynd: Stór skriða í Ljósadali í Eysturoy, sum leyp fyri fleiri árum síðan og sum enn liggur ber og svarðleys. Mitt á myndini sæst eitt fólk í bláum klæðum.

Duplatur ælabogi í Funningsfirði

fólk veit, hvat ið er at gera, um vandi er fyri skriðulopi. Men fyrst og fremst eiga vit sum frægast at fáa til vegar gamla og nýggja vitan um hóskaði fyrirbyggjandi virksemi, soleiðis at hagin verður minni viðbrekin.

Tað kundi verið áhugavert at enda hesa grein við einum spurningi til lesaran: Kenna tygum til okkurt ár, har nógv er lopið eftir nógv regn ella nógvan kava? Og vita tygum, um tiltøk eru gjørd fyri at minka um vandan fyri skriðulopum, t.d. við at skera upp haga í brattlendi?

HEIMILDIR

www.lv.fo: Veðurdátur frá Landsverkfrøðinginum.

www.geogr.ku/link: Heimasíða hjá vísindaligu verkætlanini LINK, sum m.a. kannar landslag og jørðildi í Føroyum

www.dmi.dk: Danska veðurstovan, DMI

John Cappelen og Ellen Vaarby Laursen (1998): The Climate of the Faroe Islands - with Climatological Standard and Normals, 1961 - 1990. DMI, Technical Report 98-14

M.J. Selby (1982): Hillslope Materials and Processes. Oxford University Press, Oxford 1982.

LIS MORTENSEN

er útbúgvin cand.scient í náttúrulegri frøði á Geografisk Institut, Københavns Universitet, í 1990. Síðan tá hevur hon starvast sum savnsvørður á Jarðfrøði-savninum.

Teldupostur: lismor@jfs.fo

Nýggjur heksmaður og nýggjur spannari funnir

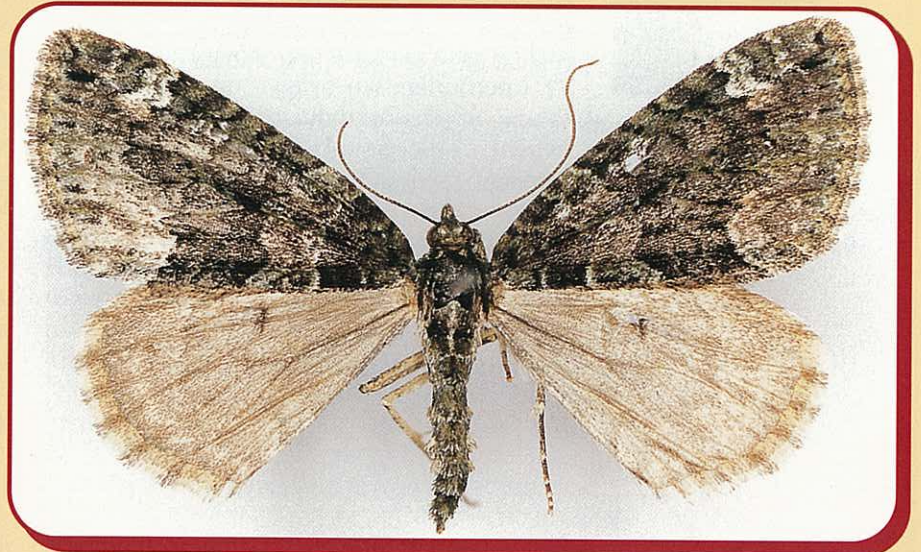

10. sept. 2000 fangaði Annleyp Patursson ein músarvong (*Amphipyra tragopoginis*) í ljósfellu síni í Hoyvík. Hetta er fyrstu ferð, at hetta slag av heksmanni er funnið í Føroyum.

Músarvongur (*Amphipyra tragopoginis*).
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

Henda eikispannara (*Cloroclysta siterata*) fangaði Jens-Kjeld Jensen úti í Nólsoy 29 sept. 2000. Hetta er fyrstu ferð, at hetta slag av spannara er funnið í Føroyum.

Eikispannari (*Cloroclysta siterata*).
(Mynd: Jens-Kjeld Jensen ©)

Agenda 21:

Hugsið alheimsliga - virkið heimliga

Oson. Vakstrarhúsárin. Fátækradømi. Veðurlagsbroytingar. CO2. Hesi hugtøk hoyra vit næstan dagliga um - ofta við heldur ófrætta- kendum dámi. Tað vóru eisini hesi hugtøk, sum vóru orsøkin til, at úti við 180 ST-lond í 1992 hittust í Rio de Janeiro fyri at kjakast um, hvussu vit best loysa alheimstrupulleikarnar, sum nú leika á. Øll Norðurlond luttóku á ráðstevnuni, og umboð úr Føroyum vóru við sum eygleiðarar. Tað, sum spurdist burtur úr menningar- og umhvørvisráðstevnuni í Rio, var tann sonevndi Agenda 21-sátt- málin - ein dagskrá fyri, hvussu vit í 21. øld fáa eina burðardyggja menning.

BARBARA SAMUELSEN
HEILSUFRØÐILIGA
STARVSSTOVAN

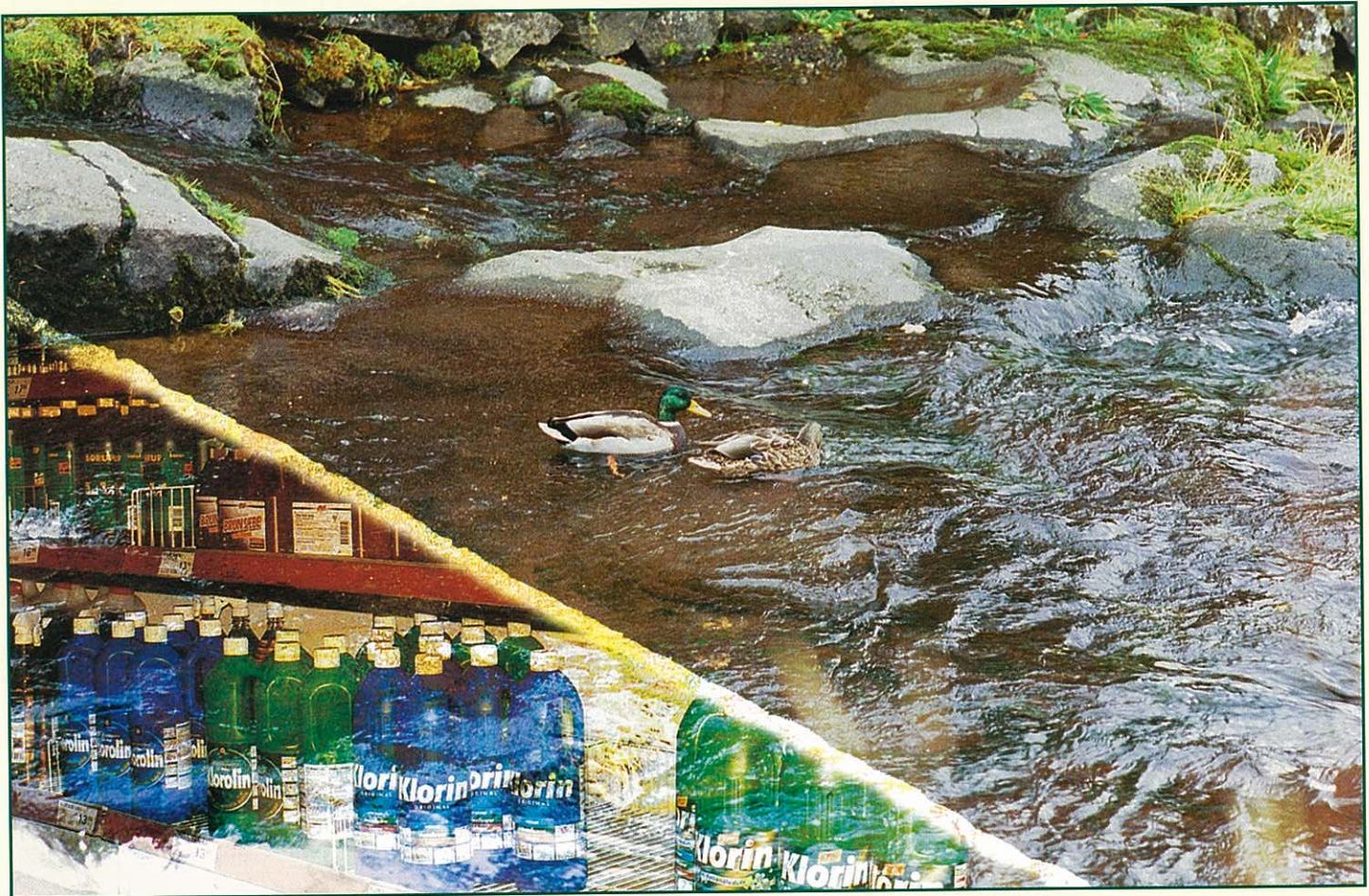
Nú skjótt 10 ár eru liðin, síðan politisku leiðararnir kring allan heim skrivaðu undir sáttmálan, kann vera áhugavert at hyggja at, hvussu gongdin hevur verið - serliga í londunum kring okkum. Í hesum sambandi skipaði Heilsufrøðiliga starvsstovan í november fyri einum arbeiðsfundi í Føroyum við júst tí endamáli at gera støðuna upp viðvíkjandi Agenda 21 í norðurlendsku oyggja- og smásamfeløg- unum. Á arbeiðsfundinum varð kjakast um, hvussu hevur gingist at fremja Agenda 21- setningin í teimum ymsu londunum. Endamálið við fundinum var eisini at vísa á nøkur am- boð og nakrar treytir fyri, hvussu arbeiðið við Agenda 21 kann eydnast væl og hvar vit í framtíðini eiga at leggja dentin. Arbeiðsfund- urin gav serstakliga nærverkætlanunum, Lokal Agenda 21, gætur, og luttakarnir vóru um- boð fyri kommunur, vinnulív og ymsar sjálv- bodnar felagsskapir úr Íslandi, Álandi, Noregi og Føroyum. Fíggingin til arbeiðsfundin kom úr norðurlenska arbeiðsbólkinum *Produkt og Affald*.

Á arbeiðsfundinum var ein av niðurstøðunum, at sera stórir munur er á, hvussu nógv tey fyra luttakandi londini hava arbeitt við Agenda 21. Tískil var eisini torført at vísa á amboð og

treytir, sum hóskaðu til øll londini. Í Íslandi t.d. arbeiðir ein fjórðingur av kommununum- longu við Lokal Agenda 21, og í Álandi fekk Agenda 21-skrivstovan í 1999 umhvørvis- og náttúruvirðislønina frá Norðurlandaráðnum fyri nøktandi Agenda 21-arbeiði. Í Føroyum og Grønlandi harafturímóti hevur enn ikki verið arbeið við beinleiðis Agenda 21-verkætlanum. Tó hava fleiri føroyskar kommunur luttikið í eini verkætlan við nøkulunda sama endamáli sum Agenda 21, nevnliga at gera eina nærumhvørvisvirkisætlan. Verkætlanin er lið- ug, men einstakar kommunur arbeiða fram- vegis eftir sama leisti.

Hóast hesar munir millum londini, var tó semja um nøkur øki, ið javnt og samt krevja serligar íløgur, um vit veruliga skulu fáa eina burðardyggja menning á øllum økjum í sam- felagnum.

Tað fyrsta av hesum ílguøkjum er innan fyrisiting. Norðurlendsku oyggjasamfeløgini hava fyri ein stóran mun sera lítlar kommunur við bert einum heil- ella hálv tíðarskrivara, sum umframt aðrar fyrisitingarligar uppgávur skal taka sær av umhvørvisøkinum. Tað er tí av alstórum týðningi, at kommunurnar fáa

Vit eiga at hava í huga, at øll tey sterku reingerðarevnini, sum vit nýta dagliga, enda aftur í náttúruni.

(Uppr. mynd: Sveinur Tróndarson)

leiðbeining og ráðgeving, t.d. frá einum Lokal Agenda 21-samskipara ella eini Agenda 21-skrivstovu. Í Íslandi og Álandi verða hesar skipanir nýttar, og har gjalda kommunurnar sjálvar fyri ein part av ráðgevingini. Harafturat er av týðningi, at tann ráðgeving, ið givin verður, er ætlað lítlum kommunum og leggur upp fyri, at kommunurnar ikki hava orku til at menna ein alt ov stóran serkunnleikan.

Næsta ílguøkið, sum arbeiðsfundurin vísti á, viðvíkur vinnulívini. Felags fyri øll oyggja- og smásamfeløg í Norðurlondum er, at vinnulívið í alt ov lítlan mun luttekur í arbeiðinum at fáa eina burðardygg menning. Aftur her er munur á londunum, men umhvørvi og vinnulív verða sum heild fatað sum mótsetningar. Umhvørvið verður fatað sum eitthvørt, ið kostar pening og sum ber við sær tiltøk og krøv, ið vera sett vinnuni uttanífrá.

Íløgan er tí at fáa vent hesi áskoðan. At hugsa um umhvørvið er í dag ikki tílíkt, sum bert kostar pening. Trýstið frá brúkarunum um at fáa "reinar" vørur gerst størri, samstundis sum at peningur er at spara við t.d. at minka um burturkast, orkunýtslu o.s.fr. Og hvør føroying-

ur er t.d. ikki áhugaður í, at vit hava eina burðardygg fiskivinnu? Harafturat vísa royndir, at virki við umhvørvisleiðslu klára seg betur á øðrum økjum eisini. Á arbeiðsfundinum varð mælt til, at besta loysnin er at fáa vinnulívið sjálvt til at taka ábyrgdina av, hvussu tað nýtir umhvørvið, bæði tá ið tað snýr seg um dálking

Agenda 21-sáttmálin er býttur upp í fýra partar. Fyrsti partur snýr seg um samfelagslig og búskaparlig viðurskipti, serliga um hvussu vinnast kann á fátækraðøminum. Í dag nýta tey ríkastu 20% av fólkinum 60-80% av tilfeinginum. Henda ójavnvág er ein av stóru trupulleikunum, sum Agenda 21 skal royna at loysa. Annar partur snýr seg um alheimsligu avbjóðingarnar á umhvørvisøkinum og um, hvussu vit verja lívsgrundarlagið hjá komandi ættarliðum. Triði partur er um týðningin av, at allir bólkar í samfelagnum taka lut í arbeiðinum at orða politikkin um burðardygg menning. Bólkar, ið hava egið kapittul í sáttmálanum, eru eitt nú ungdomur, kvinnur, granskarar, bøndur, sjálvboðnir felagsskapir og myndugleikarnir á staðnum. Síðsti partur av Agenda 21 er um, hvussu fígging skal fáast til vega til tess at fremja í verki tilmælingarnar í sáttmálanum. Her verður serliga víst á tørvin á peningaflutningi frá teimum ríku til tey fátæku londini.

Heimild: Agenda 21, United Nations Division for Sustainable Development, 1992

*Ovurnýtsla av vaski-
evnum dálkar umhvørvi
okkara, hóast dálkingin
kann vera torfør at
siggja. Ofta verður nógv
meira vaskievni nýtt, enn
neyðugt er.*

Síðsta málið, sum fundurin vísti á sum serliga átrokandi, snýr seg um at broyta hugburð og nýtsumynstur hjá fólki ella tað, sum í Agenda 21 verður kallað "Change of consumer patterns". Hetta - at fáa fólk at broyta vanar og nýtslu í tí dagliga er av størsta týðningi, um burðardyggja menningin veruliga skal muna. Tað, at vit hugsa um, at okkara val og avgerðir í tí dagliga hava alheimslig árin. Í Agenda 21-høpi verður hetta kallað "think globally - act locally" ella á føroyskum "hugsið alheimsliga - virkið heimliga". Men tað at fáa fólk at broyta nýtsumynstur og vanar er kanska eins torført sum tað er átrokandi. At vit skulu leggja okkara vanar og óvanar um, kann merkja, at vit verða noydd at siga frá okkum nakrar av teimum marglætisvörum, sum flestu okkara nýta dagliga, og tað kann tykjast tungt. Men niðurstøðan á fundinum var, at hetta var ein av hornasteinunum fyri at fáa eina burðardyggja menning.

Á arbeiðsfundinum kom fram, at kanska serliga føroyingar og íslendingar hava líftla tilvitan

og nýtslu av tilfeinginum. Ídnaðarlondini hava jú við Agenda 21-sáttmálanum bundið seg til at arbeiða fram ímóti eini burðardyggari menning, og hetta ber í sær, at vit tey komandi árin noyðast at gera nýtsum av tilfeinginum virknari og minka enn meira um dálkingina. Um vinnan ikki av sínum eitingum tekur stig til hetta, er valið jú stýring og áseting frá almennari síðu - úr Føroyum, ES ella aðrastaðni.

um umhvørvið, og í summum fòrum hava teir ein beinleiðis illvilja mótvegis umhvørvisarbeiði. Vit hugsa ikki nógv um, hvørjar vørur, vit velja, tá ið vit eru til handils, og vit eru alt ov skjót at beina burtur heldur enn at bøta aftur. Vit hava heldur ikki felagsskapir, sum hava beinleiðis tað til endamáls at kunna um og arbeiða fyri umhvørvinum, og frá hinum almenna er lítið og einki gjørt til tess at økja um umhvørvistilvitanina. Á fundinum varð víst á, at ein av orsökunum til, at føroyingar og íslendingar ikki eru so áhugaðir í umhvørvismálum, kann vera tann leiklutur, sum Paul Watson og aðrir umhvørvisfelagskapir hava havt. Hetta kann hava virkað til fordómar og illvilja mótvegis umhvørvisarbeiði. Ein onnur orsök kann vera, at umhvørvistrupulleikar ikki eru sjónligir í Føroyum. Havið og luftin eru rein og noslig á at líta, og vit hava ongar stórbýir, ið dálka. Vit skilja ikki rættiliga, hví vit ikki kunnu halda fram við at liva, sum vit eru von.

Niðurstøðan frá fundinum var, at besti háttur til tess at fremja hugburðarbroytingar hjá føroyingum sum hjá øllum øðrum, er við kunning og undirvísing, serstakliga av børnunum og teimum ungu. Vit mugu kunna um og royna at skilja samanhingin millum okkara nýtslu í tí dagliga og tey umhvørvisárin, ið hetta hevur við sær. Harafturat mugu vit skilja, at ábyrgdin eisini er okkara, tá ið tað snýr seg um at bøta um ójavnvágin millum tann fátæka og tann ríka partin av heiminum. Í 2002, 10 ár eftir Rio-ráðstevnuna, er ætlanin, at londini skulu hittast aftur í Suðrafrika og kjakast um, hvat er farið fram síðan 1992. M.a. skulu øll londini leggja fram síni innlendsku stevnumið fyri burðardyggja menning fyri at vísa, at tey hava tikið Agenda 21 í álvara. Hóast føroyingar ikki hava undirskrivað Agenda 21-sáttmálan, eiga vit eisini at kenna ábyrgd og sum skjótast byrja at taka lut í arbeiðinum við Agenda 21 og burðardyggari menning - júst sum grannar okkara.

BARBARA SAMUELSEN

tók BA Honours prógv í samskipti og sosiologi (Communication Studies and Sociology) við University of London í 1994. Í 1999 tók hon prógv sum cand.comm. í samskipti og søgu á Roskilde Universitetscenter. Síðan august 2000 hevur hon starvast á umhvørvisdeildini á Heilsufrøðiliga starvsstovuni.

Teldupostur: barsam@hfs.fo

Eitt av kapitlunum í Agenda 21 er serliga ætlað myndugleikunum á staðnum og snýr seg um tann leiklut, ið teir eiga at hava í at loysa alheimsligar menningar- og umhvørvistrupulleikar. Dentur verður lagdur á, at myndugleikarnir á staðnum - í Føroyum kommunurnar - hava serliga ábyrgd, og tað er av teirri orsök, at so mangir av trupulleikunum og loysnum eru at finna í virkseminum á staðnum. Uppgávan hjá myndugleikunum er - í samráð við fólk ið í kommununi - at leggja serligar Agenda 21-ætlanir um, hvussu nærsamfélagið kann fremja eina burðardyggja menning.

Heimild: Agenda 21, United Nations Division for Sustainable Development, 1992

Kýrberg

MARJUN ARGE SIMONSEN

Staðarnövn hava ofta søgn knýttá at sær, ið bæði kann vera spennandi og hugtakandi. Vit kunnu tó ikki altíð rokna við, at henda søgn ella søga er eftirfarandi og kann vera okkum til hjálpar, tá ið eitt staðarnavn skal tulkast. Er eitt staðarnavn torskilt, so kann tað vera spennandi hjá fólki at royna at ímynda sær, hvat navnið upprunaliga merkir. Á henda hátt kunnu søgur ella sagnir koma í, sum siga frá einum uppruna, ið bert er íspunnin. Hjá einum staðarnavnagranskara kann ofta vera trupult at døma um, um sagnirnar eru eins gamlar og navnið sjálvt ella um onkur hevur funnið upp á tær seinni. Ein móguleiki er tá at bera saman navn ella navnapart við líknandi staðarnövn her í oyggjunum ella í hinum Norðurlondunum. Tað kann í ávísimum førum geva eina ábending um týðningin.

Sum eitt dømi kann verða nevnt søgan um navnið *Kýrberg* í Hoyvík, ið er berg nakað innan fyri Hoyvíkshólm. Søgnin sigur, at tað var ein *kúri*, ið gav berginum navn. Hesin *kúri* sat á varðhaldi á *Kýrbergi* til at fylgja við, um fremmandir bátar ella skip komu gjøgnum fjørðin. Um so var, skuldi hann geva boð til Havnar. Í *Tróndarkvæði* eftir Jóan Petur uppi í Trøð ljóðar ørindi 18 soleiðis:

*Flotin kom frá Eystnesi
gjøgnum álin harða
Kúrin sá á Kúrbergi
læt boð til Havnar fara*

Her kann verða nevnt, at í føroyskum finst navnorðið ein *kúri* ikki við eini slíkari merking, - *kúri* er bert staðbundið orð við merk-

ingini 'finna í talvi', men í gomlum donskum, gomlum svenskum og lágtýskum finst navnorðið *kure*, ið merkir 'maður, ið situr á varðhaldi, varðmaður', og tað orð kann yrkjarin hava hildið fjalt seg í staðarnavninum. At *kúra* á føroyskum merkir 'vera illa hýrdur ella dapur í huga', t.d. »sita og kúra«, so tað kann ikki setast í samband við varðhald. Í einum slíkum spurningi kunnu málførðingar finna fram til tað, ið veruliga fjalir seg aftan fyri navnið. Teirra niðurstøða er, at fyrri liður í orðinum /*kyrberg*/ er hvørsfalssniðið í eintali (ella stovnurin) í orðinum *kýr*, sum merkir 'kúgv' á norrønum. Upprunaligi /*y*/-framburðurin í navninum er varðveittur, tí *y*'ið stendur undan tveimum hjáljóðum, og tí fellur tað saman við stutt *ú* í framburði. Sostatt skal fyrri liður í navninum stavast *k-ý-r*. Semja er um, at bergið hevur fingið navn av dalinum eystanfyri, sum nevnist *Kýrdalur*. Navnið man sipa til, at *kýr* hava gingið á beiti her.

Eitt, ið stuðlar undir hesa tulkning, er, at eisini onnur nøvn við sama forliði eru til skjals aðrastaðni í oyggjunum, t.d. *Kýrgil*, *Kýrgjógv*, *Kýr-ryggur*, *Kýrheyggjur* og *Kýrhella* /*kuir*-. Í nøvnum *Kýrheyggjur* og *Kýrhella* er eyðsæð, at tað snýr seg um eitt *y* og ikki eitt *ú*, tí at framman fyri h ella sjálvljóði styttist sjálvljóð ikki í framburði.

Onkur heldur tað kanska vera lægið, at dalar og gjáir hava nøvn eftir kúum, men her kunnu vit bera saman við navnið *Øksnadalur*, ið ikki sjáldan kemur fyri, og *Øksnagjógv*, og har er einki at ivast í, at fyrri liður í hesum nøvnum er gamalt hvørsfall í fleirtali av orðinum *oksi*.

Mynd: Annleyp Patursson

100 ár

Christian Matras

Í døgnum 7.-9. desember skipaðu Fróðskaparsetur Føroya, Føroya Fróðskaparfelag, Føroya Landsbókasavn, Rithøvundafelag Føroya og Norðurlandahúsið í Føroyum fyri stórum almennum fyrilestra- og hátíðarhaldi í sambandi við 100 ára dag Chr. Matras. Føðingardagur Christians var 7. des. 1900. Hann andaðist 16. okt. 1988.

Í fyrireikingarnevndini vóru: Turið Sigurðardóttir, formaður, Maud Heinesen, skrivari, Jóhan Hendrik W. Poulsen, Martin Næs og Eyðun Andreasen.

Skipað varð fyri fyrilestrum bæði á Føroyamálsdeildini og í Norðurlandahúsinum. Bodnir vórðu eisini útlendskir gestafyrilestrahaldarar. Fyrilestrahaldarar vóru Jonna Louis-Jensen úr Danmørk, Trygve Skomedal úr Noregi, Bø Almquist úr Svøríki (búsitandi í Írlandi), Guðrún Kvaran úr Íslandi, og Jóhan Hendrik W. Poulsen, Andrias Justesen, Martin Næs og Guðrun Gaard hiðani. Allir fyrilestrarnir høvdu evni í sambandi við Chr. Matras ella høvdu tilknýti til virksemligheit hansara.

Fyrilestrarnir vóru hesir:

Martin Næs: »Hans minsta skaparverk er stórt.«

Andrias Justesen: »Heimurin í døgdropanum. Ævinleikin í lötuni. Náttúruskaldskapurin hjá Chr. Matras.«

Guðrún Kvaran: »Orðabók Háskólans í fortíð, nútíð og framtíð.«

Joanna Louis-Jensen: »Um Ólúvu kvæði, provst Hammershaimb og madam Larsen.«

Trygve Skomedal: »Føroyskt kvæðamál og fø-

Jeffrey Henriksen, ið fekk sændargávu úr grunni Kristjans á Brekkumørk, og Maud Heinesen, skrivari í Føroya Fróðskaparfelag og ein av fyrirleikarunum.

oysk málsøga.«

Jóhan Hendrik W. Poulsen: »Orðamaðurin Chr. Matras.«

Bø Almquist: »Irland i ord och anda — Chr. Matras' íriska kontakter og forskning.«

Guðrun Gaard: »Christian Matras — menniskjað, málvísindamaðurin og skaldið.«

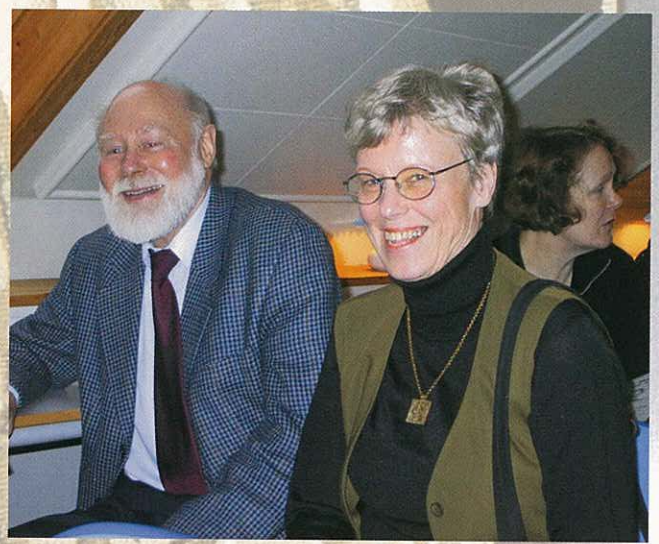
Á hátíðarhaldinum í Norðurlandahúsinum var harumframt kórsongur við Tórshavnar Manskóri, ið Bjarni Restorff stjórnaði, klaverleikur við Árna Hansen, felagssongur og upplestur av skaldskapi Christians. Teir, ið lósu vóru: Jens Pauli Heinesen og Óli á Geilini. Frásøgumaður var Gunnar Hoydal.

Guðrún Kvaran úr Íslandi

Trygve Skomedal úr Noregi

Stefan Karlsson úr Íslandi og
Jonna Louis-Jensen úr Danmörk

Skipað varð soleiðis fyri, at í sambandi við hátíðarhaldið varð latin sømdargáva úr grunni Kristjans á Brekkumørk. Stovnsfæið í hesum grunni er heiðurslønarfæ, ið FVS-stovnurin í Hamburg veitti, tá ið hann í 1981 heiðraði Christian Matras og Føroya Fróðskaparfelag við OSSIAN-heiðurslønini fyri virðismikið starv fyri føroyskt mál.

Hátíðarfyrilesturin í sambandi við hesa handan helt Jonna Louis-Jensen í Norðurlandahúsinum. Sømdargávan varð latin Jeffrei Henriksen fyri dygdargóða arbeiði hansara føroyskum máli at frama. Jógvan í Lon Jacobsen, deildarleiðari á Føroyamálsdeildini, helt røðu fyri Jeffrei og handaði honum heiðurskjalið. Í hesum skjali vóru grundgevingarnar fyri sømdina eitt nú orðaðar soleiðis:

»Av mongum, ið mælir við at sýna Jeffrei hesa sømd, hevur felagsnevndini verið hetta eina fremst í huga:

Í lærarayrki sínum í fólkaskúlanum og á Føroya læraraskúla hevur hann við djúptøknunum kunnleika og inniligum alski til móðurmálið givið stórum tali av børnum og unglungum gott í viðføri. Málfrøðikunnleika hevur hann vunnið sær á skeiðum og í framhaldsnámi. Nevnt kann verða, at hann var á fyrsta skeiðinum í føroyskum máli á Málstovni Føroya Fróðskaparfelags, ið Chr. Matras professari nýheimkomin skipaði fyri 1964. Exam.art.-prógv í føroyskum leyk hann á Fróðskaparsetri Føroya 1982.

Hann hevur lagt úr hondum stórt tal av námsbókum í føroyskum, ið eru frálæruni í føroyskum ómissandi. Hann hevur brotið upp úr nýggjum við at skipa fyri brævsjúla í føroyskum á donskum máli. Hugsjónum sínum um málsliga javnstøðu tjóða millum hevur hann veitt útlát við Esperantobókini við nýtút-

komnum orðalista millum esperanto og føroyskt og øvut. Frøðiverk og -greinir hevur hann skrivað í stórum tali og skapa málfrøðini mong og beinrakin føroysk heiti. Koll hevur hann fyri fyrst lagt í við valaverkinum *Orðalagslæru*.

Kvæðaarvi okkara hevur hann dugnað við *Kvæða- og vísuskrá* síni. Eisini hevur hann við hepn roynt seg sum kvæðayrkjara. Hann hevur vegna Móðurmálslerarafelagið verið eyðvaldur limur í Føroysku málnevndini frá stovnan 1985. Har hevur hansara lutur ikki ligið eftir.

Veri henda sømdargáva viðurkenning fyri vunnið verk og tilstuding til hugaligt mályrki í vónandi mong ár»

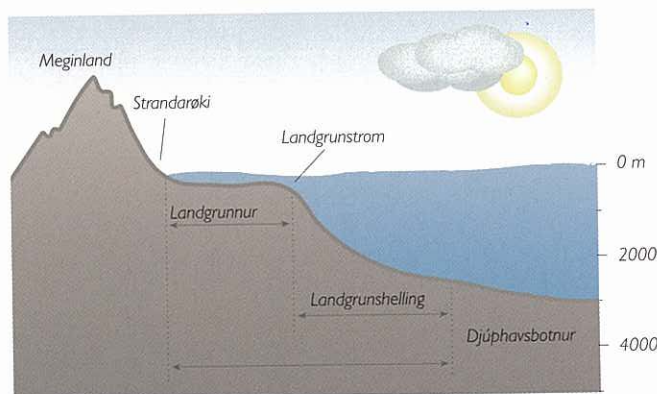
Hátíðarhaldið endaði við veitslu fyri innbodemum; hon var hildin á Føroyamálsdeildini.

Í sambandi við hátíðarhaldið skipaði Føroya Landsbókasavn í døgnum 7. des. 2000-1. febr. 2001 fyri framsýning undir heitinum *Úr sjón og úr minni*. Hetta var ein framsýning um skaldskap og vísindaverk Christians; har vóru bókum rit, handrit, myndir o.a. til at lýsa avrik hansara. Harumframt vóru vevmyndir hjá konu hansara Marionnu karmur um framsýningina.

Í sambandi við føðingardag Christians gav Føroya Fróðskaparfelag út bókina *Greinaval – málfrøðigreinin*, ið er úrval av greinum eftir Christian. Lagt til rættis hava Martin Næs og Jóhan Hendrik W. Poulsen. Kápumyndin á bókini er *Vedurtröll*, ið er vovin mynd eftir Marionnu Matras; henda mynd hevur tilsipan til gitna yrking eftir Christian. Í bókini, ið er góðar 350 bls. til stóddar, eru 34 málfrøðiligar greinir. Bókin fæst til sølu í bókabúðunum fyri kr. 320,-

Um skriðulop á landgrunshellingini

BIRGER LARSEN, JARÐFRØÐINGUR
TOVE NIELSEN, JARÐFRØÐINGUR
ANTOON KUIPERS, JARÐFRØÐINGUR
DANMARKS OG GRØNLANDS
GEOLOGISKE UNDERSØGELSE
(GEUS)

Mynd:
Annleyg Patursson

LANDGRUNNURIN

Á 1. mynd sæst, hvussu bæði oyggjar og landaøki eru umgird av einum landgrunni, har ið rættiliga grunt er, oftast minni enn 400 m dýpi. Úteftir er landgrunnurinn aloftast týðiliga avmarkaður av eini trom, landgruns- ella meginlandstromini, út ímóti teirri upp á seg brøttu landgrunshellingini niður móti djúphavsbotninum (sí 1. mynd).

Innari partur av landgrunninum er ofta av sama harða evni sum landaøkið næst við, men longri úti á landgrunninum og út eftir hellingini er botntilfarið sum oftast legugrýti, sum er tikið út frá landi av ísi og streymi og er

1. mynd

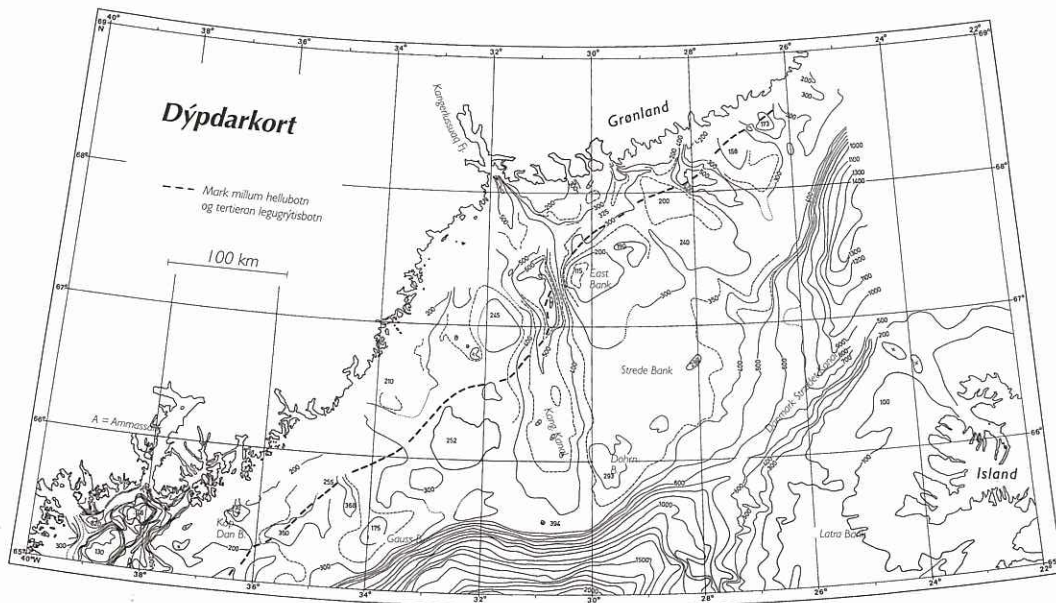
Tvørskurður av meginlandi yvir landgrunnin til djúphavsbotnin.

lagst oman á harðara hellugrýtið. Stundum er jarðarskorpan á økjunum á landgrunninum sjaknað, so tað við tíðini er vordið rúm fyri kilometurtjúkkum legugrýtisfláum fram við meginlandunum, sum t.d. í Norðsjónum.

ÍSUR MYNDAÐI LANDSLAGIÐ Á LANDGRUNNINUM

Longu pólgranskarin Fridtjof Nansen ásann-

2. mynd
 Dýpdarkort:
 Landgrunnurinn og landgrunshellingin í Eysturgrönlandi og Íslandi í Grönlandsfjörðinum liggja fram við tí rættiliga smölu rennuni. Á landgrunninum síggjast teir stóru dalarnir út fyri firðirnar við grynnum ímillum og aðrir dalar javnfjarir við ströndina.

aði, at ávís sereyðkenni eru á strönd og landgrunni á økjum, sum hava ligið undir ísi (2. mynd). Landgrunnurinn í Norðuratlantshavi liggur vanligi djúpari enn aðrastaðni í heiminum. Eyðkennisdrög uppi á landi eru brött berg og djúpt niðurbrýndir dalar og firðir, ið kunnu halda fram út eftir landgrunninum sum alsamt fláari og minni eyðsýndir undirsjóvardsdalar út móti meginlandstromini. Teir størstu undirsjóvardsdalarnir eru tíðum úti fyri teimum størstu fjörðunum. Innari partur av landgrunninum er eitt grunt og heldur ójavn grýtislandi, har ið teir hægstu kneysarnir valla undan sum skergarður. Ofta er ein djúpur dalur máaður eftir longdini á landgrunninum, t.d. Skagerrakrennan, har ið hellan út móti havi liggur fjald undir bleytari legugrýtistilfari.

Uttast á landgrunninum og millum dalarnar, ið ganga út frá landi, eru vanligi stórar grynur, ofta góð fiskimið, har ið botnurinn vanligi hellir inn móti landi. Sannlíkt er, at hetta botnskap man vera íkomið, tá ið ístíðin var í hæddini, og landgrunnurinn lá undir ísi.

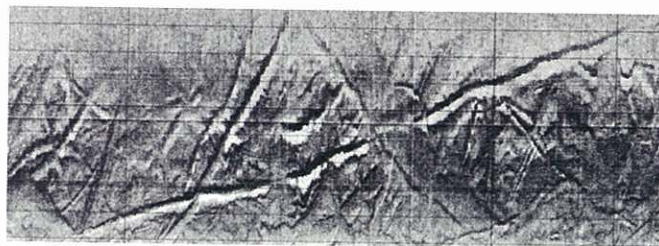
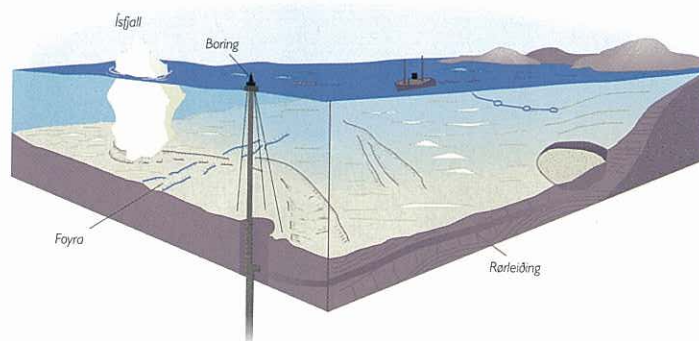
Í nýggjari tíð legst nógv legugrýti í firðirnar og tær innaru rennurnar, men tá ið ísurin var upp á tað mesta og lá langt út á landgrunstromina, legðist legugrýtið meira beinleiðis oman eftir landgrunshellingini.

ÍSFIJLLINI GRÓPA

Á sløttum pørtum á landgrunninum út fyri Eysturgrönlandi er havbotnurinn tær beru foyrur, ið eru komnar av, at ísfjöll hava tikið botn. Stundum sæst, at stór ísfjöll áhaldandi kunnu reka við streyminum, sjálvt um tey bera við botn. Rennur, ið kunnu vera heilar 25 m djúpar, 250 m breiðar og fleiri kilometrar langar,

verða grópaðar niður í havbotnin. (3. og 4. mynd). Sjálvt á 350 m dýpi er botnurinn nógvastaðni tær beru ísfoyrur. Aðrastaðni - aftur undir grynnum ella niðri á botni í rennum - eru ongar foyrur at síggja. Stundum hava ísfjöllini gjørt so nógvar foyrur, at teir ovastu tíggitals metrarnir av havbotninum eru full-

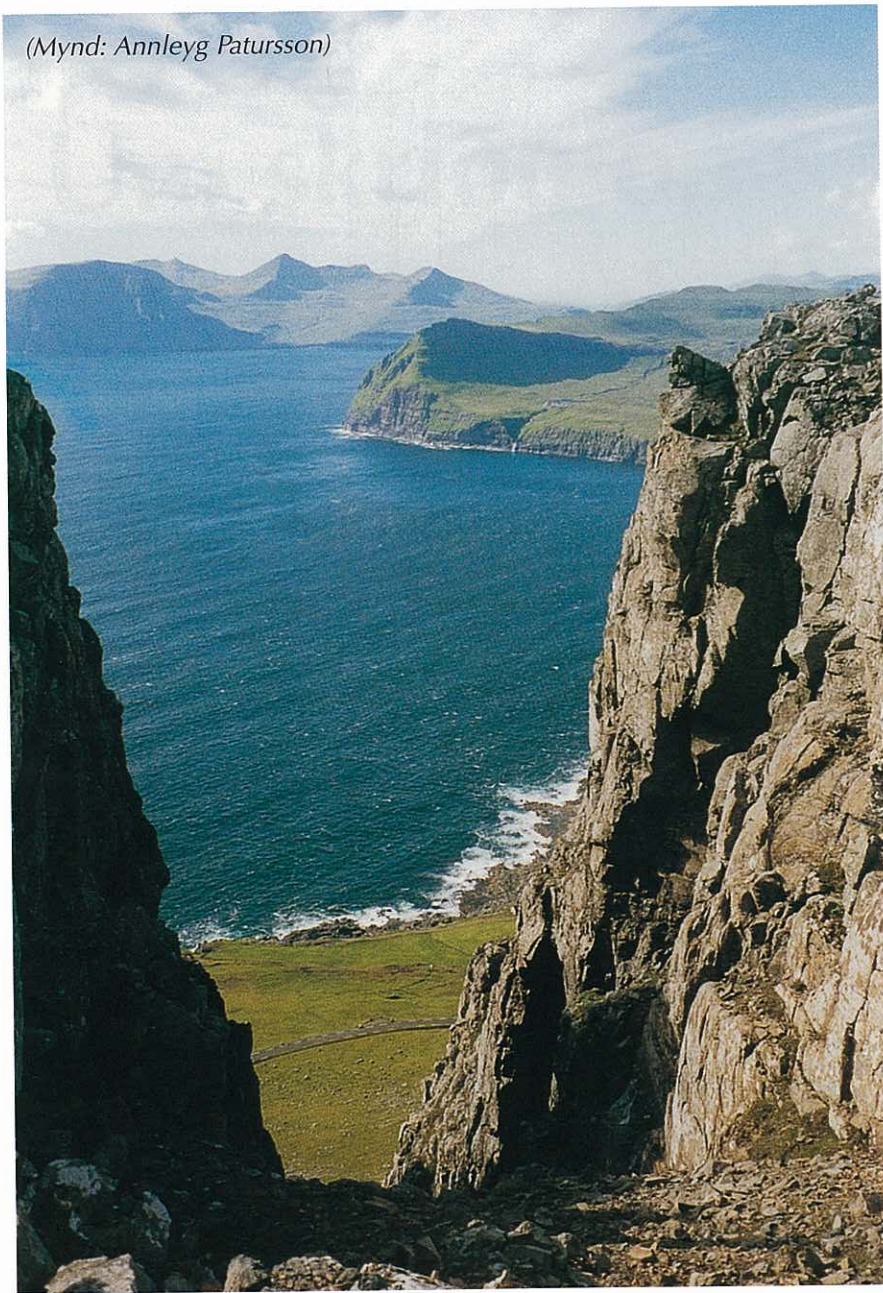
3. mynd
 Eitt ísfjall ger foyrur í havbotnin. Til samanburðar er sett ein boring og ein rørleiðing.

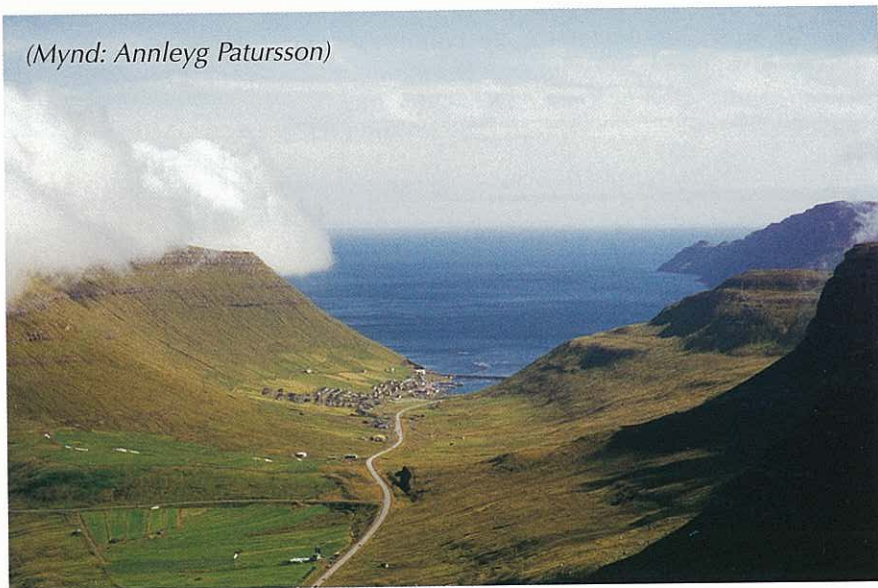
4. mynd

Havbotnur við foyrum eftir ísfjølum — á uml. 350 m dýpi á landgrunninum í Eysturgrönlandi. Havbotnurinn sæst beint undir siglingarleiðini hjá skipinum ovast á myndini. "Sidescan"-myndin er lættast at skilja, um ein ímyndar sær hana sum eina "loftmynd" av havbotninum, ið er tikin beint fyri sólsetur við sólini í bakið.

(Mynd: Annleyg Patursson)

(Mynd: Annleyg Patursson)

komiliga umbroyttir. Eitt tílíkt fyrbrigdi er móguliga at síggja á landgrunninum norðan fyri Føroyar. Á rannsóknarferð GEUS við R/V Dana í 1996 undir Føroyum vórðu — púra óvæntað - funnar foyrur heilt niður á 915 m dýpi (5. mynd). Ógreitt er, hvaðan so stór ísfjöll koma; tey verða neyvan til nú á døgum á norðaru jarðarhálvu, men treytirnar hava verið øðrvísi í ísöld. Rannsóknir fram við Noregs strendur hava víst, at 60-80 % av landgrunninum har hefur týðiliga skøvur og foyrur eftir ísfjøllum, sjálvt um tað ikki síggjast ísfjöll har á leiðini nú á døgum. Ísfoyrurnar bera tískil vitnisburð um ísfjöll og kaldar havstreymar í fyrndini. Hetta er aftur eitt ískoyti í fatanina av, hvussu stóru norðuratlantshavstreymarnir hava háttað sær í tíðarskeiðum við glersetingum í kvartertíðini og er harumframt eitt týðningarmikið íkast í veðurlagsgranskingina.

Eyðsæð er, at ísfoyrur hava stóran týðning fyri frálandsoljuvinnu á arktiskum landgrunsøkjum. Men eisini á økjum, har ið eingi ísfjöll eru nú, hefur ísurin grópað upp tær annars vælfestu botnfláirnar og gjørt botnin ógvuliga óslættan. Tá ið tungur frálandsútbúnaður skal setast upp, er tað av stórum týðningi at kunna vísa á tílík botnviðurskipti. Hetta er ikki altíð heilt lætt, tí tær gomlu foyrurnar liggja nú undir yngri botnsetingum.

LANDGRUNSHELLINGIN

Forvitnisligt er at hyggja at ekkolodddinum og eygleiða, hvussu tað bráðliga dýpist, tá ið siglt verður út um landgrunstromina og út eftir teirri ofta 1-3 km høgu landgrunshellingini. Á teimum seismisku tvørskurðunum sæst, at legugrýtistilfar er tikið út av landgrunstromini og hefur lagt seg í fláir á hellingina, ið hellir 1-5°. Tað legst sostatt spakuliga aftur at hellingini (2. mynd). Úrslitið í Grønlandsfirði er, at streymveitin millum Íslands og Grønlands við tíðini treingist alsamt.

Men nýggju ljóðbylgjutólini, sum minna um sonarin á fiskiskípum, og sum hava givið neyv yvirlit yvir stórar partar av hellingunum, hava avdúkað landslagssnið, sum vísa, at legugrýtið ikki bert stillisliga legst á hellingarnar. Slóðir eftir risastórar skriður eru rættiliga vanligar. Havstreymar taka legugrýti við sær fram við hellingarnar og leggja tað upp í hundræðtals kilometra langar móruryggir. Hetta legugrýti er áhugavert í sjálvum sær, men harafturat ber tað í sær upplýsingar um, hvussu tað veðurlagsliga sera týðningarmikla sjóskiftið millum Arktis og Norðuratlantshav hefur broytt gjøgnum tíðina.

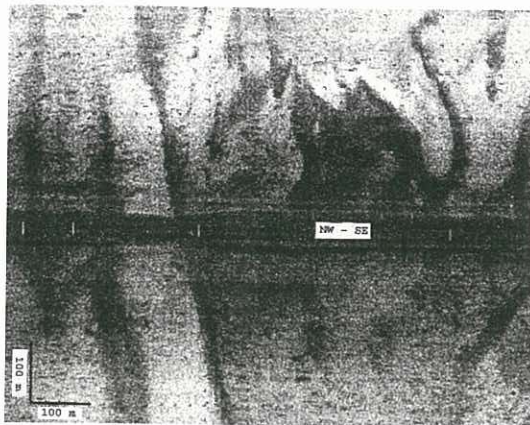
Tey merkisverdastu havbotnssniðini í djúphavinum koma í, tá ið legugrýtið á landgrunninum og hellingini av ymsum orsökum losnar úr legu og fer á glið oman eftir hellingini. Nøgðin kann skifta frá legugrýtiskornum, sum fara á rull oman eftir skráanum, smáum skriðum til stór skriðulop, tá ið fleiri hundrad kilometrar av landgrunstromini ryðja oman. Áhugin fyri slíkum skriðum er stórir bæði hjá vísindum og ídnaði.

Tann alrafyrsta skriðan elvir ofta til eina røð av skriðum í brattanum omanfyri og til báðar síður. Harvið stendst eitt eyðkent skriðuglopur, bratt í benið og við afturábendum skriðukubbum, sum soleiðis gevur eina knortluta mynd á havbotninum. Tað at legugrýtisfláirnar í hellingini ofta at kalla eru javnfjarar við havbotnin, kann elva til, at 50-100 m tjúkkar flísar av hellingini fara á glið og ryðja oman, soleiðis at kubbar, frá heilt smáum til fleiri ferkilometrar til støddar, kunnu fara á glið og at kalla fara skreiðandi sum bilur á vátum vegi.

Við hvørt eru kubbarnir næstan heilir, men stundum verður tilfarið so órógvad, at tað fer gliðandi avstað sum ein seigur greytur eins og vát betong. Í summum umstøðum kann ferðin gerast so stór, at sjógvur setur inn í tilfarið, og tað fer flótandi longri fram sum ein seyrandi evja. Nú heldur tað á oman eftir hellingini sum tung, skitin væta, har ið legugrýtistilfarið verður hildið leyst frá botni av tí ógvusliga meldrinum. Ein slíkur gruggstreymur kan ferðast fleiri hundrad kilometrar eftir botninum, sjálvt eftir sløttum, til streymurin steðgar og leggur botn "farmin" frá sær, sum oftast á teimum sera fløtu djúphavsslættunum, sum djúpastu partarnir av havinum eru eyðkendir fyri. Í Norðuratlantshavi kunnu gruggstreymar eftir øllum at døma eisini koma í av sterkum jøkulfloymi, eins og í Íslandi í 1996, tá ið eldgosid Grímsvötn undir Vatnajökli bræddi stórar nøgdir av ísi, og bræðingarvatnið rann undir ísinum út til strondina sum ein jøkulfloymur.

Vanliga er ein skriðutilgongd sera samansett. Tað er vanliga sum ein áhaldandi gongd frá tí, at rørsan tekur seg upp og til legugrýtið er stilnað og verður botnsett aftur. Gongdin byrjar við smáum skriðulopum og endar sum ein gruggstreymur.

Javnan verður rakt við nýggjar slóðir, ið benda á óstøðugleika á landgrunshellingunum í Norðuratlantshavi. Her hevur vaksandi áhugin hjá oljuíðnaðinum skundað undir rann-

5. mynd
„Sidescan“- mynd av ísfjallafoyrum á føroyska landgrunninum á uml. 600 m dýpi.

sóknina, men eisini nakrar størri altjóða granskingarverkætlanir hava víst hesum fyrbrigdi áhuga, teirra millum ENAM-verkætlanin. Við hesi verkætlan hevur GEUS verið við til at varnast og til at granska eina røð av risastórum skriðum á landgrunshellingini norðan fyri Føroyar (6. mynd). Hesa skriðurøð — higartil kallaða "The North Faroes Slide Complex" — hava menn bert vitað um síðan 1991; men fyribils úrslit benda á, at hon er eitt klassiskt dømi um tær samansettu gongdir, sum koma fyri í legugrýtisskriðum. Óivað hava skriður eisini verið út frá landgrunninum í Eysturgrønlandi, men tær vita vit sera lítið um enn.

Nakrar av skriðunum í Norðuratlantshavi hava verið ovurstórar. Fyri 30.000-50.000 árum síðan ruddu 300 km av ytra partinum av norska landgrunninum út á økið uttan fyri Álasund-Trøndheim: "Storegga"skriðan. Botnsetingarnar haðan eru upp í 450 m tjúkkar og røkka upp til 800 km burtur frá upprunastaðnum og liggja um eitt øki, ið er til støddar sum Skotland heilt út á 3,5 km dýpi. Við einum "lítlum" eftirdøtti fyri uml. 8000 árum síðan ruddu harumframt tveir kubbar upp á 10 og 30 km oman eftir hellingini og 200 km burtur og elvdu til eina risastóra tsunamiflódaldu, sum gjørdi um seg víða um.

Tað, ið standast kann av slíkum skriðum, fevnir frá nøkrum skaddum djúphavskadalum til móguleikan fyri, at frálandsútbúnaður verður fullkomiliga oyðilagdur á stórum økjum, fyri ikki at tala um tær vanlukkur, ein eftirfylgjandi tsunamialda kann elva til á strandarøkjum. Tað er enn nógv av landgrunshellingunum, ið ikki er omanrutt, so ein týðningarmikil uppgáva er at fáa til vegar vitan, sum kann greina, hvat ið fær slíkar stórar skriður at leypa.

DJÚPHAVSBOTNURIN

Sum omanfyri nevnt, so ber legugrýtið í djúphavinum vitnisburð um ógvísleg skriðulop,

6. mynd

Skriðulandslag á landgrunshellingini í ein landnyrðing úr Føroyum "The North Faroes Slide Complex".

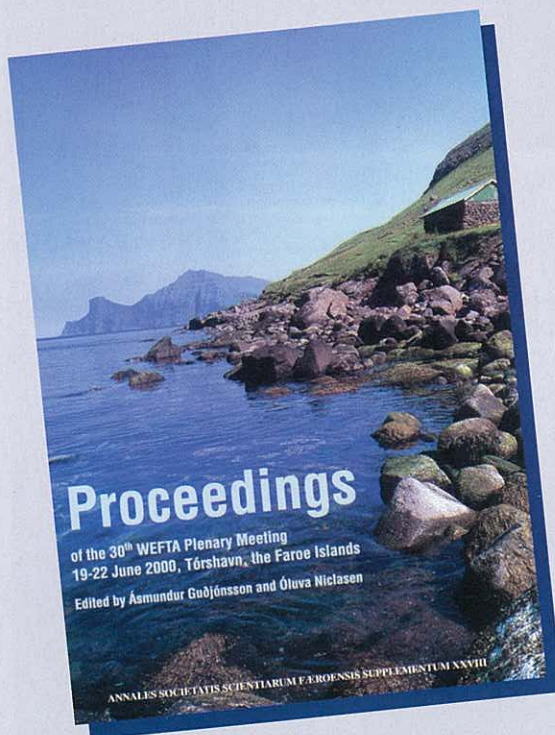
Myndin er átøk eini loftmynd móti norðri oman eftir hellingini við ljósi frá djúpum ljóskeldum, sum lýsa oman eftir hellingini. Ljósið er í veruleikanum ljóðbylgjur. Flippusniðini niðast á myndini eru smærri skriðulop. Tann svarta sikksakkinjan ovast á myndini er skuggin av eini upp til 300 m høgari skriðutrom á uml. 150 m dýpi. Skriðan heldur sostatt á longri oman, enn víst er á myndini. Rípurar tvørturum koma av, at myndin er sett saman av fleiri stökum "sidescan"-tvørskurðum (TOBI).

gruggstreyamar, men vanligi er legugrýtið meiri merkt av botnsetingum av teimum fínu skeljnum av ætislívverum í sjónum og einum sindri av fínum leiri, ið verður tikið út frá landi. Í ístíðum kann botnseting av eyri og gróti frá bráðnandi ísfjøllum gera eitt muna-

gott tillag til legugrýtisnøgdina. Legugrýtisgerðin er tó sum heild sera seinfør. Tískil fara teir seks metra longu borikjarnarnir, sum verða tiknir á rannsóknarferðum GEUS, ikki sjáldan at geva upplýsingar um fleiri ístíðir og millum-ístíðir. Men tað er ein heilt onnur søga.

BÓKARKUNNING

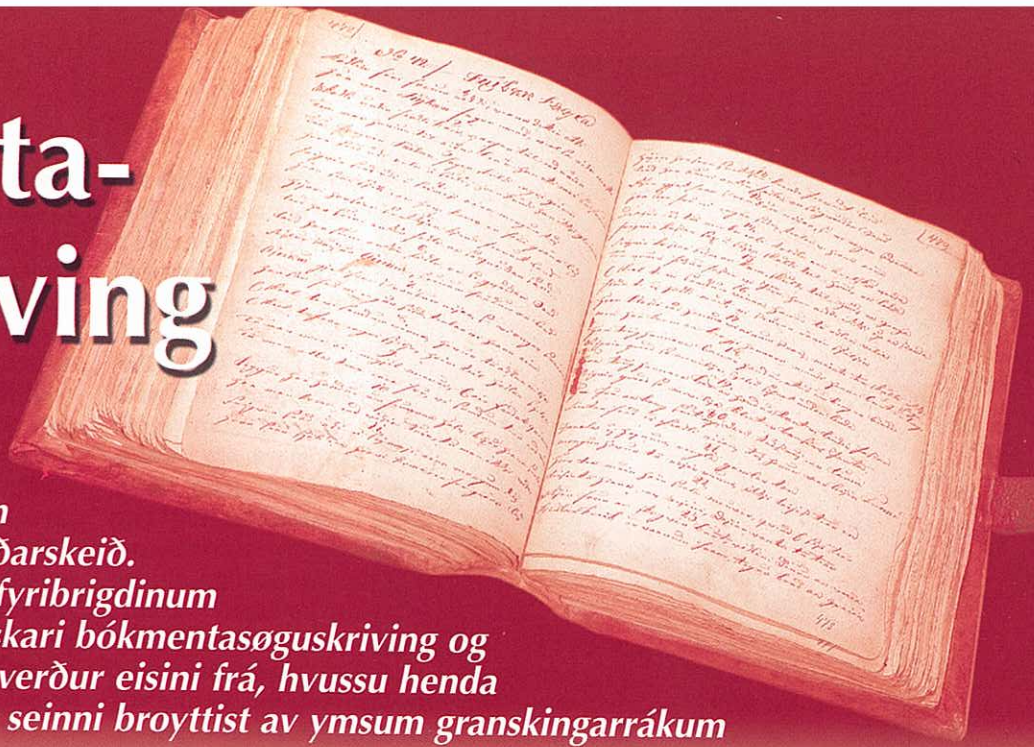
Proceedings of the 30th WEFTA Plenary Meeting 19-22 June 2000, Tórshavn, the Faroe Islands

Í døgnum 19. - 22. juni í fjør skipaði Heilsufrøðiliga starvsstovan fyri WEFTA-ráðstevnu í Norðurlandahúsinum. Bókin er úrval av vísindaligum greinum, ið teir granskarar, ið luttóku á ráðstevnuni, hava skrivað. Bókin er nr. XXVIII í Supplementa-røðini hjá Føroya Fróðskaparfelag.

WEFTA (West European Fish Technologists Association) er ein felagsskapur fyri granskarar, sum starvast við fiskiídnað. Heilsufrøðiliga starvsstovan umboðar felagsskapin í Føroyum og skipaði sum nevnt fyri ráðstevnuni. Hetta var fyrstu ferð, at henda ráðstevna er hildin Føroyum. Granskarar úr 16 vesturevropiskum londum hittust at talað eitt nú um saltfisk, hjáframleiðslu, brúkarakrøv, nýggja framleiðslutøkni og møguleikar at gera nýtslu burtur úr fiskaslógvi, ikki-brúktum fiskasløgum o.a.m. Allar greinirnar eru á enskum.

Ritstjórnað hava Ásmundur Guðjónsson og Óluva Niclasen. Bókin er 211 bls. til stóddar og er til sølu í bókabúðunum fyri kr. 100,-.

Bókmenta- søguskriving

Bókmentasøga kannar menningina hjá bókmentum gjøgnum longri og styttri tíðarskeið. Í hesi grein verður sagt frá fyribrigdinum bókmentasøga og frá føroyskari bókmentasøguskriving og fortreytum hennara. Greitt verður eisini frá, hvussu henda vísindagrein tók seg upp og seinni broyttist av ymsum granskingarrákum

TURID SIGURÐARDÓTTIR
FØROYAMÁLSDEILDIN

Bókmentasøga er ein táttur í tí frøðiliga ella vísindaliga arbeiðinum við bókmentum. Aðrir tættir eru t.d. greining og tulking av einstökum verkum, kanning av ymsum tekstaslögum, av hugmyndaheimi og fagurfrøði hjá ymsum rithøvundum.

BÓKMENTASØGA SUM FYRIBRIGDI

Bókmentasøga sum søgan um menningina hjá bókmentum gjøgnum tíðina tók seg upp í Evropa um aldamótíð 1800, tá ið hugtakið søgulig menning, evolutión, varð til. Knýttar at menningarhugtakinum vóru tær sterku røslurnar romantikkur og tjóðskaparrørsla í sama tíðarskeiði. Hugtakið søgulig menning hevði við sær skifti frá statiskari til dýnamiska heimsfatan, og saman við hesum skiftinum hongur hugmyndin um áhaldandi *framburð*, vísindaliga eins væl og mentanarlaga og moralskt.

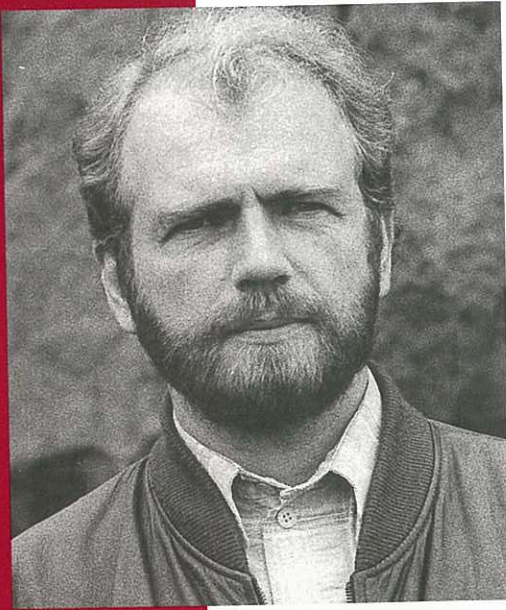
Úr hesum hugmyndajørðildi spruttu í 19. øld evropeiskar bókmentasøgur, sum vístu á tað serstaka í bókmentunum hvør í sínum landi. Stóran týðning fyri skapanina av tí nýggja søgugugtakinum hevði týski hugsarin Gottfried Herder (1744-1803); fyri honum var skaldskapur av mannamunni vitnisburður um

instu veran og samleika tjóðarinnar og tjóðarbókmentasøgan eitt stig fram móti alheimsbókmentasøguni; tí romantikkurin hugsaði sær ein alheimsligan andligan felagsskap millum manna.

Áðrenn søguliga menningarhugtakið og romantikkurin kyknaðu upp, høvdu bókmentir verið mettar eftir, hvussu væl tær uppfyltu tey sonevndu klassisku krøvini, t.e. hvussu væl tey fylgdu teimum fornu griksk-rómversku fyrmyndunum. Hetta broyttist nú til, at tjóðarbókmentir vórðu mettar út frá sínum søguligu fortreytum.

Í seinnu helvt av 19. øld stóð bókmentasøga í blóma í Evropa, og alla fyrru helvt av 20. øld var hon høvuðsinnihaldið í universitetsgreininum, sum fekst við bókmentir. Kanning av einstökum verkum, høvundum og tekstaslögum - og í sambandi við eldri bókmentir tekstarrannsóknir (filologi) - vóru fyrireiking til ta samansjóðandi bókmentasøguna. Rúgvismiklar og virðiligar bókmentasøgur í fleiri bindum vórðu skrivaðar á universitetunum. Hesi verkini fingur ávirkan ikki bara í tí akademiska umhvørvinum, men eisini úti millum manna, tí tað var partur av almennari góðari mentan og uppaling at kenna bókmentasøguna. Greinin, sum fekst við bókmentir á universitetunum, æt »bókmentasøga«, summastaðni »samanberandi bókmentir« í samsvari við tað rákið í granskingini, sum legði størstan dent á samanburð sum bókmentafrøðiligt háttalag.

Sandoyarbók. Knut Liestøl kallar kvæðini Føroya magna charta – mentanarlaga frælsisbræv Føroya. (Ogn: Det Kgl. Bibliotek)

Martin Næs, landsbókavörður, kannaði í 1981 korini hjá færoyskum høvundum og bókaútgávu. (Mynd: Ole Wich)

Smátt um smátt fór ivi at taka seg upp um tað positivistiska støðið, henda bókmentasøguskriving bygdi á. Hon rendi seg fasta í strembanini eftir bara at taka tað við, sum kundi prógvast. Og í 1920-árunum tóku nýggj granskingarrák seg upp: formalisma, strukturalisma og nýkritikkur. Í Norðurlondum gjørdur tey av álvara vart við

seg um 1960. Øll hesi rákini beindu, hvørt á sín hátt, bókmentagranskingina á annan bógv, burtur frá tí søguligu og samfelagsligu granskingini, sum kannaði orsakir, ávirkan og umhvørvi bókmentanna meira enn bókmentirnar sjálvar, og til teir skaldsligu tekstirnar sjálvar.

Meðan bókmentasøgan í stóran mun hevði granskað høvundarnar og alt sum var uttan um bókmentirnar, settu tey nýggju rákini kanning av tí málsliga bygnaðinum, sum var bókmentaverkið sjálvt, í brennidepil. Bókmentasøga misti ráðandi støðu sína á universitetunum. Ein avleiðing var, at á ymsum universitetum var heitið á greinini »bókmentasøga« broytt til »bókmentavísindi« ella »bókmentafroði«. Í undirvísingini vuku nýggir tættir fram sum eitt nú bókmentagreining, sum strembaði eftir at vera objektiv og at fínka og menna greiningarhugtøk og -amboð til at kanna skaldverkið sum skaldverk, tekstin sum tekst. Kravd varð størri samsvaran í háttalagi, at tesur vórðu settar fram og ástøði nýtt. At lesa bókmentir við vanligum viti og skili og innlivan til hjálpar var ikki longur nóg mikið. Vísindaligt háttalag varð eitt krav.

Gjøgnum 60-árin og 70-árin øktist »vísindaliggerringin« av bókmentaviðgerðini á strukturalistiskum støði. Tað positivistiska støði, sum bókmentasøguskriving spratt upp úr í 19. øld, var ikki nøktandi longur. Menningin í hugvísindum, málvísindum, sálarfroði og samfelagsfroði gjørdi, at endurnýggjan av bókmentafroðini varð bráðneyðug. Í hesum viðfanginum fánaði bókmentasøgan sum granskingar-evni, hóast hon livdi við sítt fríska lív sum væl umtókt tekstaslag hjá lesarum alment. Men lítið varð í 70-árunum gjørt av at skriva nýggjar viðfevndar bókmentasøgur í Norðurlond-

um. Í staðin vórðu nágreiniligar kanningar gjørdar av avmarkaðum evnum.

Tørvurin fyri søguligum yvirlitum yvir gongdina innan bókmentir var tó ikki horvin, og bókmentasøgur vórðu og verða skrivaðar. Frá seinnu helvt av 80-árunum eru fleiri stórar norðurlenskar bókmentasøgur skrivaðar, sum spegla tað nýggja landnámið í bókmentagranskingini. Tað ævisøguliga tilfarið um høvundarnar, sum fyllir so nógv í gomlu bókmentasøgunum, er minkað burtur. Strukturalisma og nýkritikkur síggjast aftur í, at einstøk verk verða greinað bygnaðarlíga og fagurfroðilíga. Tey marxistisku søguligu og politisku vísindini, sum blómaðu á universitetum í 70-árunum, síggjast aftur í tilvitinum um, at bókmentir eru sprotnar úr og liva í einum ítøkiligum, stættabundnum veruleika og hava ymiskan týðning fyri ymiskar stættir. Sálargreiningin (psýkoanalýsan) hevur dýpt fatanina av skaldsligum myndamáli og sýmbolum. Kvinnugranskingin hevur gjørt, at støðan hjá kynunum er vörðin ein viðkomandi tættur í bókmentasøguskriving. Og frásagnarfroðin - narratologiin - minnir bókmentasøguskrivarán á, at tann tekstur, hann skapar, eins og annar tekstur skal tulkast og er bundin av frásagnarfroðiligum fortreytum.

Tær norðurlensku bókmentasøgunar frá 80-árunum eru tjóðarbókmentasøgur: dansk, svensk, norsk og íslensk bókmentasøga. Tað hava tær felags við flestar bókmentasøgur, eins og eg komi nærri inn á seinni. Ein bókmentasøga, ið brýtur frá í hesum, er tann norðurlenska kvinnubókmentasøgan, sum nýliga var liðug og sum eisini rúmar færoyskum kvinnuligum rithøvundum. Hesar nevndu bókmentasøgur, sum eru ógvuliga ymiskar sýnamillum, eru allar fleiri høvunda andans verk. Í hesum síggja vit ta viðgongdu serfroðina, arbeiðsbýtið, í nútíðargransking, har tann einstaki granskarin sjáldan ger sær vónir um heildarvitan og -fatan innan sína grein, men leggur síni úrslit saman við úrslitunum hjá starvsfeløgnum sínum. Hóast verkið eitur bókmentasøga, er dámurin yvir verkunum tí ofta meira av einum ritgerðasavni enn av einari samfeldari søgu, sum tú lesur frá byrjan at enda. Eldri bókmentasøgur, harafturímóti, vóru ofta eins mans ella tveggja manna verk. Tó verða framvegis skrivaðar bókmentasøgur, sum eru einsmansverk.

Niðurstøðan í hesum inngangsorðum verður, at fyrbrigðið bókmentasøga, ið blómaði tíð-

liga í hesari øldini, enn er eitt óundansleppandi tekstaslag hjá bókmentagranskingini. Hon hevur gingið ígjøgnum stórar samleikakreppur í seinnu helvt av 20. øldini, og sjálvransakan hennara er neyvan liðug enn.

NAKRAR FYRITREYTI FYRI

FØROYSKARI BÓKMENASØGUSKRIVING

Nýføroyskt skriftmál og skriftmentan tóku seg upp í 19. øld: kvædatekstir og týðingar komu á prent, og so við og við vuku fjølbroyttari bókmentir fram. Søgjan um tær er bara partvíst skrivað.

Fyrsta treyt fyri at skriva bókmentasøgu er, at heimildir eru um hana. Onnur treyt er, at heimildirnar eru granskaðar og viðgjørdar, soleiðis at tað ber til at nýta tær í arbeiðinum at skriva álfítandi bókmentasøgu. Tá ið vit hugsa um, at aðrastaðni hevur akademisk gransking staðið fyri at skriva bókmentasøgu og skapa bókmentasøguhevd, og at føroyskt skriftmál og skrivaðar bókmentir eru ikki meira enn hálva aðra øld gamlar, undrar tað okkum ikki, at føroysk bókmentasøguskriving hvørki er gomul ella rúgvismikil. Fyrsta bókmentasøgjan kom út í 1935, og høvundurin Chr. Matras, hevði hægstu akademisku útbúgving, var doktari í málfrøði; eingin akademisk próvritgerð var tá skrivað um føroyskar bókmentir. Nýføroyskar bókmentir vóru sanniliga nýggjar - elsta skaldsøgjan var ikki meira enn 26 ára gomul; men tað forðaði ikki fyri, at tørvur var á, at søgan um føroyskar bókmentir frá elstu tíð til samtíðina varð søgd; fyrsta bókmentasøgjan er skrivað eftir áheitan frá føroyskum mentafólki.

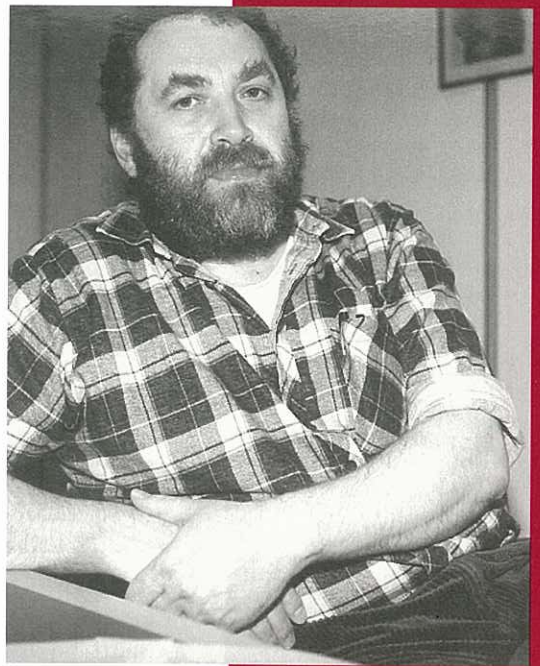
Verk, sum kunnu kallast føroyskar bókmentasøgur, eru: *Føroysk bókmentasøga* eftir Chr. Matras frá 1935, 104 smáar síður; *Bókmentasøga I, II og III* eftir Árna Dahl frá 1980-83, góðar 400 síður í vanligari stødd við nógvum myndum; *Færøsk litteratur - udvikling og vilkår* eftir Martin Næs frá 1981, 100 síður; og *Færøsk litteratur* eftir Jógvan Isaksen frá 1993, 336 síður við nøkrum myndum; henda seinasta tekur í undirheitinum, *Introduktion og punktnedslag*, fyrivarni fyri, at hon ikki er ein heilskapad, samhangandi bókmentasøga men stakar viðgerðir um ávís evni.

ÚTGÁVUR, IÐ LEGGJA STØÐI UNDIR BÓKMENASØGUSKRIVING

Nøkur ávís eldri verk eiga sín serliga lut í at skilmarka føroyskar bókmentir og eiga á tann hátt sín serliga lut í at leggja støði undir før-

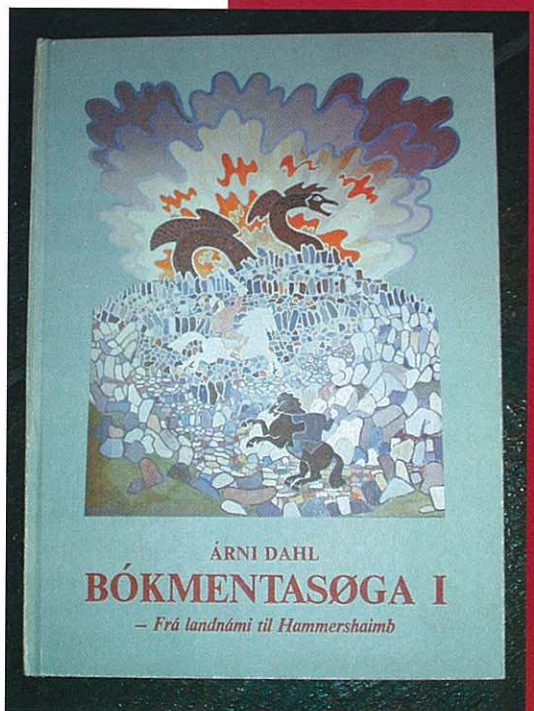
oyska bókmentasøguskriving. Her er um elstu úrvalsrítini við føroyskum bókmentum at røða: *Færøsk Anthologi* eftir Hammershaimb (1891), *Smásangir og Sálmar* (1899), *Lesibók* A. C. Evensens (1911) og *Songbók Føroya Fólks* (1913).

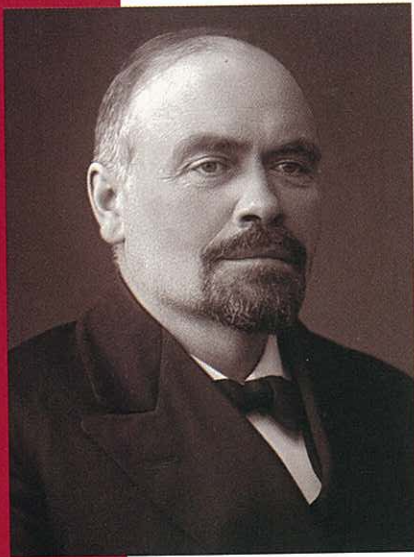
Áðrenn Anthologiin kom út, vóru Sjúrdarkvæðini útkomin og nøgd av føroyskum munnligum skaldskapi, sum Hammershaimb setti á prent í donskum vísindatíðarritum í 1840-árunum (1846,-47) og 1850-árunum (1852, -54). Anthologiin, fyrsta sýnisbókin av føroyskum bókmentum, gjørdist fyrimynd, tá ið talan var um føroyskar bókmentir. Tekstparturin í Anthologiini býtir tilfarið sundur eftir formligum eyðkennum í bundið og óbundið mál: *Kvæder og Prosa*. - Í kvæðapartinum eru dømi um tey ymsu sløgini av kvæðum: gomul kvæði, nýggjari kvæði og tættir eftir nevndar høvundar. Seinast í hesum partinum standa undir yvirskriftini »Nye Digte« triggir av teimum elstu sangunum til málið, landið og fólkid: »Hvat kann røra hjarta-streingir«, »Føroyingar, sum her nú koma saman«, og »Úr øllum ættum koma vindar«. - Prosaparturin í Anthologiini goymir orðatøk, gátur og einamest sagnir av ymsum slag - skaldskap av mannamunni, sum Hammershaimb sjálvur hevði savnað dastið av. Men aftast í hesum partinum standa onnur, *skrivlig sløg* av prosa: í fyrra lagi týðing av bíbliutekstum, í øðrum lagi *fólkalívsmýndirnar*, sum Hammershaimb sjálvur skrivaði - elsta føroyska skrivliga stuttprosa. Samanumtikið leggur Anthologiin fram bókmentaúrval frá elstu tíð til samtíðina; hóast tann stóra nøgdin hoyrir til ta aldagomlu munnligu hevdina, er tann nýggja tíðin eisini umboðað við dømum um tær skrivligu bókmentir, ið vóru farnar at næla

Árni Dahl hevur givið út føroyska bókmentasøgu í trimum bindum til skúlabrúks.

(Mynd: Dimmalætting)

A.C. Evensen.
Lesibók hansara frá 1911 var størsta úrvalið av føroyskum skaldskapi, tá ið hon kom út. (Ogn: Landsbókasavnið)

og vóru komnar á prenti í *Dimmalætting* og *Føringatíðindi*.

Vit eru von við, at Hammershaimb verður nevndur faðir at føroyskum skriftmáli; í grein frá 1930 kallar Símun av Skarði hann faðir at føroyskum bókmentum. Vit kunnu síggja hesa meting í ljósi av, at Anthologiin bar fram føroyskar bókmentir frá elstu tíð

til samtíðina; vit kunnu eisini síggja tað í ljósi av teirri bókmentafatan, sum ráddi í tíðini: meting av føroyskum bókmentum úr at kalla reint málsligum sjónarhorni. Tað síggja vit í *Lesibók* A.C. Evensens 20 ár seinni.

Lesibók var ætlað Læraraskúlanum. Hon kom út 1911. Føroyskt, munnligt og skrivligt, varð kravd lærugrein í Læraraskúlanum 1907. Men í 1912 samtykti sambandsmeirilutin á Løgtingi, at undirvísingarmálið í føroyskum skúlum skuldi vera danskt. Hetta var ein smeitur fyri støðuna hjá føroyskum og fyri menningina av føroyskum sum yrkismáli.

Lesibók er fjølbroyttasta úrval av føroyskum bókmentum, sum er útkomið. Hon er 461 tættar tekstsíður og er býtt sundur í tríggjar partar: 1. Norrønar bókmentir, 2. elstu føroysku bókmentir, serliga kvæði, og 3. frá Hammershaimb til H. A. Djurhuus. Janus Djurhuus er tann yrkjari, ið flestar yrkingar eiga í bókini, nevniliga tíggju.

Evensen kallar í greinini aftast í bókini, »Um føroyskt mál«, Anthologiina varðaverk (Evensen 1911: 461) og sigur, at »frá Hammershaimb mugu nútíðar føroyskar bókmentir telja sín uppruna; hann kveikti tann huga, ið nú finnst til at reisa tað fallna mál aftur á fótur, hann lærði okkum at brúka tað og skapti virðing fyri tí í okkara eygum og fremmanda manna (*Lesibók*, s. 461)«. Vit síggja her, hvussu mál og bókmentir eru óloysandi samanknýtt í umrøðu Evensens, og eyðvitað er søgan um føroyskar bókmentir samantvinnað við søguna um menningina av føroyskum skriftmáli.

Lesibók tekur sær støði í Anthologiini, soleiðis at miðkurilin, 2. partur, í henni er átøkur tekst-

partinum í Anthologiini: har eru gott 30 kvæði, av teimum eru 20 úr Anthologiini, hini eru Sjúrdarkvæði; stór nøgd av sagnum og ævintýrum úr Anthologiini og Sagnum og Ævintýrum (1898-1901).

1. partur er 100 síður av norrønum bókmentum í bundnum og óbundnum máli, sumt í føroyskari týðing, annað á norrønum og uppافتur annað á bæði føroyskum og norrønum. Fyrsti partur endar við dómum um føroyskar miðaldarlógar og -brøv. Hetta breiða norrøna úrvalið er støðið undir øðrum parti, ið sum nevnt er tann føroyski skaldskapurin av mannamunni, og hann fyllir knapt 200 síður.

Triði partur eru nýføroyskar skrivaðar bókmentir frá Hammershaimb og úteftir, tilsamans um 140 síður í bundnum og óbundnum máli; hesin partur byrjar við trimum fólkalívsmýndum og einum essay, »Samljóð og misljóð« eftir Hammershaimb. Har er eitt brot úr fyrstu føroysku skaldsøguni, brot úr føroyskum sjónleikum, upprunaligar og týddar yrkingar - ein tekstur eftir kvinnu, nevniliga týðing hjá Mariu Mikkelsen eftir Heine - og bíbliutekstir umframt ein lógartekst og yrkistekstir, bæði søguligar og náttúrufrøðiligar. Tann málsliga menningin, skriftmálskynstrið á ymsum økjum, ikki bara í skaldskapi, er umboðað.

Maria Mikkelsen er einasta kvinnan, ið er umboðað í Lesibók A.C. Evensens 1911. (Ogn: Landsbókasavnið)

Framman fyri 1. part er inngangur um norrøn- ar bókmentir og framman fyri 2. part inngangur um kvæðaskaldskap. 3. partur hevur ongan inngang, men aftast í bókini er grein eftir Evensen, »Um føroyskt mál. Ein eftirskrift«; har sigur høvundurin frá ætlan síni við bókini: at geva dømi um tað tungumál, sum føroyingar hava talað frá víkingaöld til samtíðina og av skaldskapi og bókmentum á hesum máli. Eyðsæð er, at tað søguliga samhangið liggur høvundinum á hjarta. Síðan verður nærri grundgivið fyri norrønu tekstunum í 1. parti: tað forna íslenska málið, fram til 1200, var sama mál sum fornføroyskt í sama tíðarskeiði. Greitt verður frá, at miðaldarlógir og -brøv vísa, hvussu føroyskt so við og við verður eitt serligt mál, men at so at siga einki er varðveitt á føroyskum úr miðöld, at danskt gjørdist skriftmálið. So greiðir hann frá uppskrivingini av kvæðum frá Svabo til Hammershaimb. Evensen tekur til hesi orð Hammershaimbs í *Ársbók Førya Bókafelags* (1900) um menningina av føroyskum: »Tann føroyska tungan, sum var bundin, tá ið nakað álvarsamt skuldi sigast, er nú losnað og kann í móðurmálinum tala og skriva um alt, hvat til hugs kemur og hjarta rørir«, men Evensen heldur, at vit mugu »kortini siga, at tað enn vantar nógv. Á mongum andans umhvørvum er okkara mál enn ónýtandi. Tað krevir enn at mýkjast undir mongum hondum, áðrenn tað er vorðið eitt kulturmál...« (Evensen 1911:461). Hann leggur dent á, at tað er neyðugt at halda málið reint og byggja tað upp av egnari grund. Framgongd hevur verið í málinum, t.d. frá yrkingini Málstrev til tær bestu yrkingarnar hjá Jóannesi bónda; kortini finst hann at Janusi Djurhuus fyri at yrkja »málskeivt« og siga »treystligt«, »mjúkligt« í staðin fyri »treystliga«, »mjúkliga«, og yvirhøvdur heldur Evensen, at helst í yrkingum verður føroyskt javnan nýtt skaðiliga formleyst. Um prosa sigur hann, at tað besta, sum eftir hansara tykki er komið fram tey seinastu tjúgu árin, er ein frásøgn eftir Símun av Skarði, »Eftir jólagóða«, sum er skrivað næstan orðarætt eftir gamla manna frásøgn og er sum ein lítil íslendingasøga. Eftir Evensens tykki vísir henda søgan bæði aftur á okkara norrøna grundarlag og á leiðina frameftir: hvar vit skulu leita til at »lyfta okkara tungumál«.

Lesibók røkkur frá norrønari tíð til samtíðina, fevnir um bæði skaldslig og yrkislig tekstaslog og setur tilfarið í søguligan samanhag. Endamálið er í skúlahøpi at vísa á søguliga gongdina hjá føroyskum skriftmáli og harumframt at styrkja menningina av føroyskum skriftmáli á

norrønum botni frameftir. Lítið er av bókmentaligari ella fagurfrøðiligari meting, uttan at »Eftir jólagóða« verður róst fyri at líkjast einari íslendingasøgu, har »er einki orð ov mikið, einki ov lítið« (s. 462): Men hóast inngangir til 1. og 2. part og samanfatandi grein aftast í bókini er hetta fyrst og fremst ein lesibók, ikki bókmentaviðgerð. Bókmentilig virðismeting kann bara lesast óbeinleiðis í, hvat úrvalið fevnir um, t.d. at Hammershaimb er umboðaður ikki bara við tekstum, sum hann hevur savnað inn og givið út, men eisini tekstum hann sjálvur hevur skrivað; og at Janus Djurhuus er tað skald, ið er best umboðað.

EIN BÓKMENTAFRØÐILIG ÆVISØGA

Fyrsta høvuðsverk í føroyskari bókmentasøguligari gransking er *Poul Nolsøe. Lívssøga og yrkingar* eftir dr. Jakobsen. Tað kom út í átta heftum árin 1908-1912. Viðgerðin av skaldskapi Nólsoyar Páls er rættiliga fjølbroytt. J. Jakobsen var doktari í norrønari málførði, men hevði eisini lisið franskt mál og bókmentir og týtt dømi um franskar samtíðarbókmentir (*Tvår småsøver av Guy de Maupassant, sættar út uppá førist*, 1892).

Í samsvari við tey søguligu, ævisøguligu og samanberandi sjónarmiðini, sum vóru frammi í evropeiskari bókmentagransking, setur dr. Jakobsen yrking Páls í samband við samtíð hansara, hansara egnu lívssøgu og ber verk hansara saman við heimskend skaldverk. Tann bókmentaliga metingin er ikki við sviðið soð. Jákup doktari mælir ímóti uppfatanini av yrking Páls sum heimilda- ella lykilbókmentum. Sostatt nevnir hann, at tátturin um Jákup á Møn hevur verið hildin yrktur um onkun sambiðil Páls, men Jákup doktari heldur ikki, at tað man vera. Um Jákup á Møn millum hinar tættirnar hjá Nólsoyar Pállu sigur dr. Jakobsen: »Í einum luti ber tó »Jákup á Møn« ivir hinar til samanlíkingar nevndu táttarnar og ivir aðrar við: hann gongur djúpari, fer meira út í at vísa skaplindi og skaplindisbrek og brek í uppfostan. Er hann enn ein gamanstáttur sum hinir, so er hann tó ikki til beran stuttleika. Jákup er ein ræðumind, sum Nólsoyar-Páll hevur drigið fram, eins og Holberg dregur fram í sínum skemtandu og spottandu sjónleikun mannafrávar sum Erasmus Montanus og Per dekn og Jacob von Thybo, Herman von Bremenfeld, Jeppe »á berginum« og fleiri. Jákup á Møn hevur verið ætlaður til siðingar fyri Føroya ungdóm: sum hesin fívilin, Jákup, má Føroya ungdómur ikki vera.« (Jakob Jakobsen 1966:40) - Um Fuglakvæðið sum skaldskap

M.A. Jacobsen, landsbókavørður, var fjølbroyttur í sínum bókmentaliga virki. (Ogn: Landsbókasavnið)

sigur dr. Jakobsen m.a., at lýsingarnar av fuglunum eru livandi sum fuglalýsingar. Fuglaheimurin og tann søguligi mannaheimurin, sum í veruleikanum er lýstur, falla væl saman. Alt er so »snúgvæð og tilskapað, at kvæðisins umgirðing («ramma») verður ikki brotin, tann umgirðing sum krefst til at halda teirri vidlingarsjón fast, at tað er fuglar, sum ein eigir við at gera og ikki beinan vegin fólk, toát *meint* er við fólk» (Jakob Jakobsen 1966:169).

BÓKMENNTATÍÐARRIT, YVIRLITSGREINIR - OG LISTFRØÐILIG METING

Varðin

Við Anthologiini (1891) og *Lesibók* (1911) vóru føroyskar bókmentir vorðnar sjónligar í tveimum trivaligum søvnum. Og Jakob Jakobsen vísti í bókini um Nólsoyar Páll (1912) við gjølligari greining á ta skaldsligu styrkina hjá einum føroyskum skaldi. - Við *Varðanum* 1921 kom fram bókmentalig, listfrøðilig viðgerð av bókmentum, so tað munti. Í fyrsta bindi ummælir Chr. Matras *Arktiske elegier og andre digte* eftir William Heinesen og *Úr bókmentasøgu okkara* eftir M.A. Jacobsen. Í teimum fylgjandi heftunum av *Varðanum* eru ummæli um verk eftir H. A. Djurhuus, Victor Danielsen, William Heinesen og Janus Djurhuus. Í 1924 skrivar W. Heinesen grein í *Varðan*: »Nýføroysk yrking. Eitt yvirlit«. Her skrivar W. Heinesen um skaldskap í bundnum máli og byrjar við fosturlandssangunum. Av yrkjarum yngri enn Janus og H. A. Djurhuus viðger hann Rikard Long og nevni Poul F., Petur Mohr Dam og Hans Dalsgarð. Tann yngsti, hann nevni, er Chr. Matras, sum hann metir at vera sermerkta. Greinin endar við, at teir ungu føroysku yrkjararnir kunnu læra nógv av føroysku undanmonnum sínum, men eisini av donskum, norskum og svenskum skaldskapi og ikki minst av norskum landsmálsskaldskapi. Umrøðan er merkt av samanberandi háttinum, sum var frammi í tíðini.

M.A. Jacobsen

M.A. Jacobsen tekur í greinasavninum *Úr bókmentasøgu okkara* (1921) saman um eldri føroyskar bókmentir. Viðgerðin fevnir um tíðar-

skeiðið, tá ið kvæðini vórðu uppskrivað - frá Svabo og fram til Corpus Carminum Færoensium, sum var liðugt skrivað í 1876. M.A. Jacobsen endar soleiðis: »Skal tí andligt lív spretta á føroyskum botni, ber illa til at gloyma hin forna skaldskapin. Tí málið verður ikki liðiligt amboð uttan at tað hevur røtur sínar í fólksins søguligum minnum. Tað ræður tí um, at hin forni skaldskapurin verður ikki gloymdur, men at málið kann vinna sær megi og treystleika úr honum. Tó at tað torførasta arbeiði er gjørt fyri at goyma fornminni okkara, er eftir at gera at fáa *prentað* kvæði okkara og orðabók. Tí almannagagn verður hetta ikki uttan at prentað verður. Tær tíðir eru horvnar, tá hin munnliga frásøgnin var trúgvur boðberi ættanna millum. Tað er hitt prentaða orðið, ið flytur søgn og søgu á okkara døgum» (M.A. Jacobsen 1921:57). - Høvuðsgrundgevingin hjá M.A. Jacobsen fyri virðinum í arbeiðinum við kvæðaskaldskapinum er, at tað stimbur, sum málinum stendur í boði haðani, er treytin fyri føroyskari andligari menning - og harvið eisini treytin fyri *bókmentaligari* menning.

Í 1925 skrivaði M.A. Jacobsen greinina »Nú-tíðaryrking í Føroyum« (pr. 1925 á týskum í blaðnum *Ostsee Rundschau*; 1926 á føroyskum sum framhaldsgrein í *Tingakrossi*). Hon er ikki long, men tekur tó saman um føroyskar bókmentir fram til tíðina, tá hon varð skrivað. Hon metir um kvæðini innihaldsliga og stílsliga, at tey hava blómað og nú eru stírnáð sum skaldskapur; at tættirnir eru eitt føroyskt skaldskaparslag, sum í nýggjari tíð hevur fingið nýtt mið í tí politisku agitationini. Sligið verður fast, at »ikki fyrr enn hitt grundleggjandi arbeiði fyri føroyskum bókmentum«, t.e. kvæðasavningin, var gjørt, kundi verða talað um nútíðar føroyskan skaldskap í nýmótans fatan. Um tann byrjandi nýføroyska skaldskapin sigur M.A. Jacobsen, at høvuðsendamálið við honum var at vekja fólk ið tjóðskaparliga, og at tær bestu av hesum yrkingum hava havt vekjandi og mennandi ávirkan á hitt yngra ættarliðið. Av øðrum ættarliði verða Jóannes Patursson og Mikkjál á Ryggi tiknir fram.

Síðan verður sagt, at føroyskt prosa er vanrøkt, tí tað hevur valla verið kent í fleiri hundrad ár, men nú er stuttprosað komið fram, og *Smáskriftir Varðans* (1914-1919) geva frálíka mynd av føroyskum prosa. Av prosahøvundum er Regin í Líð nevndur.

Her kemur høvundurin inn á støðuna hjá málinum: skriftmálið er ungt og skaldskapurin tí

ikki rúgvismikil. Bert yngsta ættarliðið hefur fingið undirvísing í føroyskum í skúlanum, men kortini er tað mesta, sum kemur fram, væl úr hondum greitt málsliga.

Teir seinastu høvundarnir, sum M.A. Jacobsen nevnir í greinini, eru Janus og H. A. Djurhuus, tann seinna sum tann, ið mest hefur avrikað og lættast formar føroyskt mál; serliga tekur hann fram *Barnarímur*, men eisini at H. A. Djurhuus hefur roynt seg við góðari eyndu í teirri politisku táttayrkingini. Harafaturímóti er Janus størsta nútíðarføroyska skaldið, bræðir best saman form og innihald; hjá honum verður føroyskt mál nýtt á kynstrigasta hátt, og samstundis sýnir hann eina víðfevnda alment menniskjaliga áskoðan. Hetta, sigur M.A. Jacobsen, skal síggjast í ljósi av, at skaldini fyrst og fremst hava vígt sína orku til at fremja fólksins tjóðskaparligu nýføðslu. M.A. Jacobsen sigur at enda, at føroysk nútíðaryrking ber eyðkenni av einum fámentum fólki og prógvar tess tráan eftir og vilja til at liva sítt eigna sjálvbjargna lív.

Eitt forvitnisligt ummæli er eftir M.A. Jacobsen í *Varðanum* 1930 av úrvalinum *Nýføroyskur skaldskapur*, sum W. Heinesen hevði greitt úr hondum, og sum røkkur frá Janusi Djurhuus til Chr. Matras. Ummælarin nýtir høvið til at strika undir tað, sum hann skrivaði um Janus í grein síni frá 1925: »Tað er ivaleyst so, at J. H. O. Djurhuus er slóðbrótarin í føroyskum nútíðarskaldskapi. Við honum verður nýføroyskur skaldskapur sjálvstøðulig list uttan at tæna øðrum. Hann verður alment menniskjaligur og minni bundin av tíðini og staðnum, og við sínum tjóðskaplighu eyðkennum gevur hann okkum sess millum mentaðar tjóðir. Hesin skaldskapurin er tí inngangurin til ta nýggju tíðina, ið gevur okkum Føroyingum, ið hava livað innistongdir og burturgloymdir, part í tí almenna evropeiska mentanarlívinum eins og í miðöldini.«

Tvær áhugaverdar atfinningar ger M.A. Jacobsen móti greinini; aðra móti navninum á úrvalinum: *Nýføroyskur skaldskapur*. Hann sigur: »Útgevarin hefur ikki gáað eftir, at orðið »Nýføroyskur skaldskapur« fatar um allan føroyskan skaldskap frá og við Nólsoyar Páli«, tí hóast føroyskur skaldskapur frá fyrru helvt av 19. øld liggur kvæðaskaldskapinum næstur í sniði og innihaldi, ber hann eisini merki av andligum tíðarstreymum úr útheiminum og er tí ikki bert ein endurnýggjan av kvæðaskaldskapinum, men eisini ein nýggjur føroyskur skaldskapur,

ið er inngangurin til okkara tíð (M.A. Jacobsen 1930:189).

Í teirri *seinnu* atfinningini sigur M.A. Jacobsen, at tað er ikki beint, tá ið W. Heinesen skrivar í formálanum, at tað er lættari at vinna sær yvirlit yvir hin eitt sindur eldra skaldskapin enn yvir skaldskapin frá 1900 og uppeftir. Tí einki yvirlit er yvir skaldskapin frá fyrru helvt av 19. øld og ei heldur seinna helvt. Og útgávur saknast av Jens Christian Djurhuus og Jens Hendrik Djurhuus - umframt útgávu dr. Jacobsens av Nólsoyar Páli er einki savn til frá hesum tíðarskeiðinum, sum er eitt tað merkisverdasta í søgu okkara, sigur M.A. Jacobsen. Áhugavert er her at síggja ein feril av kjaki um føroysk bókmentasøgutíðarskeið.

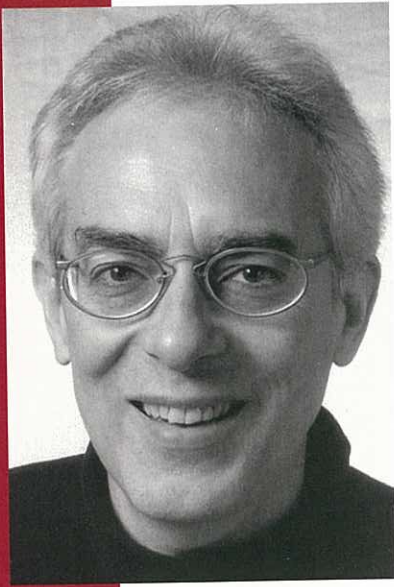
BÓKMENTASØGUR

Hetta, sum frammanfyri er umrøtt, var stóðið, sum Chr. Matras hevði at byggja á, tá ið hann skrivaði *Føroyska bókmentasøgu* (1935). Í innganginum greiðir hann frá fornnorrønum bókmentum, at føroyingar ivaleyst hava átt sín tätt í hesum bókmentum, hóast tær ikki eru varðveittar; v.ø.o., hetta eru ikki føroyskar bókmentir, men stóðið undir teimum. - Harnæst verður greitt stutt frá elstu

føroysku skriftminnum, t.e. rúnasteinum, miðaldalógum og -brøvum; greitt verður frá uppruna og eyðkennum kvæðanna; frá trúbotini til Svabo, Svabo og Nicolai Mohr, Nólsoyar-Páll og Sjóvarbóndin, kvæðasavningin, Schrøter, Jákup Nolsøe og Jens Davidson; Tjóðskaparkenslan mennist; Hammershaimb og samtíðarmenn hansara; Corpus Carminum Færoensium og Lexicon Færoense - og so frameftir til yvirskriftina Nýggjastu bókmentirnar - ein hálv síða, ið nevnir H. M. Eidesgaard og Heðin Brú. Bókin er 100 smáar síður, fyrsta føroyska bókmentasøga eftir granskara við hægstu útbúgving. Hon er merkt av at vera skrivað í skundi. Best sigur hon frá kvæðaskaldskapinum og innsavningini. Tað, sum hon sigur frá nýggjari bókmentum, er soltið. M.A. Jacobsen ummælir bókina og nevnir

Chr. Matras skrivaði fyrstu føroysku bókmentasøguna. (Ogn: Landsbókasavnið)

Jógvan Isaksen,
lektari á
universitetinum í
Keypmannahavn,
hefur skrivað bók á
donskum um
føroyskar bókmentir.
(Mynd: Sosialurin)

onkrar villur og ymist, sum sakanst; tað er áhugavert, at hann krevur nútíðarliga viðgerð av bókmentunum sum bókmentum og bókmentaligan samanburð, ikki bara viðgerð av umstøðum og uppruna teirra: »Sjálvur skaldskapurin við sínum hugsjónarinnihaldi hevur ikki fingið ta viðgerð, sum hann av røttum eigur at fáa í eini bókmentasøgu. Tað, ið

útvortis er, og sum kann hava týðning, hevur fingið alt ov stórt rúm. ... Heldur ikki er gjølla greitt frá sambandinum millum føroyskan nútíðarskaldskap og skaldskapin í hinum norðurlondum« (M.A. Jacobsen:1936). Hann fagnar bókini og vónar, at hon verður bøtt í 2. útgávu. Nú vita vit, at 2. útgáva kom ongantíð.

Eitt annað ummæli av bókmentasøguni hjá Chr. Matras skrivaði norski professarin, fyrrverandi ráðharri, Knut Liestøl. At ein norðurlenskur granskari skrivar um bókina, skal skiljast úr frá tí veruleika, at Chr. Matras hevði tikið doktaraprógvi í 1933 og hevði fingið lektarastøðu við Keypmannahavnar universitet í 1936. Áhugavert er, at Knut Liestøl vátar ta hugsan, sum liggur aftan fyri alla føroyska inn-savning, kanning og tulking av kvæðunum: at tey eru »Føroya andliga frælsisbræv«:

Desse visone er som eit magna charta for Færøyanne, deira kulturelle fridomsbrev, eit vitnemål samstundes om åndeleg liv og sjølvstende, um evne til nyskaping og om kulturelt samband med utanverdi:

Knut Liestøl: 1936.

Annars ber hann bókini alt gott, men ger greitt, at hon er ógvuliga avmarkað.

Nú var langt glopp, til nøkur bók kom um føroyska bókmentasøgu. Í 1981 kom *Færøsk litteratur - udvikling og vilkår* eftir Martin Næs, fyrst og fremst kanning av ytru umstøðunum hjá føroyskari bókaframleiðslu og slóðbrótandi á tí økinum; hon greiðir frá umstøðunum hjá høvundum - rithøvundafelag, fíggjarstuðli, avbyrging, t.d. - útgávuvirksemi, týðingum, handverksliga partinum av bókaframleiðsluni, ummælum, söluleiðum og bókasavnskípan.

Bókmentasøga I, II, III eftir Árna Dahl kom út

1980-83. Hetta er fyrst og fremst ein handbók, sum gevur upplýsingar um nøvn, árstøl og titlar, stutt æviyvirlit og stuttar lýsingar av bókmentaverkum og rákum. Harumframt eru umhvørvi, sum bókmentir í ávísnum skeiðum eru sprottar úr, lýst stutt eins og t.d. umhvørvið, sum Føroyingafelag í Keypmannahavn og Føroyingafelag í Føroyum spruttu úr, stovnanin av háskúlanum, Felagið Varðin o.fl. 3. bind er býtt sundur í 10-ára skeið: 40-áriní osfr. fram til áttatiáriní við stuttum inngangi til hvørt. Persónsnavnaskráir og titlaskráir við síðutilvísingum gera upplýsingarnar høgligar og økja um nýtslúvirðið. Bøkurnar eru roynd at bøta um tann stóra saknin í skúlabók, sum ger tað møguligt at geva skipaða frálæru í føroyskari bókmentasøgu í tíðarrað. Hetta bøta hesar bøkurnar, sum røkka fram til 1979, um.

AT TAKA SAMANUM

Bókmentasøguskriving á vísindaligum stigi byggir á grundgransking og krevur, at grundleggjandi heimildir eru tøkar og skipaðar; álftandi útgávur av tekstum, upplýsingar um høvundar, kanningar av einstøkum tekstum og ritverkum hjá einstøkum høvundum, kanningar av tíðarskeiðum og tekstasløgum, støðuni hjá bókmentum í samfelagnum o.ø.

Oskar Bandle, professari í Sveits, sum hevur skrivað um nýggjari føroyska bókmentasøgu, gramdi seg í 1982: nýføroysk bókmentafrøði var á byrjanarstigi. Nakrar yvirlitsgreinir vóru, sum vóru sera almennar og ikki vísindaligar. Av serligum kanningum vóru næstan ongar uttan nakrar greinir í Varðanum, sum ein vísindalig framløga kundi styðjað seg til. Samrøður við rithøvundar komu í staðin og tilfarsmappurnar »Merkiskvinnur og -menn« á Landsbókasavninum (Bandle 1982:110). Tá ið tað snýr seg um núlívandi høvundar, nøvn, titlar og árstøl, er Rithøvundabókin, 1995, nú ein hjálpi.

Fróðskaparsetrið fekk fyri góðum 20 árum síðan rúmd fyri gransking og undirvísing í nýggjari bókmentum. Á Fróðskaparsetrinum men eisini millum einstaklingar og á stovnum aðrastaðni hevur gransking og viðgerð av føroyskum bókmentum vundið nógv upp á seg hesi áriní.

Tá ið soleiðis er, kann føroysk bókmentasøga, skrivað nú, vera bæði nágreiniligari og djúptøknari enn tær eldru bókmentasøgurnar og -yvirilitini. Hon hevur stutt sagt fleiri kanningar at byggja á.

Fortíðin verður longri og longri. Føroyskar bókmentir fevna um longri tíð og eru rúgvismeiri enn fyrr. Lutfallið millum tær eldru bókmentirnar og tær nýggjaru er tí eisini broytt. Tað sum hjá Chr. Matras er nýggjastu bókmentir - Heðin Brú og H.M. Ejdesgaard - kundi Árni Dahl síggja sum part av »stóru skaldsgutíðini«, o.s.fr.

Ein bókmentasøga má hava støði í hugtøkum og uppfatanum, sum eru tíðarbær. Sjálvt hugtakið *bókmentir* hevur ikki altíð verið tað sama, og tað má skilmarkast við fyriliti fyri gransking í tíðini. Støða má takast til ella í hvussu er spurningurin verða settur: hvat eru bókmentir? Í Evropa skilti hugtakið *fagurbókmentir* seg burturúr sum eitt serligt øki um aldaskiftið 1800. Ein orsök var, at náttúruvísindi tóku seg stórliga fram, endurnýggjaðu seg. Tann tíðin, at skaldskapur og náttúruvísindi gingu upp í eina hægri eind, var farin. Tað, sum nú varð »bókmentir«, umfataði ikki longur ritgerðir um stjórnufrøði ella alisfrøði o.a.tíl.; tað var »fagurbókmentir«. Tá ið náttúruvísindini skiltu seg burturúr, var tørvur á at skilmarka bókmentahugtakið av nýggjum. Bókmentirnar høvdu longu frammanundan gjørt seg leysar av gudfrøðiligu heimsmyndini. Bókmentahugtakið varð nú endurnýggjað við, at serligur dentur varð lagdur á bókmentir sum sjálvstøðugt fyrirbrigdi, sum *list* í nútíðarmerking. Eitt nýtt, smalkað bókmentahugtak varð til, knýtt at romantikkinum, og hevur havt gildi fram ímóti degnum í dag.

Í 1970-árunum fór fram ein nýggj endurskoðan av bókmentahugtakinum. Tað var aftur víðkað, og hesa ferð á tann hátt, at nýggj samfelagslig metingarstøði komu aftrat: minniluta-bókmentir gjørdust virðilig rannsóknarevni, t.d. barnabókmentir, kvinnubókmentir, lættisoppabókmentir o.a.m., sum nú eru sjálvsagdur partur av bókmentagranskingini - í hvussu er í orði.

Ein annar spurningur at taka støðu til hjá føroyskari bókmentasøgu er, hvat eru føroyskar bókmentir? Her kemur inn spurningurin t.d. um støðuna hjá bókmentum eftir føroyingar á donskum í nýggjari tíð; støðan hjá týddum bókmentum er ein annar spurningur. - Í bókmentasøguni hjá Chr. Matras frá eini tíð, tá ið føroyskt enn stóð upp undir hendur í stríðnum fyri rættindum sínum, er eingin høvundurin í nýggjari tíð, sum skrivar á donskum, nevndur. William Heinesen hevði tá longu skrivað fleiri yrkingasøvn og eina skaldsøgu, verk, sum Chr.

Matras sjálvur og aðrir við høvdu ummælt í *Varðanum*; men tey verða ikki tald upp í føroyskar bókmentir, heldur danskar. Hetta er broytt hjá Árna Dahl. Hann viðger William Heinesen og Jørgen-Frantz Jacobsen í 2. bindi undir yvirskriftini »Føroyingar, ið skriva á donskum«, og har er eisini greitt frá føroysku týðingunum av verkum teirra. Í 3. bindi er Richard B. Thomsen viðgjørdur undir somu yvirskrift, »Føroyingur, ið skrivar á donskum«. - Sum Malan Marnersdóttir hevur bent á, heldur menningin av føroyskum skriftmáli smátt um smátt uppát við at vera einasti mátistokkurin, sum nýføroyskar bókmentir verða mettar út frá.

Ein høvuðsspurningur í bókmentasøguskriving er, hvussu tú býtir tilfarið sundur í tíðarskeið. Lítið finst av hugleiðingum um tíðarskeið í føroyskari bókmentasøgu. Eg nevndi, at M.A. Jacobsen vil hava »nýføroyskan skaldskap« at ganga aftur til Nólsoyar Páll og feðgarnar við Sjógv, t.e. til um 1800, og metir, at ein vend fer fram tá, sum er ov lítið kannað. Tað er framvegis tørvur á at greiða betur frá samanheinginum í gongdini út gjøgnum 19. øld: millum skaldsligu endurnýggjanina fyrst í 19. øld, skrift- og prentmálsmenningina fram til Hammershaimb og tjóðskaparliga gjøgnumbrotið við Hammershaimb og sangskaldskapinum. Áðurnevndi Bandle er tann, sum eina mest hevur hugsað um, hvussu best er at býta føroyska bókmentasøgu í skeið. Hann hevur gjørt eitt yvirlit yvir skeiðini í norðurlendskari bókmentasøgu fram til 1965. Føroysku gongdina býtir Bandle sundur í fyra høvuðsskeið:

- 1: -1876. Skaldskapur av mannamunni. Hetta skeiðið er síðani býtt í tvey: a) skaldskapur av mannamunni, b) fyrireiking til nútíðarbókmentir.
- 2: 1876-1914. Tjóðskaparliga gjøgnumbrotið (tjóðskaparromantikkur og tjóðskaparrealisma).
- 3: 1914-1950. Skifti til (ný)romantiskar og nýrealistiskar formar.
- 4: 1950- . Millum modernismu og hevð.

Til samanburðar býtir hann svenskar og danskar bókmentir í 14 skeið, norskar í 11 (4 tey fyrstu skeiðini eru felags fyri danskar og norsk-

*Malan Marnersdóttir
skrivar um feroyskar
høvundar í Nordisk
kvindelitteraturhistorie
1993-98.
(Mynd: Alan Brockie)*

ar bókmentir) og íslenskar bókmentir í 7 skeið.

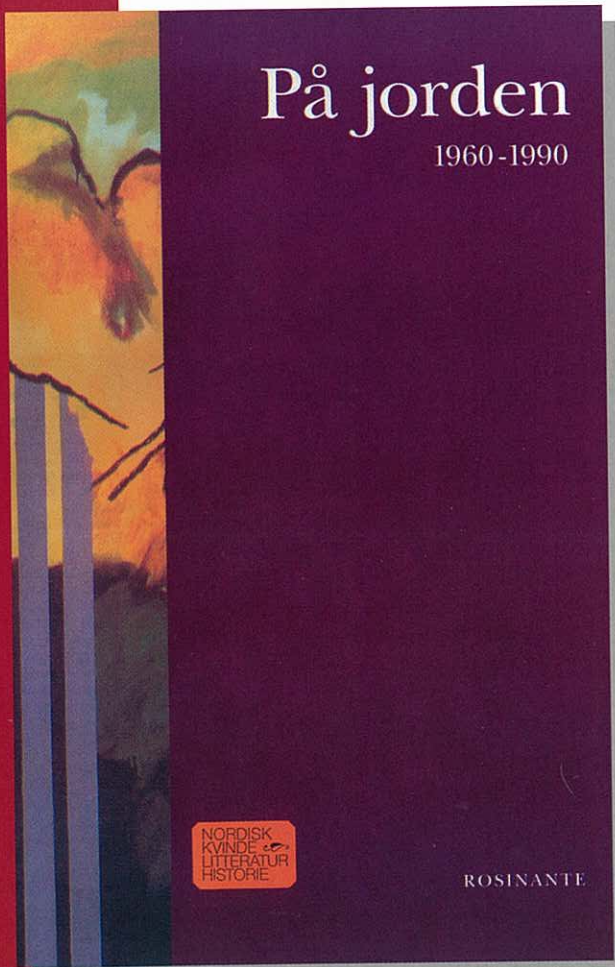
Bókmentasöguskriving kann ikki seta seg uttan fyri bókmentafrøðiligu granskingina. Eitt innlit, sum tann greinin av bókmentafrøði, ið nevnist frásagnarfrøði (narratologi)

er komin til, er, at tá ið tú arbeiðir innan fyri søgulig tekstasløg sum t.d. bókmentasøgu, so eru ávís eyðkenni og mørk fyri hetta tekstaslagið. Einfalt sagt, so eyðkennir tað sambært frásagnarfrøðini flestar frásagnir, at tær eru á 3 stigum. Á 1. stigi er ein upprunalig javnvág, sum verður órógvað; á 2. stigi verður roynt at

endurskapa ella skapa nýggja javnvág; á 3. stigi er okkurt slag av javnvág komið í aftur. Frásagnarfrøðin hevur víst á, at tílík og skyld mynstur mynda eisini yrkistekstir, bæði hugvísindaligar og aðrar. Í feroyskari bókmentasøgu kunnu vit benda á henda tríbýtta bygnaðin við feroyskum skriftmáli sum »hetju« ella »høvudspersóni«. Grundbygnaðurin er tá: 1) Um siðaskiftið kom ójavnvág/afturgongd, tí danskt skriftmál trokaði miðaldarferoyskt burtur, 2) stríð fyri at endurreisa javnvágina gjøgnum kvæðasavning og skapan av nýggjum skriftmáli á gomlum botni, og 3) nýferoyskur skaldskapur vaks til og nýggj javnvág kom á. Malan Marnersdóttir nýtir frásagnarfrøðiligt sjónarhorn í nýggjari grein um feroyska bókmentafrøði og vísir á, at í yvirlitsgrein um nýggjari feroyskar bókmentir frá 1958 eftir Óla Jacobsen, bókmentafrøðing, er feroyskt mál ikki »høvudspersónur;« metingarstøðið hjá Óla Jacobsen er listfrøðiligt, ikki tjóðarbyggjandi, og hetjurnar í greinini eru W. Heinesen og J.-Fr. Jacobsen.

Við at vísa á frásagnarmynstur í bókmentasöguskrivingini verður ikki sagt, at talan er um óálítandi uppspunnar søgur; heldur verður harvið bent á nakrar grundtreitir, sum galda, tá ið søguligar gongdir skulu lýsast, tulkast og metast - og skiljast.

Aristoteles krevur av grikska harmleikinum, at hann skal vera ein heild, tí hann skal vera herming eftir einari gerð, sum er fullfíggað og heil. Tað sama krevst í veruleikanum av einari frásøgn. Hvat merkir so tað at vera ein heild? Aristoteles sigur, at heild er tað, sum hevur byrjan, miðju og enda. Ein byrjan er tað, sum ikki í sjálvum sær fylgir aftan á nøkrum, men okkurt natúrliga sprettur av. Ein endi, hinvegin, er tað, sum natúrliga fylgir aftan á onkrum øðrum, men sum einki fylgir aftaná. Og ein miðja er tað, sum kemur aftan á okkurt og sum okkurt fylgir aftaná. Út frá okkara søguliga menningarhugtaki mugu vit dýpa hesar skilmarkingarnar og siga, at ein byrjan er tað, sum goymir í sær ein menningarmøguleika av onkrum nýggjum, og ein miðja er tað, sum grør fram av eini byrjan og hevur í sær kveikið til endan; sagt á annan hátt, at sambandið

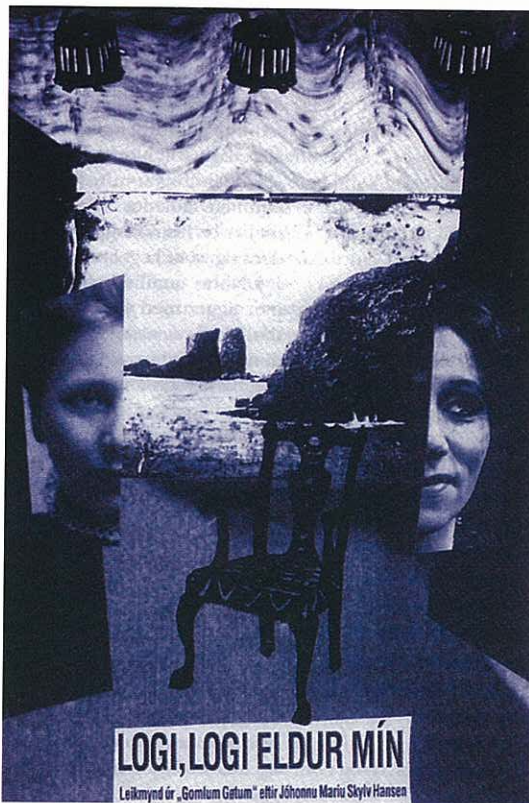

*Glæsilið verk um norðurlenska
kvinnubókmentasøgu í 5 bindum.*

millum partarnar er annað og meira enn bara tíðarrað, kronologi. Hóast modernismu og postmodernismu, so man hugtakið søgulig menning hóast alt vera álitíð, tá ið føroysk bókmentasøga skal skrivast.

TURIÐ SIGURÐARDÓTTIR

hevr lisið við Háskóla Íslands og Københavns Universitet, har hon hevr tikið mag.art.-prógv í bókmentafrøði. Hon starvast sum lektari á Føroyamálsdeildini, Fróðskaparsetri Føroya.
Teldupostur: turids@setur.fo

*Logi, logi Eldur mín.
Leikmynd, sum Laura
Joensen og Malan
Marnersdóttir gjørdur
úr Gomlum gøtum
eftir Mariu Skylv
Hansen*

BÓKMENTIR:

- Oskar Bandle. 1982. "Moderne färöische Literatur - Versuch einer Standortbestimmung". *Skandinavistik* 12/2 ISSN 0432-8427.
- Oskar Bandle. 1984. "Periodiseringen i nyare nordisk litteraturhistoria". *Samlaren - Tidskrift för svensk litteraturvetenskapelig forskning*. Årg. 105. Stockholm.
- Árni Dahl. 1980-1983. *Føroysk bókmentasøga I, II, III*. Fannir. Klaksvík (I, II), Fyn (III)
- A.C. Evensen. 1911. *Lesibók*. Hitt føroyska bókmentafelagið. Tórshavn.
- V.U. Hammershaimb. 1891. *Færøsk anthologi II*. Tekst. København.
- Jógvan Isaksen. 1993. *Færøsk litteratur*. Vindrose. København.
- M.A. Jacobsen. 1936. "Føroysk bókmentasøga". *Tingakrossur* 22.02. Tórshavn
- M.A. Jacobsen. 1982. *Núttíðaryrking í Føroyum*. 1. pr. 1925. Fannir. Tórshavn
- M.A. Jacobsen. 1930. "Nýføroyskur skaldskapur. Úrval eftir William Heinesen." *Varðin* s. 188-189.
- M.A. Jacobsen. 1921. *Úr bókmentasøgu okkara*. OFFSET-PRENT Emil Thomsen. Tórshavn.
- Jakob Jakobsen. 1966. *Poul Nolsøe. Lívssøga og irkingar*. Onnur óbroytta útgáva. Tórshavn.
- Knut Liestøl. 1936. "Frå færøysk bokheim". *Tingakrossur* 6.6. (eftir *Syn og Segn*, hefti 4 1936). Tórshavn
- Malan Marnersdóttir. 1999. "Føroysk bókmentafrøði". *Bragi - Tíðarrit fyri bók og mentan* Nr. 1. Tórshavn
- Christian Matras. 1935. *Føroysk bókmentasøga*. Føroya málfelag. Keypmannahavn.
- Martin Næs. 1981. *Færøsk litteratur - udvikling og vilkår*. Danmarks Biblioteksskole. København
- Arnfinnur Thomassen. 1988. "Móðurmálið í føroyska skúlanum". *Varðin* 55, hft. 1-2. Tórshavn

ÓLAVUR Á HEYGUM
SJÓMANSSKÚLALÆRARI

Í fjør kom bókin *Havið* eftir Boga Hansen út. Myndir og strikumyndir í bókini eru satt eygnafang. Tær eru nógvar, greiðar og litfagar, og tær stuðla tekstinum væl, so hann verður lættur at skilja. Týðiligt er, at Bogi hevur fylgt tíðarinnar krøvum til eina lærubók. Bókin er sera væl hóskeilig at brúka í frálæruni á flest øllum skúlum í fiskivinnulæru, og á sjómannsskúlunum kann hon somuleiðis verða brúkt í frálæru um veður- og havlæru. Eyðsæð er, at bókin er ein fongur

Bogi Hansen gav í fjør bókina *Havið* út. Mesta av tí, sum stendur í bóklinginum, *Streymur* og *Sjóvarfall*, sum kom út í 1993, og sum Bogi Hansen somuleiðis skrivaði, stendur í *Havinum*, sum tó fer nógvar víðari.

Týðiligt er, at Bogi hevur fylgt tíðarinnar krøvum til eina lærubók.

Meðan myndir og strikumyndir í *Streymum* og *Sjóvarføllum* vóru heldur "kaldar" og litleysar (tó greiðar!), so eru tær í *Havinum* satt eygnafang. Tær eru nógvar, greiðar og litfagar, og tær stuðla tekstinum væl, so hann verður lættur at skilja. Tað ger ikki bókina minni áhuga-verda, at hvør kapittul endar við mynd, sum høvundurin sjálvur hevur tikið á kavaraferðum, av lívi í havinum.

Bókin er 232 blaðsíður. Hon er býtt upp í 3 høvuðspartar: *Heimshøvini*, *Tær føroysku havleiðirnar* og *Hav, lív og dálking*.

Sagt verður í formælinum um partin *Hav og lív* (triði partur. 10. kapittul), at *hetta fyrst og fremst er ein bók um havið sjálvt; ikki um lívið í tí*. Tí er ikki ætlanin at lýsa lívið í havinum út

í æsir, men heldur at lýsa tættir av lívinum í havinum, tongt at teimum umstøðum, sum eru í tí. Tað endamálið er rokkið, tí vit fáa greitt at vita, hvussu gróðurin er tongdur at hita og tøðevnum, og ikki minst, hvussu reyðæti kann ávirka gróðurin. Betri var kanska, um mynd 11.2 um føðiketuna eisini stóð í 10. kapitli.

Sum vera man, eru fleiri tilvísingar til eitt nú myndir frammanfyri, har tú lesur í lötuni. Nógvar tilvísingar kunnu gera evni tung at lesa, men tann væl skrivaði teksturin og tær nógvu og áhugaverdu myndirnar gera, at ein fær *hug* at fylgja tilvísingunum!

Langur og fullfíggaður listi við leitorðum er aftast í bókini. Tað er heppið, at nógvar pláss er til egnar viðmerkingar við síðuna av leitorðalistanum eins og í bókini annars. Listin var kanska uppafur betri, um neyvari skilnaður var millum orðabólkarnar.

Til at lýsa ymisk fyrbrigdi gjøllari, hevur høvundurin við síðuna av - ella inni í - tekstinum sett styttri og longri petti í bláum liti, ið lýsa sera væl.

HEDIN HAMMER
GEOGRAFUR

POUL MAGNUSSEN
LÍVFRØÐINGUR

Hvør kapittul byrjar við inngangi, sum ger, at lesarin fær áhuga fyri tí, sum kemur, tí ein fær at vita, hvat kapitlarnir snúgva seg um. Setningar sum t.d.: “*Tað norðara Pólhavið (Íshavið) hevur serligan týðning fyri okkum, og tað venda vit aftur til í næsta kapitli. Her umrøða vit tað syðra Pólhavið saman við restini av heimshøvunum*”, eru nógv pedagogiskari enn til dømis: “*sí seinni*” el.tíl., sum ikki er óvanligt at síggja í læru- og øðrum bókum. Við hesum máta er eingin ivi um, at evnið kemur aftur. Heldur eingin ivi er um, nær tað kemur.

Í staðin fyri frymlar og ofta knortlutar frágreiðingar hevur hævundurin valt at brúka “vanligt” mál í sínum lýsingum. Tað ger bókin áhugaverdari at lesa.

Tá ið sagt verður um alduperioduna, at hon er tíðin ímillum, at tveir aldurbyggir fara fram við okkum, og at alduskapið eftir eina periodu hevur flutt seg júst eina aldulongd, var eyðsæð, um sagt varð í sambandi við mynd 4.4 á síðu 47, at periodan eisini er tíðin, tað tekur einum sjó“klumpi” (fyri nú at brúka hævundsins orðing) at ferðast eina rundferð í einum kringi.

Væl verður greitt frá tí alduni, sum verður uppgivin í føroysku alduskipanini: miðalhæddin á tí hægsta triðinginum, sum er mátað í 20 minuttir. Henda alda eitur *signifikanta aldan*. Tað átti at verið nevnt. Aðrastaðni gevur hann okkum inn við skeið, tað hann meinir, t.d. at 10 m/sek merkir 10 metrar um sekund-ið!!

Nágreiniliga verður greitt frá, at tað er vindurin, sum ger aldur. Men aldan heldur á at vera til, nakað eftir at vindurin er linkaður, ella tað er vorðið stilli. Nú eitur aldan *sig, sigalda, havalda* ella *tung alda*. Tað átti eisini at verið nevnt.

Við myndum og teksti verður meistarliga greitt frá um *coriolis kraftina*, hvør hon er, og hvussu hon ávirkar vind og sjógv. Tó at eingin ivi man

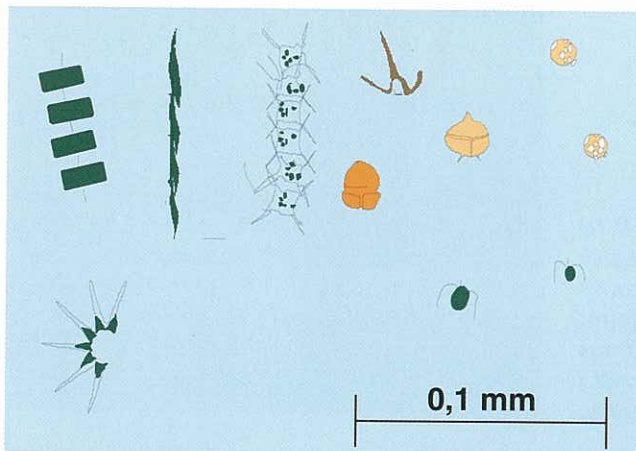
vera, at ein og hvør, eftir at hann/hon hevur lisið um *coriolis kraftina* í *Havinum*, veit, hvat hetta fyrbrigdið er, so er tó okkurt, sum eisini átti at verið við. Sum rætt er, verður sagt, at coriolis kraftin virkar til høgri á norðurbreidd, og at vindurin tí eisini snarar til høgri á norðurbreidd, men hvussu er á suðurbreidd? Seinni, t.d. á síðu 80 og á síðu 88, fáa vit at vita, at vindurin snarar til vinstru á suðurbreidd. Men tað átti at komið longu nú.

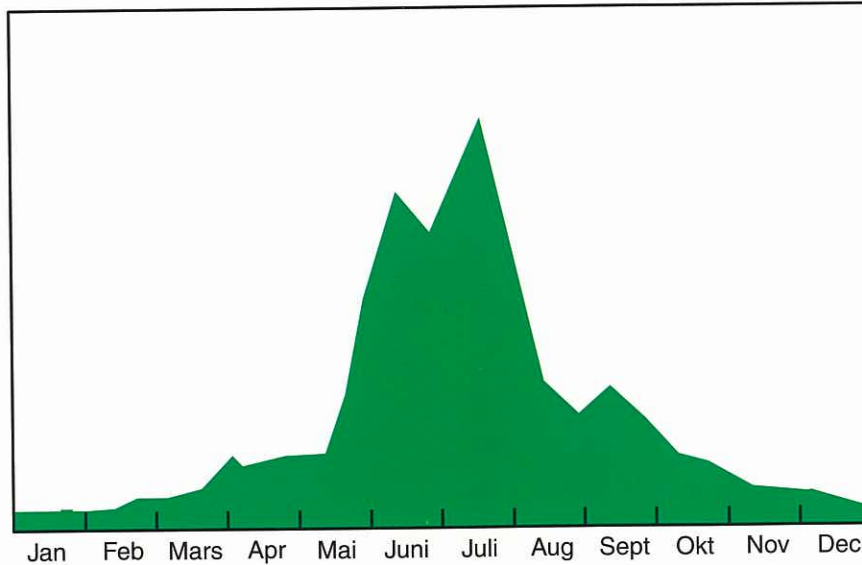
Somuleiðis verður sagt, at vindurin fylgir isobarunum, tað er rætt, men vit plaga at siga, at ættin er 10-20 stig frá isobarunum, inn ímóti einum lágtrýsti og út frá einum hátrýsti.

Undir mynd 4.9 stendur, at “*støddin á coriolis kraftini er tann sama, líka mikið hvønn veg ferðin gongur, men hon økist, um ferðin økist. Eisini er hon størri, jú størri tyngd klumpurin hevur*”. Her vantar at siga, at hon eisini økist, jú hægri breiddarstigi, vit eru á. (Hetta verður tó nevnt í bláari frágreiðing á síðu 87).

Á síðu 80 stendur: “*Á teimum heitu leiðunum við ekvator verður luftin hitað, so at hon lætnar og fer uppeftir. Tá ið hon er komin einar 10-20 km upp, breiðir hon seg út og ferðast móti báðum pólunum*”. Snórabeint, men hví fer luftin ikki hægri upp? (tí, tá er hon kólnað so mikið, at hon hevur somu evnisvekt sum luftin uttanum).

Mynd 10.2 Nøkur dømi um ymisk sløg av plantuplanktoni, sum ofta eru at síggja í føroyskum sjógvi

Mynd 10.5
Árliga gongdin í gróðri á
tí føroyska
landgrunninum. Myndin
vísir innihaldið av algum
í hvørjum litri av sjógvi í
1997, grundað á
mátingar gjørdar við
Magnusi Heinasyni.

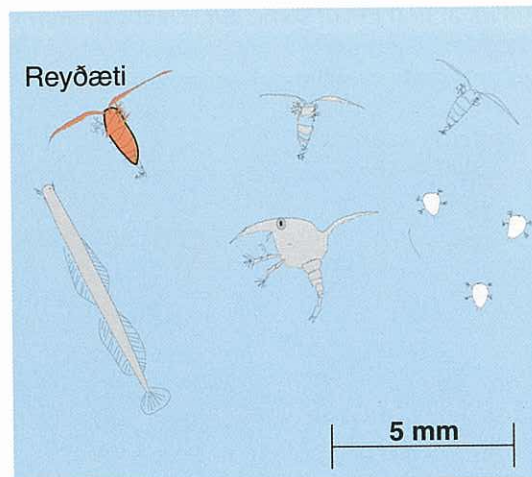
Myndirnar 10. 2 og 10.10 eru í minna lagi. Ynskilig var, at nøvn vórðu sett á ymisku ætis-sløgini. T.d. verður nevnt, at ynglið hjá reyðæti er ein sokallað *naupliularva*. Hví ikki vísa á mynd 10.10, at tær triggjar til høgru eru *naupliularvur*? Um ikki frá reyðæti, so frá vatnloppuni beint omanfyri.

Mynd 10.5 vísir árligu gongdina hjá plantu-plankton. Har stendur, at myndin vísir innihaldið av algum í hvørjum litri av sjógvi. Her kundi verið víst, hvussu nógv hetta er í mun til t.d. í Norðsjónum.

Tá ið sjógvurin hevur fingið mestu orku úr tí vindi, sum er í lötuni, sigur høvundurin, at sjógvurin er *fult uppøstur*. Eitt sera beinrakið orðafelli.

Í partinum um *upprák* verður Ekman-ástøðið

Mynd 10.10
Nøkur vanlig sløg av
fjóraplanktoni í
føroyskum havøki, teirra
millum reyðæti, *Calamus
finmarchicus*, ovast í
vinstra horni.

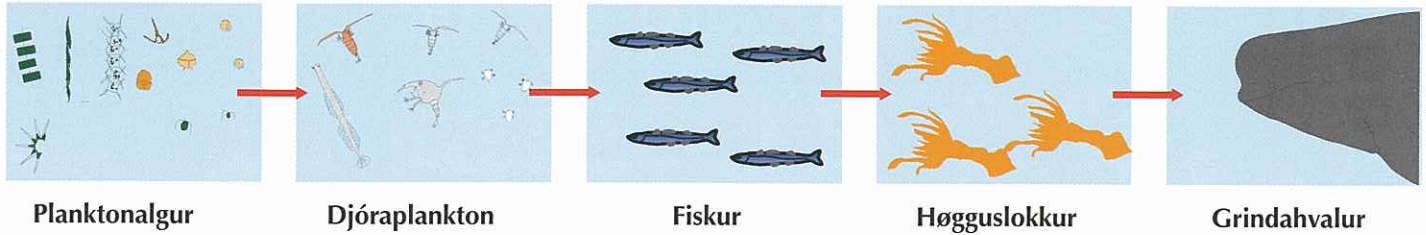
sera hegnisliga viðgjørt - bæði í teksti og á myndum. Vit fáa gott innlit í høvini kring Føroyar, hvussu høvuðsstreymarnir ferðast, bæði omaná og í dýpunum, lýst við frálíkum myndum og tvørskurðum. Sama ger seg galdandi, tá ið havið á nærleiðunum og á landgrunninum verður lýst.

Í bókini eru so nógvar góðar, pedagogiskt og væl skrivaðar frásøgumyndir, at ilt er at taka fram um. Eitt nú kunnu vit nevna ta um, hvussu vorðið er, tá ið *rekur upp í ættina*. Onnur kundi verið um *amfidromisk* øki og tær væl lýsandi myndirnar saman við tekstinum her, og triðja um streym í sundum, og hví rákið er so hart í teimum. 7. kapittul, sum viðger *høvini uttan um Føroyar*, er ein sonn perla! Bæði tekstur og myndir "fanga", so ein lesur, til kapittulin er at enda.

Í heimliga umhvørvi okkara vita vit, at fiskiveiðan, máld í tonsum ella slagi er skiftandi. Orsakirnar kunnu vera, at stovnarnir verða ov nógv fiskaðir, náttúrubroytingar henda - ella bæði. Sera spennandi er tí at lesa um tað *termohalina rákið*, tað veldiga *flutningsbandið*, og at tað er tað djúpa rákið, sum drívur, pumpar teir heitu streymarnar fram við Føroyum. Sera væl verður greitt frá, hví sjógvur søkkur og tí avgerandi týðningi, saltinnihaldið í sjónum og dýpið hava. Steðgar pumpan, ella minkar hon í megi, er tað ikki trupult at ímynda sær, hvussu Føroyar enda sum fiskivinnutjóð!

Í sambandi við veðurlagsbroytingar í farnari tíð nemur høvundurin við hitagongdina seinastu 900.000 árin. Menn eru á einum máli um, at serliga í Norðuratlantshavi kann hitin broytast eini 5 stig eftir stuttari tíð - ein mansaldur ella styttri.

Høvundurin vísir á, at tá ið ístíðirnar vóru, var minni av koldíoxidi í atmosferuni, og at ístíðirnar neyvan stava frá hesum, men frá broytingum í røslu jarðarinnar í mun til sólina. Her kundi Milankovich stutt verið nevndur, kanska sólblettatíðleiki og albedo somuleiðis. Men, sum fyrr nevnt, bókin er um havið. Meir enn 90% av øllum kolevnum finnast í havinum. Tí viðger høvundurin sera greitt, hvussu sambandið er millum tað *termohalina*

rákið og ta biologisku pumpuna, og hann slær fast, at vit kunnu vænta stórar veðurlagsbroytingar í 21. öld, og at jørðin sum heild fer at hitna.

Tá ið tað snýr seg um norðurhøv, og tí eisini um havleiðir okkara, so kundi alt bent á, at minni sjógvur søkkur norðan fyri okkum. Tí kunnu vit vænta ein veikari norðuratlantsstreym og tí kaldari veðurlag. Við øðrum orðum - økt vakstrarhúsárin í ávísium pørtum av heiminum førir til nýggja ístíð á okkara leiðum.

Tá ið ein hevur undirvíst í veðurlæru eftir lærubók, sum er skrivað eftir frásagnum frá øðrum og við at ljóstaka aðrar bókur, er tað fragd at lesa t.d um teir subtropisku meldrarar, hvat ið drívur teir og um tann ekvatoriala mót- og undirstreym, soleiðis sum ein serkønur á økinum greiðir frá!

Sera áhugaverdar og væl skrivaðar eru frágreiðingarnar um mátitól, drívboyur, streymmátarar o.a.

Í 10. kapitli verður sera væl greitt frá, hvussu toskurin er tongdur at gróðri frá reyðæti og streymviðurskiftinum. Her síggja vit, hvussu okkara størsta inntøkukelda í stóran mun er treytað av viðurskiftum, sum vit onga ávirkan hava á, og sum vit partvíst enn ikki hava fullgreiða vitan um.

Parturin um havdálkingina er góður og greitt skrivaður, so lætt er at skilja. Tó kundi gjøllari verið greitt frá, hví evnini miðsavast gjøgnum føðiketuna. Mynd 11.4 vísir okkum nøgdir av PCB, DDT, Chlordan og HCH í trimum havøkjum. Vit síggja stabbamyndir, men fáa ikki at vita veruligu nøgdirnar, sum eru í toskalivrinu. Hesar nøgdir kundu so verið sammettar við mest loyvdu virði frá Heilsufrøðiligu starvstovuni, so vit finga eina fatan av, um nakar vandi er at eta toskalivur.

Parturin um geislavirknu evnini er somuleiðis góður. Tað er gott at fáa hesi við, um ein skal brúka hetta í frálæruni. Men eins og í partinum um hav og lív verður ein eisini her noyddur at taka eykatilfar eftir tørvi við.

Óivað hava flestu hoyrt um tendring, fyrra kvarter, fullmána (-sól) og seinna kvarter, harðan streym, spakan (góðan) streym, o.s.fr. Men hvaðan kemur alt hetta? hvussu virkar tað? nær er tað? hvussu finni eg tað? 5. kapitl í Havinum viðger hesi fyrbrigdi væl og virðiliga. Her verða sjóvarfalskraft, sentrifugalkraft, atráttarmegi frá sól og mána, mánaalda og sólalda nágreinliga viðgjørd. Verri var ikki, um tað pettið úr kapitlinum *Streymur og Sjóvarfall*, sum viðger felagstyngdardepilin á jørð og mána eisini stóð her, tí tað hevur týdning fyri at skilja ástøðið um sjóvarfalskraftina frá mánanum.

Tá ið nógv mesta tilfarið, undirvíst verður eftir í fiskivinnu-, veður- og havlæru, er útlendskt og tí skal lagast til føroysk viðurskifti, er eyðsæð, at bókin *Havið* er ein fongur og tí hóskar sera væl at brúka í frálæruni á flest øllum skúlum í fiskivinnulæru. Á sjómansskúllunum kann hon somuleiðis verða brúkt - og verður brúkt - í frálæruni um veður- og havlæru. Á sjómansskúllunum verður tó kravt, at næmingar duga at rokna streym, bæði í Føroyum og aðrastaðni. Tí átti framferðin at rokna vestfalskyrrindi eisini at staðið í *Havinum*.

Um hon ikki longu er tað, var ikki verri, um bókin var teldutøk - ella í hvussu er myndirnar.

Hans Sundsstein, sjómansskúllalærari sáli, segði, tá ið hann skuldi lýsa týdningin av bókini *Den færøske Lods*, at eingi nýggj hús áttu endaliga at verið góðkend, fyrr enn *Lodsurin* stóð á bókahyllini! Freistandi er at siga, at *Havið* somuleiðis átti at staðið har!

Mynd 11.2: Myndin vísir eina einfalda føðiketuna, sum byrjar við algum. Tær taka dálkandi evni úr sjónum, sum síðan ferðast víðari gjøgnum djóraplankton, fisk og høgguslokk til grindahval í hesum døminum.

Útgrevstur á Sandi

Símun Arge, fornførðingur á Føroya Forngripasavni

Í ymiskum tíðarskeiðum síðan 1969 eru fornførðiligar rannsóknir farnar fram við kirkjustaðin heima á Sandi. Tað er ikki at taka seg aftur í, at fornførðiliga má staðurin við Kirkjugarð metast at vera kanska hin mest áhuga-verdi her á landi yvirhøvur - tá um landsins eldru søgu ræður.

Í komandi Frøði fer spurningurin um, hvat komið er undan kavi har á staðnum at verða viðgjørður. Eisini verður nomið við spurningin um, hvørji útlit eru fyri, at framtíðar rannsóknir har fara at veita okkum enn fleiri upplýsingar um søguna hjá hesum serliga staði - um bygdarsøguna og landsins søgu sum so.

Árið uttan summer

Rolf Guttesen, geografur og lektari á Københavns Universitet

Í 1815 goysti vulkanin Tambora á øynni Sumbawa í Indonesia nógvar rúm-kilometrar av øsku og dusti upp í lofthavið. Tað fór við jettstreyminum runt um alla jørðina. Luftin gjørdist mangastaðni myrkareyð og sólin maktaði lítið. Mangastaðni í heiminum, eitt nú í Norðuramerika og Íslandi, eru frásagnir um ein kaldan vetur og eitt ringt summer. Summi nevna tað „Árið uttan summer“. Greinin fer at siga frá, hvussu hetta merktist í Føroyum.

Prestur og umsitari

Lena Nolsøe, søgufrøðingur og savnsvørður á Føroya Landsskjalasavni

Umframt sýslumannin, var prestur einasta umboð fyri statsvaldið uttan fyri Havnina.

Prestur hevði tí eisini aðrar uppgávur enn tær kirkjuligu - t.d. innan skúla- verk og fátækraverk. Við dómum úr Føroyum í 1800-talinum verður hesin samfelagsligi leiklutur hjá kirkjuni lýstur.